

carrer dels arbres

Revista digital d'història
i patrimoni de Badalona

6

Editorial

Les dones de *Baetulo*

Homicides, lladres, presoners de guerra, esclaus i lliberts a la Badalona baixmedieval

Una tovallola de combregar. Fe, vida i art tèxtil

Pere Vehils, un alcalde en temps convulsos

El llegat artístic d'Evarist Arnús a Badalona: la Torre Arnús de l'arquitecte Josep Oriol Mestres i Esplugues

Joan Soler Cortina i el plànol geomètric de la Badalona de 1839

"Sant Joan Gloriós": passar pel roure a la Badalona de mitjan segle xx

Màrius Díaz Bielsa. Una peça clau en la Badalona democràtica

museubadalona |

6

carrer dels arbres

Revista digital d'història i patrimoni de Badalona

carrer dels arbres

Revista digital d'història i patrimoni de Badalona
Quarta època, núm. 6, 2021

Coordinació: Montserrat Carreras

Consell de Redacció: Margarida Abras, Montserrat Carreras,
Clara Forn, Esther Gurri, M. Dolors Nieto

Maquetació: Albert Navarro

Correcció de textos: Olga Vidal i Margarida Abras (M. Julià i Fernández. Màrius Díaz Bielsa.
Una peça clau en la Badalona democràtica)

Difusió: Esther Espejo, Francesca Garcia, Núria Sadurní

Edita: Museu de Badalona

Plaça Assemblea de Catalunya, 1

08911-Badalona

telèfon: 93 384 17 50

www.museudebadalona.cat

e-mail: info@museudebadalona.cat

Carrer dels Arbres no es fa necessàriament responsable de l'opinió que expressin els articles signats

Fotografia de portada: Inauguració del monument a Evarist Arnús a la plaça de la Vila. AHCOACB, SC 45/10, 1895.

-
- 5** **Editorial**
-
- 7** **Les dones de *Baetulo***
Esther Gurri i Costa
-
- 31** **Homicides, lladres, presoners de guerra, esclaus i lliberts a la Badalona baixmedieval**
Carles Díaz Martí
-
- 52** **Una tovallola de combregar. Fe, vida i art tèxtil**
Joan Miquel Llodra
-
- 65** **Pere Vehils, un alcalde en temps convulsos**
Francesc Palacio Serra
-
- 81** **El llegat artístic d'Evarist Arnús a Badalona: la Torre Arnús de l'arquitecte Josep Oriol Mestres i Esplugas**
Anna Hernández Tudela
-
- 119** **Joan Soler Cortina i el plànol geomètric de la Badalona de 1839**
Jordi Ballesteros i Ventura
-
- 136** **“Sant Joan Gloriós”: passar pel roure a la Badalona de mitjan segle xx**
Nil Rider Enrique
-
- 154** **Màrius Díaz Bielsa. Una peça clau en la Badalona democràtica**
Maria Julià i Fernández
-

EDITORIAL

En aquest balanç de l'any 2020 és inevitable parlar de la pandèmia de la Covid 19, que tantes víctimes s'ha cobrat i que, encara ara, a principi del 2021, està marcant les nostres vides, tot i que esperem que per poc temps.

La pandèmia va obligar a tenir el Museu tancat entre el 14 de març i el 25 de maig, i vam haver de suspendre tot un seguit d'activitats, algunes molt consolidades, com el festival romà *Magna Celebratio*, la Nit dels Museus o les Nits d'Estiu. També ens vam quedar sense moltes visites escolars, tan importants per al nostre museu.

Però els llargs dies del confinament van ser, alhora, dies d'un intens treball que vam poder fer gràcies a la tecnologia, i no menys important, gràcies a la imaginació i a l'empenta de l'equip del Museu, que va aconseguir mantenir viva la institució amb la posada en marxa de tota una bateria d'activitats en línia: preguntes, sopes de lletres, notes sobre història de la ciutat, efemèrides, difusió de peces i documents, etc. La resposta del públic va ser molt bona —durant l'any 2020 van visitar el nostre web gairebé 100.000 persones—, i ens agrada pensar que vam contribuir, encara que sigui només una miqueta, a fer millors aquells dies tan difícils. En aquest sentit, va ser una felicitat casualitat haver incorporat al web, digitalitzat, el setmanari *El Eco de Badalona*, aparegut el 1868-1869 i del 1878 al 1936, que és un autèntic compendi del dia a dia a la ciutat d'aquells anys i que va rebre més de 14.000 consultes.

El Museu de Badalona es compta entre els primers que van tornar a obrir al públic, ja que ho va fer el dimarts 26 de maig, tan aviat com

ho va permetre la legislació. La reobertura es va portar a terme amb moltes precaucions, però també amb algunes inseguretats i temors, ja que ens enfrontàvem a una situació completament nova i molt delicada. Afortunadament, la resposta del públic va ser molt positiva, tant pel que fa a la bona disposició, paciència, comprensió i bon comportament, com pel que fa al nombre de les persones que ens van venir a visitar des del primer dia, fins al punt que, en alguns moments, les visites no escolars van superar les xifres d'anys anteriors.

Tot i les dificultats, vam poder portar a terme la major part de les exposicions programades. Començàvem l'any amb *Enric Giralt, periodista de la Transició* i *El diamant de Badalona, 150 anys d'Anís del Mono* (inaugurades el 2019), i presentàvem el nou programa just sortint del confinament, amb l'exposició de pintura *Retrats* (que actualment es pot veure al web del Museu), i la de fotografies *Badalona desconeguda*, que va ser especialment popular. Ja passat l'estiu, vam recordar el bicentenari del naixement d'Evarist Arnús (Barcelona 1820-Barcelona 1890), de tan grata memòria a Badalona, amb una mostra acompanyada d'unes xerrades particularment interessants, i tancàvem l'any amb una exposició fora de programa, *Ramon Casas visita Badalona*, que es va haver de prorrogar i va assolir un enorme èxit igual que les conferències que es van oferir al seu entorn. El total de públic que va visitar aquestes mostres va ser de gairebé 6.000 persones.

En el capítol de les publicacions, vam presentar *El moviment veïnal al Barcelonès Nord*, adaptació de la tesi doctoral de José Miguel Cuesta, centrat en Badalona, Santa Coloma de Gramenet i Sant Adrià de Besòs.

També volem esmentar l'homenatge a l'actriu Margarida Xirgu, en el marc de l'any que li estava dedicat, i que es va concretar en la presentació d'una entrevista teatralitzada (a càrrec dels Amics del Teatre Zorrilla) i una conferència, i la col·locació d'una placa dedicada a la seva memòria i a la del seu germà Miquel, a la casa on va viure, que encara pertany a la família.

Abans de tancar l'any, encara cal parlar de dues intervencions museogràfiques: la renovació de les fotografies de la plaça de Josep Cortinas (1908-1995), amb motiu del 25è aniversari de la mort d'aquest gran fotògraf badaloní que va donar tot el seu fons al Museu, i la renovació de l'exposició permanent *Baetulo, ciutat romana* (situada al subsòl del Museu), amb la incorporació d'algunes de les peces que han ingressat procedents de les intervencions arqueològiques portades a terme els darrers deu anys.

Pel que fa a les intervencions arqueològiques, la més notable va ser la que es va portar a terme arran de la construcció d'un nou edifici al carrer del Temple, en la qual van aflorar les restes d'un mur medieval, estructures dels segles XVIII-XIX i les restes de dues cases i un carrer d'època romana.

La pandèmia tampoc no va aturar les feines menys visibles, però tan importants, de conservació, documentació i recerca que el Museu porta a terme continuadament, i que són les que fan possible poder posar els fons i les col·leccions a disposició del públic i preservar-les per al futur.

Finalment, per acomiadar el 2020 de la manera més alegre i càlida possible, per primera vegada, vam il·luminar la façana del Museu durant el mes de desembre i els primers dies de gener per commemorar les festes de Nadal. Ens agradaria repetir l'experiència, que ha tingut molt bona acollida i ens ha fet guanyar visibilitat, de la mateixa manera que ens agradaria mantenir la fidelitat del nostre públic i ampliar-lo tant com sigui possible.

El 2020, com ja havia passat altres anys, el Museu ha estat l'equipament de la ciutat més ben valorat, segons els resultats de l'enquesta sociopolítica de Badalona. No volem perdre aquest lloc de privilegi que ens atorguen els i les nostres conciutadans i conciutadanes, i ens comprometem a treballar de valent per aconseguir-ho. Moltes gràcies a tothom!

Museu de Badalona

LES DONES DE *BAETULO*

ESTHER GURRI I COSTA

Arqueòloga

Resum

Aquest article vol donar a conèixer a través de les peces arqueològiques mostrades a l'exposició permanent del Museu de Badalona, que sabem de les dones de la ciutat romana de *Baetulo*. En alguns pocs casos en tenim el seu nom, d'altres, com les emperadrius que segurament mai no van visitar la ciutat, podem intuir fins a quin punt eren conegudes a la ciutat. La resta d'objectes que a ben segur van tocar mans femenines, fa dos mil anys, ens parlen dels seus oficis, de les seves costums quotidianes, del seu l'abillament, la seva estètica i de les seves creences religioses. Per aquests aspectes s'han buscat paral·lels documentats en altres ciutats de l'imperi i en alguns cassos a les fonts escrites.

Paraules clau

La dona a l'antiguitat, la dona a *Baetulo*, societat romana, objectes femenins, escultura, epigrafia

Introducció

Aquest article és el resultat d'una activitat que va organitzar el Museu de Badalona el dia 8 de març de 2017, Dia Internacional de la Dona, per posar en relleu el paper de la dona a l'època romana, a partir de les restes mobles i immobles de la ciutat de *Baetulo* que, en bona part, es conserven al subsòl del Museu de Badalona. Vull agrair a Rosa Maria Cid, catedràtica de la Universitat d'Oviedo i a l'Esther Rodrigo, doctora i professora de la UAB, els seus comentaris sobre l'article.

1. La situació social de la dona a l'època romana

La societat romana era molt jerarquitzada. Així, durant la república, a la part alta de la piràmide trobem els homes i les dones que eren ciutadans lliures: alguns de rics amb patrimoni (*patricis*) i d'altres de més pobres (*plebeus*). Per sota d'ells hi havia els lliberts: antics esclaus que o bé el seu amo en morir els havia donat la llibertat (*manumitto*) o bé van poder comprar-se-la amb el seu treball. I, finalment, els esclaus: generalment captius de guerra i fills nascuts de pares esclaus.

El matrimoni era un dret reservat a la ciutadania lliure amb les barreres que establia el poder econòmic de cadascú. A partir del 445 aC, però, la *Lex Canuleia* ja va permetre el matrimoni entre patricis i plebeus. Hi havia diversos tipus de matrimoni: el *cum manu* —en què la dona era entregada a la família del marit— i el *sine manu* —que serà la modalitat que amb el temps s'anirà generalitzant, on l'esposa manté els vincles amb la seva família, el dot i els drets de successió.

En aquesta societat romana, l'home —el *pater familias*—és qui decideix sobre tots els membres de la família en el seu sentit ampli: dona, fills, germanes solteres, lliberts i esclaus. El seu paper ha de ser actiu en tots els actes de la seva vida, ell encarna la virilitat (*virtus*). L'home lliure gaudia de molta més llibertat que la dona i pel que fa a la sexualitat li era permès tenir relacions amb llibertes, esclaus i esclaves i prostitutes, sense que se'l considerés per això adúlter. Només cometia adulteri si tenia sexe amb persones que eren ciutadans com ell.

El paper de la dona lliure, en aquesta societat, era el de la procreació, tenir descendència, l'educació dels fills, l'economia de la llar i ser sempre fidel al marit (*pudicitia*). Ella havia d'arribar verge al matrimoni i no podia tenir relacions sexuals amb cap altre home. Els romans pensaven que el semen dels homes circulava per la sang de les dones, i que la sang de la família quedaria tacada si es produïa un adulteri.

Una de les llegendes més conegudes en el món romà, i més exemplificadora del que parlàvem en el paràgraf anterior, té lloc abans de la república romana, i és la de la patricia Lucrecia i el general Sext Tarquini. Segons s'explica, durant un descans de la guerra, els diferents generals de l'exèrcit de Roma van iniciar una juguesca sobre la fidelitat i virtuositat de les seves respectives dones. La guanyadora va resultar ser Lucrecia, muller del general

Luci Tarquini Col·letí. Aleshores, Sext Tarquini, fill del rei romà Tarquini el Superb, meravellat per les virtuts de la jove, va decidir anar-la a visitar, pocs dies després. Ella el va acollir a casa seva, però a la nit ell va irrompre al dormitori i la va violar amenaçant-la amb una daga. Després d'aquell fet, Lucrecia va convocar el seu pare i el seu marit, els va explicar què havia passat i els va demanar que li prometessin que venjarien el seu honor. I, després, un cop van ser fora, ella es va matar clavant-se un punyal. D'aquesta manera Lucrecia va preservar l'honor de la família i el del seu marit.

A l'època romana, la primera etapa de l'educació de les nenes de famílies lliures era la mateixa que la dels nens: anaven a l'escola menor o tenien un mestre (*pedagogus*) a casa per aprendre a llegir, escriure i portar la comptabilitat, i poca cosa més. Elles deixaven els estudis abans —entre els set o vuit anys— i aprenien cant, recitació, música i dansa, per poder ensenyar i distreure els seus fills petits, però també per poder amenitzar algunes vetllades familiars. Un clar exemple d'aquesta formació el trobem a l'estela de *Lutatia Lupata*, conservada a Mèrida. A la làpida que li va dedicar *Lutatia Severa* a la seva probable filla adoptiva, morta a l'edat de setze anys, se la representa tocant una guitarra de l'època (*pandura*), que ens fa pensar en els llaüts medievals o la mandolina moderna. (GUILLÉN, 2009, p. 329-330.)

Sabem, per l'epigrafia i algunes fonts, que les famílies emparaulaven les seves filles per al casament entre els set o vuit anys, fos per interessos polítics o econòmics, sobretot les famílies més humils, per tal d'ajudar o alleugerir l'economia familiar. A l'edat de dotze anys ja es podien casar. (GUILLÉN, 2009, p. 331.)

Arran de la mort de molts homes durant les guerres púniques, hi ha un procés d'emancipació de les dones. Moltes vídues van heretar grans fortunes, es van haver de fer càrrec dels negocis dels marits o fer de regents dels béns dels seus fills.

Una de les principals causes de mort femenina a l'antiguitat era el part, per això, sovint, en els epitafis de les tombes, observem com els homes que les van sobreviure els dediquen una làpida recordant-les i parlant bé d'elles, ja que es considerava que havien mort en un acte que pretenia la millora i el creixement de la família. (GUILLÉN, 2009, p. 347.)

2. Les dones de *Baetulo*

Hem volgut titular l'article amb aquest epígraf, ja que volem parlar de les dones que sabem que van viure a la ciutat de *Baetulo*. Si bé no en coneixem la identitat de gaires, només a través de l'epigrafia, quan no en tenim el nom, descobrim altres dones anònimes de les quals seguim les traces a través d'objectes com escultures, decoracions de peces, estris de treball o abillament, que majoritàriament utilitzaven elles. També parlem de dones que no van trepitjar mai la ciutat, però que les trobem representades en diverses peces (com poden ser en inscripcions, en escultures o en monedes), ja que totes elles formaven part de la família imperial. Les peces són testimonis d'incomptable valor que ens permeten acostar-nos d'una altra manera al món femení de fa més de 2.000 anys.

2.1. Les dones de classe alta

Propertia lucunda

Una de les *baetulonenses* que coneixem més bé a través de l'epigrafia és *Propertia Q lucunda*, una dona possiblement filla de *Quintus*, que, juntament amb el seu marit, *Caecilius Anthidorus*, va encarregar construir el monument funerari trobat entre els anys 1956 i 1958 en l'enderroc de la masia de Can Peixau. (Guitart, 1976, p.

157-165.) La reconstrucció d'aquest mausoleu la podem veure a l'exposició permanent, on podrem observar la làpida amb la inscripció de *Propertia lucunda i Cacilius*. Es tracta d'un monument funerari de fris dòric i del qual podem trobar paral·lels a les ciutats romanes de Sarsina (Itàlia), però també a Colònia (Alemanya). De les tres escultures conservades del mausoleu, una és femenina, vestida amb túnica i mantell. Pertany al tipus *pallium* de la classificació que va fer H.R. Goette el 1989 i que data del tercer quart del segle I aC. Claveria i Rodà la situen —per la seva tipologia i els elements epigràfics— entorn del canvi d'era, com ja ho havia fet també Guitart. (CLAVERIA; RODÀ, 2015, p. 176-178 i 186.)

Les característiques escultòriques del monument semblen indicar un evident caràcter itàlic, però amb dubtes sobre si la influència va arribar directament d'Itàlia o bé a través de la ciutat de Narbona. Pel que fa a la representació dels propietaris, mentre que els cossos de les escultures podien ser fets en sèrie amb pedra local —concretament en el cas que ens ocupa és gres de Montjuïc o rodalia—, el cap era únic i s'esculpia a imatge del difunt, en marbre, generalment, en aquesta època, provinent de *Luni-Carrara* (Itàlia). Podem veure el solc entre les espatlles de les escultures que s'han conservat on anirien col·locats els caps de marbre. L'encaix era dissimulat amb la pintura, perquè encara que de vegades ens sorprengui, la majoria de les escultures d'aquesta època estaven pintades. Tot i que és difícil de veure, es conserven restes de pintura de color blau en un dels vestits i de vermell en les restes de les columnes estriades.

El nom de *Propertia lucunda*, segurament l'esposa de *Caecilius Anthidorus*, és un nom no documentat a la península i poc documentat a la província *Narbonensis*, però molt habitual a Itàlia (*Propertius*). Així doncs, podem considerar la possibilitat que la nostra *Propertia* o la seva família fos d'origen itàlic i que el seu marit

A la inscripció hi llegim:

CAECI (ius)

ANTHID

PROPERTIA Q (uinti filia)

IVCVNDA

D.S.F.C D(e) S(uo) F(aciendum) C(uraverunt)

La seva transcripció seria:

Caecilius

Anthidorus i

Propertia, filla de Quintus,

van encarregar de fer
(aquest monument) a càrrec seu.

Làpida funerària de Propertia lucunda. Albert Cartagena/Museu de Badalona. Al.

Escultura de dona del monument funerari de Can Peixau. Albert Cartagena/Museu de Badalona. Al.

provingués de la *Gallia Narbonensis*, ja que el nom Anthus, Anthis, era molt freqüent en aquella zona. A més, s'ha trobat a Badalona i Empúries la marca d'àmfora ANTH –abreviatura d'Anthus–, que sembla ser una producció local de la mateixa cronologia que el monument funerari.

Per tant, podem pensar que la classe social d'aquests personatges havia de ser l'elit mercantil local, provinent de fora de la península i que, en alguns casos, també podien ser lliberts.

Cap de dona vella

És la segona dona *baetulonense* que coneixem, però en aquest cas no és pel seu nom, sinó pel seu rostre. Aquesta escultura va estar durant molt de temps als jardins de la Rectoria de Santa Maria i sabem que procedia de la zona de Llefà, com va indicar Gaietà Soler en el seu llibre el 1890 i, com diu Guitart, molt possiblement hauria format part d'un monument funerari de la necròpolis de Can Peixau. (GUITART, 1976, p. 169)

En aquest cas, tenim el cap, encara que molt erosionat, d'una dona vella. Seria, per tant, la part realista d'una escultura funerària feta amb marbre, de la qual ens manca el cos de l'escultura, fet segurament amb pedra local.

Tot i el seu desgast, podem observar que té el coll inclinat cap a la dreta, el front i les galtes tenen arrugues, i, sota unes celles marcades, hi ha uns grans ulls. Els pòmuls marcats ens deixen veure uns llavis rectes i una mandíbula petita i amb la pell xuclada, igual que a la part del coll que marca amb realisme l'avançada edat de la persona representada.

Porta un vel lligat al darrere, que forma plecs sobre la nuca, però que deixen al descobert part del pentinat, amb clenxa al mig i una

Cap de dona vella.
Albert Cartagena/Museu de Badalona. Al.

trossa baixa. Les vídues d'aquesta època portaven un mocador allargat lligat a la nuca, que amb prou feines deixava al descobert els cabells de la persona retratada, el qual s'anomenava *ricinium* o *mafor*.

Però els elements distintius de la seva categoria social és el vel, i de la cronologia, el pentinat. Guitart, en el seu estudi li dona una cronologia de l'any 40 aC per les característiques de l'escultura, que accentuen els seus trets anatòmics i que, a la vegada, lliga amb la tendència hel·lenística del moment d'accentuar els trets físics. (GUITART, 1976, p. 171-172.)

Però Claveria li donarà una cronologia més antiga, l'època del triumvirat (60-50 aC), ja que creu que està en plena consonància

amb les tendències del moment, el costum ancestral romà de reproduir amb fidelitat els trets fisonòmics de la persona i l'adopció d'algunes influències hel·lenístiques que anaven enriquint aquesta tradició romana, com és el cas de l'expressiva torsió del cap. Malgrat la rigidesa i la frontalitat, té una gran força expressiva, senzilla, realista i eixuta, i alhora venerable i digna, que expressa el darrer rol quotidià de la retratada en vida. (CLAVERIA, 2012, p. 43 i 44.)

Les *Caeciliae*

A partir de l'epigrafia, tot i que de manera molt fragmentària, coneixem el nom de quatre dones més *baetulonenses*, totes elles anomenades *Caecilia*. El seu nom no és complet, però potser alguna d'elles devia formar part de la família del marit de la *Propertia*. En el primer cas, es tracta d'un fragment de làpida funerària en gres trobada a la necròpolis de Can Peixau; en el segon, d'una inscripció sobre calcària també trobada a Can Peixau; el tercer cas és de provinença desconeguda i està gravada sobre una placa de marbre blanc amb betes grises; i el quart també és de provinença desconeguda sobre calcària de Santa Tecla (Tarragona). (FABRE; MAYER; RODÀ, 1984, núm. 150, 153, 155 i 157, p. 192-196.)

2.2. Les dones lliures de classe baixa (plebees), llibertes, esclaves i els seus oficis

Sabem poc de les *baetulonenses* de les classes més humils, però és ben cert que hi ha molts objectes a les vitrines que, de ben segur, només feien servir mans femenines.

Els oficis relacionats amb els teixits

A Badalona hi ha documentades força fusaioles, tant d'època ibèrica –provinents del turó d'en Boscà– com d'època romana. La majoria de les d'època ibèrica estan decorades; en canvi, de l'època romana n'hi ha poques. No obstant això, coneixem que en altres jaciments i ciutats de la península i de fora, es documenten nombroses fusaioles amb inscripcions d'aquesta cronologia. Recents estudis lingüístics suggereixen que les inscripcions, generalment fetes abans de la cuita, podrien indicar antropònims, marques de producció i autoria o el propi nom de l'instrument. A França, però, s'han documentat diverses fusaioles amb inscripcions gal·lollatines en les quals hi ha frases com: “hola, bonica”, “bon dia, *domina*, tinc set” o “bon dia, mestressa, et vull”; que expressen petits missatges d'amor, potser un regal dels seus pretendents. (DONDIN-PAYRE, 2012, p. 27)

La llana i el lli van ser els productes més utilitzats per al vestit ordinari (togues i túniques) i va ser un sector amb una apreciable presència femenina.

Filar i teixir és el símbol per antonomàsia de la feminitat, la bondat i l'honestetat. La filosa i el fus es van convertir en signes externs de la condició femenina i estan presents en moltes escultures i representacions de tot tipus. Després de la cerimònia matrimonial, quan la núvia entrava a casa, tres joves amb els pares vius l'acompanyaven portant una torxa d'arç blanc, el fus i la filosa, que eren símbol de la puresa, la castedat i la fidelitat. Els acompanyants ajudaven el marit a aixecar-la, perquè no toqués el terra del llindar i ell la rebia donant-li l'aigua i el foc, que eren els símbols de la llar.

Amb molta freqüència, les inscripcions funeràries al·ludeixen al treball de la llana realitzat per la difunta (*lanifica*), però més per

Vitrina sobre el teixit. Fotografia: Esther Gurri.

Detall d'alguns *pondus* amb marques.
Albert Cartagena/Museu de Badalona. AI.

demostrar la seva condició de bona dona de la llar que no pas la de treballadora.

El poeta romà Ovidi ens parla de Lucrecia, que és la protagonista del mite de la bona mestressa de casa que hem explicat anteriorment. Quan filava a casa seva, ho feia amb llum artificial, ja que es creia que les mans femenines no havien d'estar quietes gaire estona; el costum creava l'habilitat i, per tant, les dones podien filar amb poca llum o caminant... (ALFARO, 2010, p. 20)

De totes maneres, *el Digest* cita diverses vegades les esclaves *lanificae* de les hisendes que confeccionaven teles per a la família rústica i que, segurament, una part del seu treball tenia un preu en el mercat. (ALFARO, 2010, p. 22)

Es coneixen a la península Ibèrica diverses inscripcions que ens parlen de les diferents fases del treball de la llana i el lli: **lanificia** ('la que treballa la llana'), **textrina** ('la que treballa i teixeix la llana'), **purpuraria** ('la que comercia amb la púrpura'), **fullonica** ('la que treballa a la tintoreia'), **sericaria** ('la que treballa la seda'), **sutora** ('la cusidora')...

La teixidora

El resultat del treball del teixit no depenia tant de l'instrument i la seva tècnica, que també, sinó de la destresa i la preparació de la persona que l'utilitzava. A Baetulo, no s'ha documentat cap teler, però sí que se n'han conservat una gran quantitat de les peces de ceràmica que tensarien els fills de la trama, els anomenats *pondus*. En tenim algunes amb un nom, que, a l'espera d'un estudi que està elaborant el doctor Marc Mayer, podrem saber si és el nom del terrisser o de la propietària que els havia encarregat. També n'hi ha altres que tenen una aspa i en aquest cas podria

tractar-se d'unes marques que faria el terrisser per assenyalar els lots de les seves comandes o bé per diferenciar els diferents pesos de les peces.

Segons el geògraf i escriptor grec Estrabó (*Geografia*, III, 4.9), els habitants de la zona d'Empúries eren molt destres en la confecció del teixit de lli. Segurament, per proximitat i per les característiques que en aquella època tenia el delta del Besòs, hem de pensar que a l'àrea de l'actual Badalona també hi podria haver hagut una important indústria d'aquest tipus.

L'edecte de Dioclecià inclou una àmplia sèrie d'articles que fan referència al tipus de tela i es parla dels teixits fets amb senzillesa per a ús del poble i els esclaus.

Una estela de Lara de los Infantes ens mostra *Atta Altica* treballant davant el seu teler de peces i a les mans porta l'espàtula i la pinta per estrènyer i ordenar la trama. El text de l'epitafi no s'ha conservat.

Les inscripcions que ens parlen de l'ofici de teixidora són escasses, però sí que trobem marques i inscripcions als pesos del teler; a Castro de Lerma (Burgos) en trobem un cas, *Iuliae*, que sembla que indicaria el nom de la propietària de les peces. (ALFARO, 2012, p. 22)

La confecció i venda de tints

Al Museu es conserven alguns caragols de múrex, tot i que de moment no s'ha documentat cap indústria de tints a la ciutat. La producció de tint púrpura es va desenvolupar a la costa de la Bètica i s'estenia cap al sud i les Pitiüses per influència feniciopúnica. La decoració de color púrpura era ja usada per decorar els extrems de les teles a l'època ibèrica i va continuar a l'època romana per distingir les túniques i togues de l'aristocràcia romana.

Coneixem el nom d'una hipotètica *purpuraria* per l'epigrafia hispana: *Baebia Veneria*, va morir als vint-i-cinc anys a Cadis, entre els segles II-III dC (CIL, II, 1743) que podria haver estat també venedora d'aquest producte. (ALFARO, 2012, p. 23)

Les dones que curen i cuiden

Medicae i *obstetrix*, metgesses, ginecòlogues o llevadores

A *Baetulo* tenim documentats diversos instruments que podrien formar part del maletí d'una metgessa o de la llevadora (*obstetrix*). Es tracta de: sondes auriculars per netejar les orelles, moltes de les quals estan acabades en punxa a l'altre extrem de la peça per poder extreure alguna brossa interna; espatules (*spathomele*) i sondes (*spathomele*) que en un extrem tenen una espàtula per aplicar cremes i unguents i normalment l'altre extrem té forma de llàgrima i servia per remenar els medicaments; les culleretes amb una cubeta molt petita —que molt sovint ens sorprenen—

Relleu funerari de la ciutat d'Ostia, Itàlia. Wikimedia commons

eren per poder dosificar bé els productes d'un medicament compost o bé per fer que els pacients ingerissin dosis mesurades d'un remei. També s'ha documentat la fulla d'un bisturí i un mànec, agulles per cosir ferides, petites agulles imperdibles per subjectar els embenatges i també la tapadora d'un estoig per

Medicina. Fotografia: Francesca Garcia

guardar les sondes. Tots aquests instruments eren de bronze, ja que aquest metall permetia fabricar eines amb motlle molt estilitzades i precises i era menys corrosiu que el ferro.

Sorà d'Efes el Jove, metge i ginecòleg grec que va viure al segle II-III dC, ens parla de les qualitats de les dones dedicades a la medicina (*obstetrix* i *medica*) però, sobretot, de totes les que es dedicaven als parts i a la cura de les embarassades. Desconeixem la formació teòrica de la metgessa, de si ajudaven el metge o exercien pel seu compte; també preparaven els remeis per guarir les pacients. Però sí que sabem que, normalment, les que feien aquestes tasques eren llibertes.

Sembla que hi havia una escola de metges a Marsella i, potser, encara que en un moment més tardà també, a Mèrida. Sabem de la metgessa *Iulia Saturnina, medica optima* de Mèrida i una altra a Tàrraco, de la qual no en sabem el seu nom (s. II dC). També se'n coneix una altra a Lió (França). (ALFARO, 2012, p. 19)

La *nutrix*, dida i cuidadora de la mainada

A la ciutat, sobretot provinents de les necròpolis (excavacions del Clos de la Torre dels anys 1934-36, de Can Peixau, de la plaça de Font i Cussó, de l'actual plaça de Pompeu Fabra, de la fàbrica tèxtil La Estrella...) s'hi han documentat diverses restes de nounats o nens de poca edat en enterraments.

Hem de tenir en compte que, a l'època romana, el part era un moment molt delicat per a la vida de la mare i el fill: les mares podien morir dessagnades per les dificultats del part, però també hi havia molta mortalitat infantil no només en el moment del part, sinó també en els primers anys de vida del nadó; una bona alimentació era cabdal per superar qualsevol malaltia.

Àmfora tardo antiga amb el fetus d'un nen.
Albert Cartagena. Museu de Badalona. Al.

La principal tasca de la dona lliure casada era engendrar fills per a la família i educar-los en la tradició familiar. Els infants que no fossin criats amb llet materna no sobreviuen, per això són sovint citades les mestresses de cria o la mestressa seca com a ajudants inestimables en l'alletament i cria, sobretot de les classes altes.

De nou, Sorà d'Efes el Jove ens exposa en els seus textos les exigències d'aquest ofici de *nutrex*: es busquen sempre les millors qualitats morals i físiques, la neteja i l'honradesa absoluta. Segurament era una activitat molt estesa per la gran quantitat d'inscripcions dedicades a aquestes dones. A Hispània, en trobem set i totes amb cronologia del segle II-III dC *Fabia Tertullia a Barcino*, però també a *Gades*, Mèrida, Conca i Sevilla. Aquest tipus de feina es pagava, a l'Egipte romà, entre 7 i 10 dracmes al segle I aC i entre 16 i 20 al segle II dC (ALFARO, 2012, 17; CID, 2016, p. 133-135)

Les professionals de la bellesa

Ornatrrix i unguentària, perruqueres, maquilladores i ajuda de cambra

Al Museu, hi podem observar alguns estris com ara: unes pinces, unes pólvores blaves, una espàtula per escampar les pólvores de color, un fragment de mirall, diversos flascons per als perfums i unguents, i remenadors de vidre o d'os per poder-los aplicar sobre la pell. També hi ha agulles per al cabell, entre les quals destaquem dues provinents del *decumanus* de *Baetulo* en què hi ha dos busts de dones amb uns pentinats recollits típics d'època flàvia (Colomines, 2007, p. 104), els quals són un tipus de decoració força documentada arreu (*Baelo Claudia*, a Cadis o a Los Bañales, Saragossa).

Agulles d'os amb la representació de busts femenins amb pentinat típic d'època flàvia. Lluís Andú/Museu de Badalona. Al.

Tot això formava part del tocador que gestionaven les *ornatrices* que eren les encarregades de dissimular i fer lluir —tant com fos possible— els defectes i virtuts de les seves mestresses o clientes: elaboraven tints per als cabells, perruques, postissos, maquillatge, cera, perfums i tenien, fins i tot, cura de les joies que podien afavorir la bellesa de les seves clientes.

A Hispània, hi ha dues làpides que ens parlen de les *ornatrices*, que es dedicaven als complicats pentinats femenins i als ornaments i maquillatges addicionals. *Turpa Thyce* de Gades (Cadis) i una tal *Agustina* de Jaén, que va viure al segle II dC; no s'hi menciona el seu ofici, però l'hi suposem a partir de la decoració de la part superior de la làpida: un mirall, una caixeta per guardar els perfums o els unguents i una agulla per al cabell en una petita cistella.

Cosmètica. Fotografia: Francesca Garcia

És interessant la làpida que ens parla de *Philtates*, que va ser *ornatrix*. No sabem si era esclava o lliberta de *Cattunilla*. Era una dona originària de Torí i morta a *Lacus Augusti*, on va arribar amb el seu marit. Van ser els companys de servei de la casa els que li van dedicar en honor als deus penats (ALFARO, 2012, p. 23)

Les obreres de Baetulo

La confecció de ceràmica, totxos i altres elements de construcció

Sabem que les dones de l'època romana es dedicaven també a algunes tasques que podríem qualificar d'industrials o comercials, com la fabricació de totxos i teules, àmfores i altres contenidors de líquids. Són activitats que es relacionen sempre amb l'agricultura pel fet que s'utilitza argila i aigua com a matèries primeres, per això, la fabricació i la comercialització d'aquests productes estava ben vista socialment. A Badalona, s'hi han documentat diverses terrisseries, algunes de tipologia més petita (carrer d'en Pujol) i d'altres de més industrials com és el cas de la de les excavacions de l'actual plaça de Pompeu Fabra, malauradament, però, en cap cas tenim dades suficients per atribuir aquestes peces —que podem veure a l'exposició permanent del Museu— a una dona.

Sí que es coneixen, però, segells i marques amb noms de dona que apareixen en totxos i teules a diverses parts de l'imperi. Així a *Conimbriga* (Portugal), es va trobar un segell amb el nom *Iul/ia*, del qual no sabem si es referia a la treballadora o propietària. Sabem que algunes dones també podien ser propietàries de *figlinae* —bòbiles on es feien diferents tipus d'elements ceràmics per a la construcció i recipients— que podien gestionar, més o menys, directament, tal com veurem quan parlem de les emperadrius.

L'episodi de les santes Justa i Rufina (*Hispalis*) al final del segle III-IV dC, que ens parla de dones de classe baixa que treballen en obradors i estan implicades en la fabricació de vaixelles de ceràmica i la seva comercialització a petita escala, és també un exemple clar del treball femení en aquest àmbit. (ALFARO, 2012, 26)

Els oficis artístics

El treball de les dones en espectacles i llocs d'esbarjo

Teatre, música i dansa són activitats en les quals tenim testimoniada la presència de les dones. En el cas de *Baetulo*, però, aquesta se'ns corrobora de forma indirecta. A la ciutat es conserven les restes d'un teatre romà on, de ben segur, hi anaven les dones com a espectadores, però també hi podien treballar d'artistes, encara que cal aclarir que aquestes no estaven ben considerades socialment.

Llàntia decorada amb una màscara teatral.
Lluís Andú. Museu de Badalona. Al.

Sabem que *Cornelia Nothis* va ser actriu de mim a Mèrida (s. II dC); es tracta d'una lliberta que va fer de *secunda mima*. Aquest tipus d'actors o actrius distreien el públic durant els entreactes d'obres més llargues i actuaven davant del teló que tancava l'escena (el *mimicum velum*). No tenim notícia de cap actriu principal perquè les obres eren representades sempre per homes amb màscares i era la màscara la que definia si el personatge que interpretava l'actor era femení o masculí.

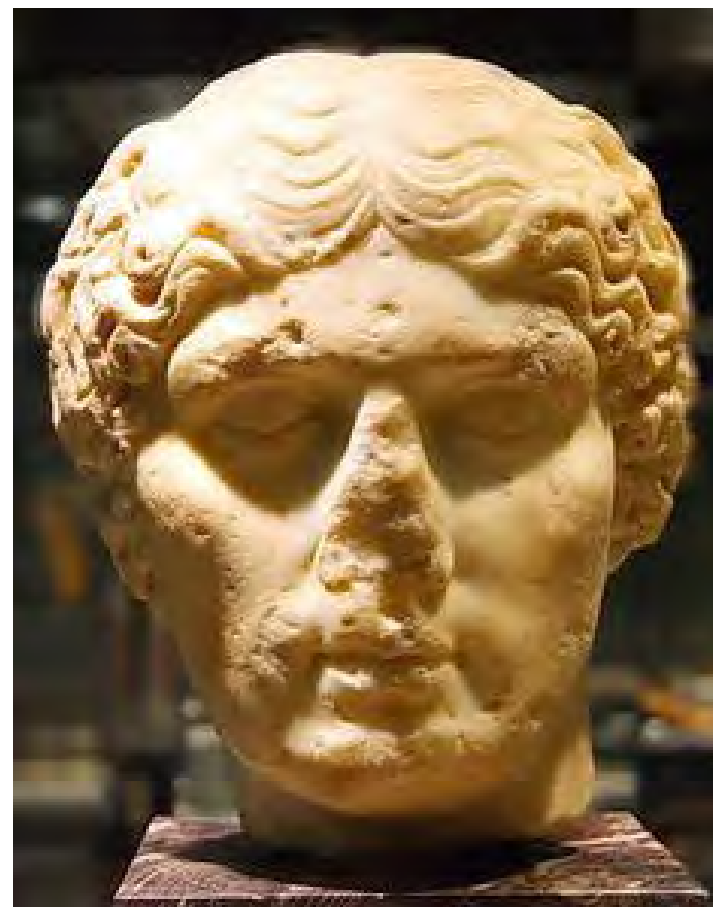
En el camp de la música, la presència femenina era molt més tolerada. Trobem dones que toquen la flauta (*tíbia*), un instrument freqüent a l'art ibèric. En un relleu de pedra d'Osuna es veu una noia jove tocant la doble flauta en un possible ritual funerari, un fet que retrobarem també a l'època romana.

La dansa és un altre camp en què les dones tenen un indiscutible protagonisme. Les ballarines hispanes (*puellae gaditanae*) de qui parla el poeta llatí Juvenal, ballaven amb cròtals, que podríem dir que són el precedent de les castanyoles, però de metall, i van arribar a ser molt famoses a l'antiguitat com a professionals de l'espectacle (ALFARO, 2012, p. 26; GUILLÉN, 2009, p. 363)

2.3. Les dones lligades al poder imperial

Agripina Maior (14 aC-33 dC)

Del segon rostre de dona que coneixem a *Baetulo*, després del de la dona vella que ja hem explicat, en tenim molta informació, ja que es tracta d'un bust d'Agripina la Major (c. 14 aC- 33 dC). En coneixem la biografia, ja que era membre de la família imperial. Encara que difícilment va trepitjar la ciutat, la seva imatge i persona era coneguda, i segur que moltes ciutadanes de l'època portaven una tallada de cabells semblant al seu.

Cap d'Agripina de Badalona. Fotografia: Antonio Guillén, comparació amb altres busts d'Agripines d'altres Museus europeus (Wikimedia Commons)

Agripina la Major, Römisch-Germanisches Museum, Colònia, Alemanya

Agripina la Major, Museu del Louvre, París, França

Agripina la Major, Museu Capitolins, Roma, Itàlia

Agripina la Major, Museu Arqueològic d'Estambul, Turquia

El pentinat és el clàssic de clenxa al mig, però ondulat, i la trossa baixa al darrere s'ha substituït per un recollit que deixa caure els flocs de cabell al costat del coll. En el nostre cas, no podem observar aquest recollit, ja que l'estàtua va ser esculpida per ser vista només per davant. Les restes de ferro conservades a la part del darrere ens fan pensar que estaria subjectada a una paret i per això el marbre allisat també ho està per darrere.

Com diu Guitart, la nostra Agripina és molt semblant a l'escultura d'Agripina que podem trobar als Museus Capitolins de Roma, però l'acabat –ja sigui pel material o per la perícia del seu escultor, tot i ser molt bo– té un toc provincià. Un fet que també es produeix en altres Agripines com la de Colònia (Römisch Germanisches Museum) i la de Londres (British Museum). (GUITART, 1976, p. 171)

Al Museu se n'exposa una reproducció, ja que l'original és al Museu d'Arqueologia de Catalunya, i, com en la majoria de casos que coneixem, el bust va ser esculpit després de la seva mort. No obstant això, se la representa en el moment de major esplendor de la seva vida. El seu fill Cal·lígula i l'oncle d'aquest, Claudi, van restituir la seva memòria i van fer que a tots els temples de l'imperi dedicats al culte a la família imperial hi hagués la seva imatge, fet que ens fa pensar que a *Baetulo* hi hauria un temple dedicat a aquest culte.

Sembla que Agripina la Major va tenir nou fills, dels quals només van sobreviure quatre, dos dels quals van morir amb ella a l'illa de Pantel·leria, on Tiberi els va desterrar; els altres dos, Cal·lígula i Agripina la Menor, mare de Neró i casada en segones núpcies amb el seu oncle Claudi, la van sobreviure.

És un exemple del paper de les dones imperials, amb el seu poder i la seva força, a partir del llinatge al qual pertanyien. En

l'escenari de la successió d'August, hi va haver una gran rivalitat entre Livia i Agripina la Major.

La gran popularitat que Germànic i Agripina tenien entre els soldats de l'exèrcit i la plebs va fer que Agripina, com a bona matrona romana de la casa imperial, ambicionés el poder per al seu marit i els seus fills, i més després de la mort del seu marit. Com ens diu l'historiador Tàcit, defensava els seus interessos de manera activa, "com si fos un home", i va transgredir els paràmetres establerts socialment per a les dones aristocràtiques.

Però, perquè la seva *factio* consolidés el seu poder, calia que fos encapçalada per un home. És per això que el 26 dC va demanar a Tiberi que li deixés contraure matrimoni amb Asini Gal, a la qual cosa, òbviament, l'emperador es va negar. L'any 29 dC, Tiberi, instigat per Sejà, va obrir un procés judicial contra Agripina que va acabar sent condemnada a l'exili (*relegatio ad insulam*) on, com la seva mare, acabaria morint.

No obstant això, la seva figura i memòria van tenir un paper fonamental en el desenvolupament del principat romà. En la seva representació en retrats i altres imatges, s'hi observa una constant tipologia iconogràfica: se la representa jove o en un moment àlgid de la seva vida. I, a través de l'epigrafia, podem constatar el reconeixement públic que tenia com a esposa del gran Germànic. (HIDALGO DE LA VEGA, 2012, p. 121-129, p. 30-32)

Faustina Maior (105-141 dC)

El tercer rostre pertany també a una dona important, *Faustina Maior (Annia Galeria Faustina)*. La coneixem a través de les monedes que s'han recuperat al territori de *Baetulo*. Va ser l'esposa d'Antoní Pius (86-161 dC), proclamat emperador el 138 dC, amb

el sistema de l'*adoptio*, per tal d'obtenir l'*imperium*. L'emperador Adrià, abans de morir, va nomenar un successor que no era de la seva família, però estava casat amb una dona que sí que n'era descendent per línia femenina. També se'l va obligar, a la vegada, a adoptar Marc Aureli amb la finalitat d'assegurar doblement l'*imperium*. Va ser la nova manera de construir la família imperial. De l'emperador Antoní Pius (86-161 dC) del qual es conserva al Museu de Badalona un pedestal. El nomenament d'aquest emperador, l'any 138 dC, es va fer amb el sistema de l'*adoptio*, ja que Adrià el nomenà com a successor tot i no pertànyer a la seva família. El fet que estigués casat amb una dona que sí que descendia, per línia femenina, de la família d'Adrià va facilitar aquesta estratègia per mantenir el seu llinatge en el poder. Amb aquest mateix objectiu, es va obligar a Antoní a adoptar Marc Aureli.

Faustina es va casar amb Antoní Pius entre el 112-115 dC, va tenir tres fills que van morir joves i una filla, Faustina la Menor.

El pare de Galeria Faustina va ser un dels senadors més influents durant el regnat d'Adrià. Va ser cònsol tres vegades i prefecte de la ciutat de Roma durant les llargues absències de l'emperador.

Són famílies que no posseeixen grans fortunes patrimonials, però sí que tenen les propietats dels centres de producció ceràmica, situades al llarg del riu Tíber. Ja des dels Flavis, les dones de la família imperial van acumular gran poder econòmic basat en aquestes propietats (*figlinae*). La mare d'Antoní Pius, Arria Fadilla, era propietària de les *figlinae Caepionianae*, que van ser heretades per l'emperador i que va cedir a la seva filla, Faustina la Menor, esposa de Marc Aureli.

Els pares de Faustina la Major eren propietaris, a títol individual, de jaciments d'argila i els seus noms els trobem a les marques de fàbrica que es feien al producte. Els emperadors van donar part

del seu patrimoni privat a les dones de la família amb la finalitat que no fos controlat pel *fiscus*. I, així, veiem com elles fan tasques evergètiques o filantròpiques, però també com el seu poder econòmic els va permetre dur a terme negociacions dins de la família imperial per imposar els seus projectes.

Faustina, abans de morir, va donar suport al seu marit, perquè la seva filla es comprometés amb el futur emperador Marc Aureli. D'aquesta manera, Antoní Pius consolidava la seva posició familiar de cara a la seva successió imperial de la mà de la seva única filla.

Faustina va morir als trenta-sis anys, al final del 140 o principi del 141, en el tercer any del regnat d'Antoní Pius. Va ser immediatament consagrada pel Senat i sepultada al mausoleu d'Adrià, a la família del qual pertanyia. Va semblar que el seu espòs havia sentit durant molt de temps la seva pèrdua, però els darrers anys del seu regnat va conviure amb una concubina; segurament, el fet que ella fos una lliberta amb qui no es podia casar, evitava les disputes entre els hereus. Per això, els emperadors del segle II dC

Moneda DIVA FAUSTINA. Albert Cartagena/Museu de Badalona. AI.

es fan anomenar “emperadors d’una sola dona”, en comparació amb els descendents d’August.

Una inscripció la recorda com a Diva Faustina, esposa d’Antoní Pius, i se li va assignar un sacerdoti per a la celebració del seu culte, i també se li va erigir un temple a la Via Sacra i un altar. El seu marit va establir —en el seu honor— una fundació alimentària per a noies pobres (*Puellae Faustinae*); una iniciativa que no havia fet anteriorment cap emperadriu i que també va continuar la seva filla.

Es van encunyar monedes amb el nom de l’emperadriu DIVA FAUSTINA, que van tenir una gran circulació durant el regnat d’Antoní Pius i també posteriorment. En tenim alguns exemplars al Museu i en podem veure una on apareixen ella i la seva filla a la vitrina de les monedes. Era així com la ciutadania de *Baetulo* podia conèixer la seva emperadriu. Les monedes servien per fer difusió —no només de la seva persona— sinó també d’allò que estava passant a la família imperial. (HIDALGO DE LA VEGA, 2012, p. 121-129)

Sabinia Tranquilina (o *Furia Sabina Tranquillina*) (emperadriu 241-244 dC)

De Sabinia Tranquilina, esposa de Gordià III, no en tenim el rostre, sinó una inscripció que li dediquen els Decurions de la Ciutat, i que devia estar al fòrum de la ciutat de *Baetulo* al costat de la del seu marit, que també podem veure al subsòl del Museu.

Va viure durant una etapa convulsa de la història de Roma, l’anomenat “Període de l’Anarquia política i el desordre” (235-284 dC). Hi va haver divuit o més emperadors legítims en un segle, la qual cosa significa que, de mitjana, van ocupar el càrrec

Bust de Sabinia al Museu Chiamonti, Itàlia.
Wikipedia Commons

entre tres i cinc anys. Gairebé tots van patir morts violentes en guerres civils, guerres externes o bé a les mans de conspiradors. És curiós que de les cinc inscripcions en honor als emperadors que es conserven al Museu, tres siguin del principi d’aquest període (238 al 249 dC): Gordià ocupa el quart lloc i Filip l’Àrab el cinquè. Era un moment en què el Senat encara tenia poder per manar erigir els seus pedestals a les províncies, un poder que es perdrà amb Gal·liè. De Sabina,

se’n conserva un pedestal —semblant al del Museu— al Museu Arqueològic de Granada (CIL II, 2070), i un altre a Girona (CIL II, 4620, número d’inventari 10266).

Gordià III havia estat proclamat emperador amb tan sols 13 anys l’any 238, arran de l’assassinat dels emperadors Dècim Celi Balbí i Marc Clodi Pupíè Màxim que només ocuparen el càrrec durant tres mesos.

El 241, Gordià III nomenà de forma immediata, com a prefecte del Pretori i cap de la Guàrdia Pretoriana, el seu tutor i mentor Timesteu, que va portar una bona part del govern de l’Estat. La seva filla menor era *Sabina Tranquillina*, que esdevindria la muller del nou emperador. Segons les monedes, l’enllaç entre Sabina i Gordià ha estat datat l’any 241, potser al maig. Sembla que el matrimoni va tenir una filla —Fúria— nascuda, segurament, pòstuma el 244.

Pedestal Sabinia al Museu de Badalona. Albert Cartagena. Museu de Badalona. Al.

Sabina es va convertir en emperadriu i va rebre el títol honorífic d'Augusta. El matrimoni amb Gordià va ser, possiblement, una admissió tàctica del jove emperador que necessitava el fort caràcter de Timesiteu, des del punt de vista polític, i va valorar que Tranquilina era òptima per al càrrec d'emperadriu.

El 243, el pare de Tranquilina mor de manera sobtada. El 244, mor Gordià. Hi ha dues versions de la seva mort: una que ho va fer lluitant al camp de batalla i l'altra que Filip l'Àrab el va assassinar i es va convertir així en el nou emperador. El seu regnat va durar només cinc anys.

Poc més sabem de Tranquilina i la seva filla, ja que en aquestes èpoques convulses, el millor que podia fer l'emperadriu d'un emperador mort era allunyar-se del poder per sobreviure.

Aquest és el text del pedestal, fet pels decurions de la ciutat, on consta que és Augusta. (GUITART, 1976, 5, p. 37: FABRE; MAYER; RODÀ, 1984, 136, p. 180-181)

SABINIA (e)
 TRANQVILLINAE·
 SANCTISIMAE·AVG(ustae)·
 CONIVGI·D(omini) N(ostri)·
 M(arci) ANTONI GORDIANI
 PII FELICIS·AVG(usti)·
 ORDO BAETVLONENS (ium)
 ·DEVOTISSIMVS NVMINI
 MAIESTATIQVE·EORVM·

A Sabina Tranquilina,
 Santíssima augusta,
 esposa del nostre senyor
 Marc Antoni Gordià,
 Pius, feliç, august,
 l'assemblea dels baetulonenses
 devotíssima del seu numen
 i majestat (li dedica aquesta ara)

2.4. Les dones i la religió romana

Sacerdotesses

A Badalona tenim un relleu amb un acabat de gran finesa que representa una dona fent una ofrena. Certament, és un fragment i no podem saber a qui feia l'ofrena ni tampoc tenim clar si és una sacerdotessa. Però, com anirem veient, la religió podia ser —sobretot per a les dones de classe alta— l'única manera de poder fer una tasca pública.

Potser les religioses més conegudes de l'època romana foren les vestals, que servien a la deessa Vesta —la grega Hestia—, la deessa de la llar, tant pública com familiar. La llar amb la flama eterna simbolitzava la continuïtat de la família i de la comunitat. L'extinció del foc era un assumpte greu i tenir cura del foc de la llar era responsabilitat de la filla de la casa. Així doncs, les filles joves dels primers reis van preservar el foc de la llar reial i, potser, d'aquest fet va sorgir el culte estatal a Vesta.

En els temps antics de Roma existia una congregació de sis vestals de diferents edats que havien ingressat entre els sis i els deu anys i que estaven obligades a mantenir-se verges durant trenta anys. Després, rebien dots i eren lliures de casar-se, encara que la majoria seguien solteres. L'ordre es va dissoldre el 394 dC.

La continuïtat de les vestals és un exemple que els romans, i abans els grecs, relacionaven la virtut femenina amb la salut de l'Estat.

Per altra banda, les vestals eren les dones més emancipades de Roma, en el sentit que estaven alliberades del poder del *pater familias*. Una vestal no tenia família, no podia heretar d'un parent intestat ni ningú podia heretar d'elles si no havien fet testament.

Relleu de la dama oferent. Albert Cartagena. Museu de Badalona. AI.

El pontífex *Maximus* de Roma era l'emperador. És l'únic home que pot entrar al temple i que, juntament amb les vestals pot conèixer, veure i tractar els objectes sagrats que es conserven al temple. August, en veure que moltes famílies patrícies no volien donar les seves filles per fer aquest servei (vestal), va permetre que també les filles dels lliberts poguessin ser-ho. (GUILLÉN, 1985, p. 262-267; 316-321)

En el cas dels sacerdots i les sacerdotesses d'altres ordres devia passar el mateix, tenien certes limitacions, però no les mateixes que afectaven la gent del carrer.

Les *flaminicae*

Les vestals no eren, però, les úniques sacerdotesses a l'època romana. A Baetulo, tenim el testimoni, indirecte, d'una altra dona de classe alta que exercí com a religiosa. Es tracta de la mare de Quint Licini Silvà Granià, fill de Quint, el patró de la ciutat, citat a la *Tabula Hospitalis* de Baetulo. El seu pare Quint Licini Silvà Granià, fill de Marc, va ostentar, entre altres càrrecs, el de *flamen* del temple de Tàrraco. Sabem per una inscripció que la seva dona *Baebia* Galla, que sembla que podia provenir de la important família saguntina dels *Baebii*, va ser *flaminicae* del mateix temple; segurament exercien el càrrec religiós de manera conjunta. (GREGORIO, 2012, p. 31.)

Però qui eren els *flamen* i les *flaminicae*? A l'època d'August sorgí el culte imperial dedicat a l'emperador i la seva família. Els sacerdots responsables d'aquest culte eren els *flamen* i la seva tasca era fonamental per mantenir el vincle entre les províncies i l'emperador. El *flamen* provincial era elegit anualment pel *concilium provinciae*, reunit a la capital de la província, on també se celebraven les festes del culte imperial. Les dones podien exercir també com a sacerdotesses d'aquest culte imperial, seran les denominades *flaminicae*.

El *flaminat* l'exercien persones riques i prestigioses de l'aristocràcia local, membres pertanyents al rang eqüestre o importants veterans de l'exèrcit. El *flaminat* podia ser anual o perpetu. A partir d'aquí, el *flamen* podia ascendir a la categoria de *curator* o patró de la ciutat, participar en ambaixades i, fins i tot, arribar a importants càrrecs dins de l'administració romana. Aquest culte va tenir una gran repercussió a tot l'imperi.

Les *flaminicae* es dedicaven al culte, però centrat en les persones de les emperadrius i les dones de la casa imperial. El *flaminat*

femení permetia a les dones obtenir honors i prestigi social. Ser sacerdotessa del culte imperial era el grau més alt al qual podien arribar les dones de les elits municipals i provincials. Aquest sacerdoci els permetia ascendir en l'escala social i compartir juntament amb el *flamen* —generalment el seu marit— aquest càrrec religiós. Era l'únic càrrec de caràcter politicoreligiós que era permès que exercissin les dones.

El fet del sacerdoci comportava un honor, però també una sèrie d'obligacions respecte a la ciutat com les activitats cíviques (evergetisme): sufragar determinades obres o reformes d'edificis públics, encarregar escultures, organitzar banquets (*epulae*), repartir béns o diners, etc.

3. Les deesses de l'Olimp de Baetulo

A continuació, passem a veure les representacions de les divinitats femenines que tenim representades a la ciutat, segurament molt més seguides per dones que per homes, especialment Venus i Isis.

Victòria

A Badalona, la imatge de la Victòria la tenim tallada en una pedra d'anell d'ametista i és una de les més grans i boniques de la ciutat. La figura de la Victòria és alada, mira cap a l'esquerra, porta una corona a la mà dreta i s'agafa el vestit amb l'esquerra; porta una corona i el cabell llarg lleugerament recollit.

També la tenim representada en una llàntia.

En el darrer segle de la República, Roma rep de Grècia i Orient una influència decisiva: la Victòria serà la divinitat que corona l'emperador triomfant o que rep gustosa una estàtua en els temples

i no és més que la personificació de la potència vencedora de l'emperador.

Durant l'Imperi, la Victòria va esdevenir una divinitat molt venerada que va predominar en els grans espectacles de lluita. Amb August, la Victòria és declarada divinitat tutelar del nou ordre, després de la batalla d'Actium.

Generalment, la seva imatge es mostrava amb una corona de llorer i portava en una mà una branca d'olivera i a l'altra, una palma. Es presentava alada, suspesa en l'aire com si baixés del cel per afavorir als qui donarà el triomf; va ben pentinada, descalça i vestida amb robes vaporoses amb amplis i airejats plecs. Se li va erigir una estàtua a la sala del Senat, perquè presidís les sessions de l'augusta assemblea. Els senadors, en prendre possessió dels seus càrrecs, oferien a la deessa encens i vi.

Pedra d'anell d'ametista decorada amb una Victòria. Albert Cartagena. Museu de Badalona. Al.

Naturalment, la Victòria no podia faltar als campaments militars, i els veterans i les seves associacions li eren molt devots. Molts dels seus col·legis portaven el seu nom *Collegia Victoriae* i es declaraven *cultures Victoriae*. Però, a poc a poc, la Victòria es va anar convertint en el símbol de la victòria de l'emperador, despullada de tot el caràcter de culte, i va perdre ràpidament el sentit religiós. Es va convertir en la gràcia i la protecció que l'emperador i els seus súbdits demanaven contra el poder dels bàrbars. (GUILLÉN, 1985, 279-280.)

Ceres, deessa de l'agricultura, la terra, el naixement i la mort

Aquesta deessa la tenim representada al Museu en les antefixes que decoraven l'acabat de les teulades romanes. Totes provenen de l'excavació de l'actual plaça de Pompeu Fabra i decorarien la

Antefixa amb la representació de Ceres. Lluís Andú. Museu de Badalona. Al.

teulada d'una casa d'època republicana. Se la representa amb una diadema que li recull el cabell i unes arracades en forma d'espiga.

Ceres era una divinitat agrícola i amb un nom que té la mateixa arrel que els verbs llatins *creare* i *crescere*, que volen dir 'crear' i 'crèixer'. Ceres va ser una deessa important als inicis de Roma, quan l'economia i la societat es basaven en l'agricultura i la religió. La deessa Tellus (mare terra) estava íntimament lligada a Ceres en el camp de l'agricultura i es relacionaven estretament pel que fa a la producció de gra.

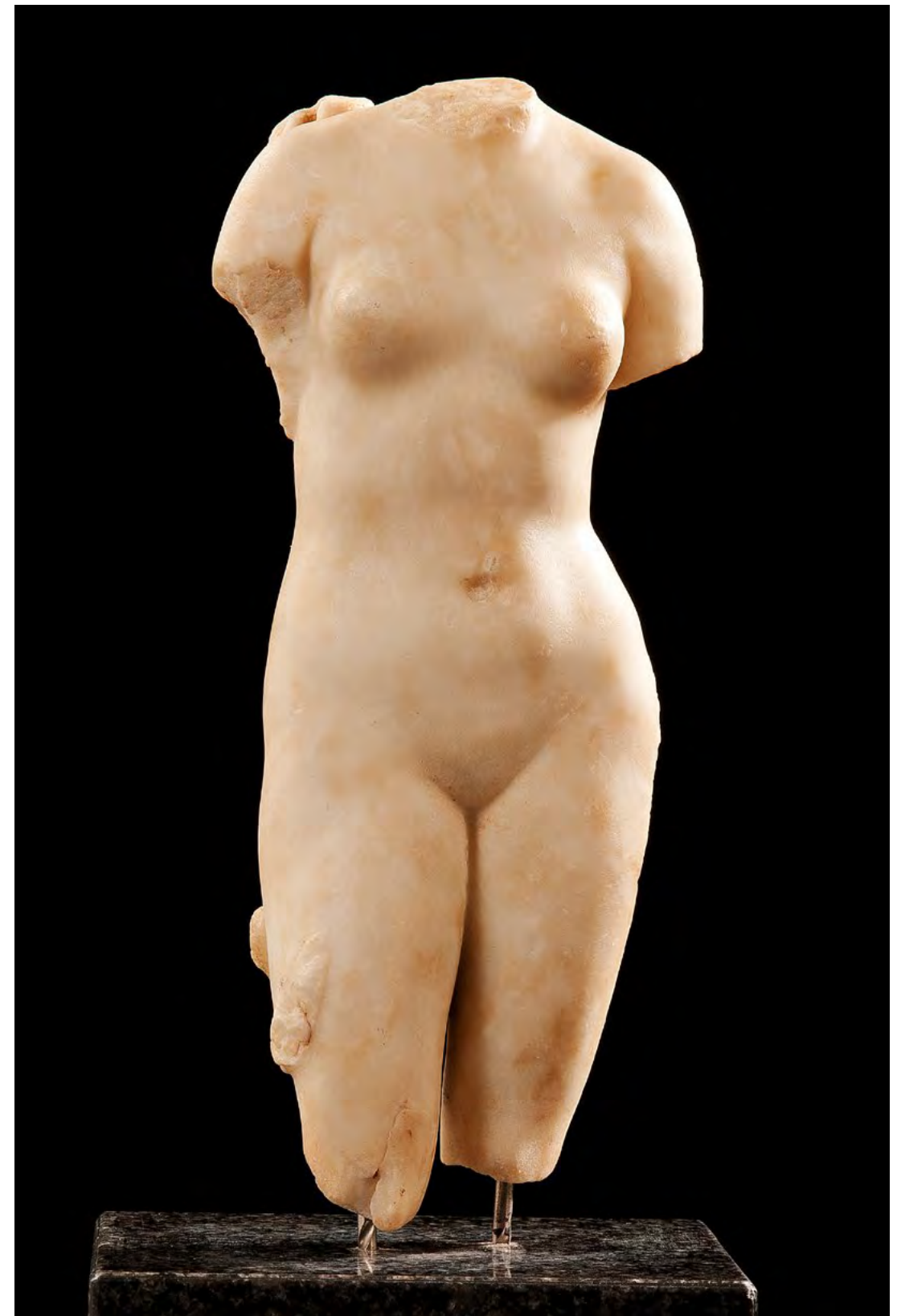
Ceres i Tellus eren les responsables de la fecunditat humana i la productivitat dels camps. Ambdues eren deesses del matrimoni, sobretot, en el sentit de la procreació. Les núvies les honraven per tal de demanar-los descendència i també protegia les esposes. Segons Plutarc, si les dones eren repudiades per qualsevol causa que no fos l'enverinament dels fills, beure vi, sostreure les claus del celler o l'adulteri, el marit havia de tornar el dot de la seva esposa; la meitat se la quedava ella i l'altra meitat es consagrava a Ceres.

Ceres estava associada tant a la mort com a la fertilitat, ja que els morts tornen a la terra. (GUILLÉN, 1985, p. 238-241)

Venus: amor, bellesa i sexe.

Es tracta de la deessa més representada a *Baetulo* —i amb diferència— per algunes peces de gran qualitat com l'escultura de marbre popularment anomenada *la Venus de Badalona* i altres objectes quotidians sobre els quals hi ha representada aquesta dea.

La representació, en escultura de marbre, Guitart l'atribueix al tipus de la Venus de Cirene, tot i que reconeix que tindria el

Escultura de la Venus de Badalona. Antonio Guillén. Museu de Badalona. AI.

Antefixa amb la decoració de Venus i dofins. Lluís Andú. Museu de Badalona. AI.

cos decantat cap a un altre costat i que hauria de tenir el dofí i la roba a la dreta, cosa que no queda clar que tingui la nostra Venus. (GUITART, 1976, p. 173-174)

Efectivament, a la part del darrere del maluc esquerre, hi observem un fragment que sembla una cua de peix, però també sembla versemblant que fos un fragment de l'ala de Cupido (fill de Venus i Mart). Si fos així, es podria acostar més al tipus de Venus Capitolina trobada a la villa Borghese o a la del mateix estil que podem veure al Louvre i que té al seu costat Cupido, tot i que, també, a la dreta. Certament, i pel que fa al pentinat en tots dos casos, Venus porta un recollit a la part alta del cap i li cauen dos flocs de cabell a l'espatlla, com també té la de Badalona, si bé totes dues tenen una actitud més púdica que la nostra, més semblant a la Venus de Cirene.

Hi ha, però, altres objectes on hi ha representada Venus. Un cas són les peces de ceràmica anomenades

Pedra d'anell d'àngata o crisopras verda amb la decoració de la Venus *Anadyomene*. Antonio Guillén. Museu de Badalona. AI.

antefixes que decoraven el final de les teulades dels porxos i edificis, on podem veure el bust de Venus amb un dofí a cada costat que l'acompanyen en la seva sortida del mar.

Pel que fa a la Venus representada en una pedra d'anell, és una representació d'una escena de bany o higiene. Veiem Venus dempeus cargolant-se el cabell per eixugar-se'n l'aigua. A la dreta, hi ha un brollador molt típic dels jardins, però també de les termes i de les zones de bany; mentre que a l'esquerra hi tenim Cupido que li aguanta el mirall. Aquesta part de l'escena també la trobem representada en mosaics o miralls. (VILA, 2020, p. 8-9.)

La representació de Venus en una agulla d'os per al cabell té uns trets molt simples, però a la vegada molt estilitzats, en part, per la funció mateixa de l'agulla. En aquest cas Venus s'està recollint el cabell potser també en un moment d'higiene. Una agulla gairebé idèntica a la nostra la trobem a Pompeia (Inv. 11647). També hi ha decoracions d'aquest estil en altres agulles de metall.

El lloc de culte més antic que es coneix de Venus a Roma va ser el bosc sagrat de Libitina, proper al circ Màxim.

El segon va ser construït l'any 295 aC. L'aniversari d'aquests temples se celebra el 19 d'agost, dia de la *Vinalia rustica* en què els benefactors celebren la seva festa i que indica el caràcter agrari de la Venus itàlica.

Venus és també la deessa de la propiciació. Es relaciona amb el vi, perquè és el do que es liba a Júpiter en les festes de les *Vinalia*

Agulla pel cabell d'os amb la representació d'una Venus. Albert Cartagena. Museu de Badalona. AI.

(23 d'abril i 19 d'agost) per obtenir el seu favor. Segons el mite, Venus apareix com a medidora entre els romans i els troians.

Venus, que era la transformadora dels cors cap a la virtut (*verticordia*) ja en temps antics, va ser honorada pel respecte a l'harmonia domèstica i a una fidel vida conjugal; va ser venerada per dones respectables l'1 d'abril.

Al segle I aC els conqueridors romans capten la benevolència de Venus i la invoquen com a *Venus Felix* (Sila), *Venus Victrix* (Pompeu), *Venus Genetrix* (Cèsar). Per a Cèsar, Venus és la que li assegura la grandesa i la prosperitat, a la història.

El caràcter agrari de la deessa no es perdrà mai, però sí que es reduirà a un segon pla des del moment que s'assimila a Afrodita, deessa de l'amor i la bellesa; va ser un culte molt estès al litoral itàlic i, sobretot, a Etrúria, on el culte va arribar ben aviat. El seu culte passaria des del santuari d'Eryx (Sicília) i, més tard, es va fundar un temple al Capitoli com a filial del temple sicilià, en aquest cas afegint-hi unes connotacions més, com la fertilitat i el desig sexual. *Venus* en llatí volia dir 'desig sexual'.

A Roma, s'hi van conservar algunes característiques del culte d'Erix: les meretrices prenen part activa a la seva festa, que se celebrava a l'aniversari de la fundació del temple, el 23 d'abril, dia de la *Vinalia priora*. (GUILLÉN, 1985, p. 365-367)

Isis, l'amant mare

A *Baetulo* hi ha representacions d'aquesta deessa, sobretot, en llànties. Dues de les més senceres es poden veure a l'exposició permanent, una amb un acabat vidriat poc comú i l'altra, en una llàntia de dos becs. En totes dues es representa Isis amb el seu fill Harpòcrates i el déu Anubis amb cara de xacal.

Els cultes de Ceres, Fortuna i Vesta, estaven lligats als interessos de l'Estat. En canvi, el culte a Isis, vingut de l'antic Egipte, està dirigit a les necessitats religioses i emocionals dels homes i les dones del món hel·lenístic i romà, que amb Isis podien ser expressades i satisfetes.

Isis, l'amant mare, tot i comptar amb un primer rebuig oficial romà, va acabar tenint una gran influència religiosa en la societat romana. El seu culte es va estendre a través del Mediterrani i es va adaptar fàcilment allà on va arribar.

Dues llànties amb decoració d'Isis, el seu fill Harpòcrates i Anubis. Albert Cartagena. Museu de Badalona. Al.

Segons una versió, Isis i el seu germà bessó Osiris es van estimar fins i tot dins del ventre matern. El seu matrimoni va originar l'antecedent del matrimoni entre germans per als governants egipcis. Osiris, identificat amb el sol, va ser assassinat i esquarterat pel seu germà Set, déu de la foscor. Isis va plorar, va buscar els trossos del seu germà i li va tornar la vida. Abans de la resurrecció, però, Isis va donar a llum un nen. Es diu que, de tots els trossos del cos d'Osiris, li va faltar trobar-ne un fragment: el penis. Per això, a vegades, se'l representa com un fal·lus.

Hi havia un gremi de sacerdots professionals del seu culte que tant podien ser homes com dones i tant de classe social aristocràtica com lliberta. Les pintures de Pompeia i Herculà retraten dones participant plenament en les cerimònies. Els temples d'Isis estaven situats a prop dels mercats i els bordells de les ciutats, i tenien fama de ser el lloc de trobada de les prostitutes.

El culte d'Isis a Itàlia pot rastrejar-se des de finals del segle II-I aC. És probable que l'inici del culte fos promogut per esclaus i lliberts orientals que s'havien convertit en pròspers comerciants. Va ser la patrona de la navegació i el comerç i es feien grans processons que avançaven fins a la riba del mar per varar un vaixell sagrat, acompanyats del soroll del sistre i la música de la flauta, aquesta cerimònia s'anomenava *Navigum Isis* i es feia el 5 de març per inaugurar la temporada de navegació (*mare apertis*).

Altres deeses

Tenim altres deesses representades a *Baetulo* encara de manera molt menor, sobretot en llànties i en monedes. Tot i no fer-ne una anàlisi en profunditat en aquest treball, sí que vull anomenar-les: Fortuna, Erinies, les al·legories d'Hispania i Àfrica, els personatges mitològics com: les Mènades, la Gorgona i la Medusa. (Comas, 2000, p. 27-30)

Conclusions

Amb aquest text, s'ha volgut posar en relleu els objectes del Museu de Badalona que ens ajuden a entendre una mica més com podia ser la vida quotidiana d'una dona de *Baetulo*.

Quan parlem de la dona a l'època romana cal tenir sempre en compte que el seu estudi a l'antiguitat no sempre és fàcil, sobretot el de les classes més humils. Però, en general, ho és, perquè és difícil extreure de les representacions escultòriques, textos, làpides... la imatge real d'elles, ja que generalment són els homes els que ho escriuen i ho encarreguen, i ens transmeten tots els seus estereotips i els conceptes que ells tenien d'elles dins d'aquella societat patriarcal. I tot i que hi haurà excepcions, la dona és considerada un ésser inferior, que sempre tindrà un paper secundari o unes feines molt centrades en la cura dels familiars.

Com s'ha vist al llarg de l'article, el coneixement de les dones en època romana, tot i que cada dia hi ha més estudis sobre aquesta temàtica, és encara, i fins a cert punt, incompleta. L'estudi des de diverses perspectives de l'arqueologia, l'epigrafia, l'art o la història ens ajuda a donar-ne una visió més veraç i polièdrica sobre el seu rol a la societat.

La família patriarcal va imposar a la dona els límits socials que la constrenyien a l'interior de la llar i dins de la ciutat. Tenia un paper molt específic: donar certesa a la legitimitat de la descendència i utilitzar-la com a moneda de canvi en assumptes de família, econòmics, socials o polítics. La legislació imperial romana prohibia a les dones exercir oficis públics considerats *virilia officia*, tant a l'administració com al govern de les ciutats.

Les dones d'aquesta època van suportar sovint el pes econòmic i social de les seves famílies, i moltes d'elles van tenir grans precarietats vivencials, fos quina fos la seva condició social: lliures, llibertes o esclaves.

Bibliografia

ALFARO, Carmen. "La mujer y el trabajo en la Hispania preromana y romana. Actividades domésticas y profesionales". *Mélanges de la Casa de Velázquez*, núm. 40-2, 2010, p. 15-38.

CID, Rosa María. "Madres sustitutas y oficios femeninos. Nodrizas y niñeras en la Roma Antigua". Dins: *Los Trabajos de las Mujeres en el mundo antiguo. Cuidado y mantenimiento de la vida*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica, 2016, p. 129-138. Hic et Nvnc, 8.

COLOMINES, Lidia: "La fabricació d'objectes d'os a Baetulo. Estudi arqueozoològic de les restes documentades a Font Cussó". *Carrer dels Arbres*, núm. 18, 2007, p. 101-111.

COMAS, Montserrat. *Baetulo, les marques d'àmfora*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans i Museu de Badalona, 1997.

COMAS, Montserrat. "La figura humana a Baetulo. Representacions en objectes quotidians". *Carrer dels arbres*, núm. 11, 2000, p. 21-36.

COMAS, Montserrat; PADRÓS, Pepita. *Memòria de les excavacions a Can Paixau*. Badalona, 1996. Obra inèdita.

COMAS, Montserrat. *Baetulo Ciutat romana*. Museu de Badalona. Badalona, 2003.

CLAVERIA, Montserrat; RODÀ, Isabel: "Monumentos e inscripciones del entorno funerario de Barcino". Dins: *Signa et Tituli. Monuments et espaces de représentation en Gaule Méridionale sous le regard croisé de la sculpture et de l'épigraphie*. Arles: Édition Errance, éditeur du groupe Actes Sus Arles Cédex, 2015, p. 175-189.

DOMÍNGUEZ ARRANZ, Almudena (ed.) *Mujeres en la Antigüedad clásica. Género, poder y conflicto*. Madrid: Ed. Sílex, 2010.

DONDIN-PAYRE, Monique: "Les messages érotiques subtils et sous-entendus dans l'épigraphie". Dins *Dossiers d'Archéologie*, 22. Dijon: Éditions Faton, 2012, p. 26-31.

Dones. Els camins de la llibertat. Catàleg de l'exposició. Barcelona: Museu d'Història de Catalunya, 2008.

El sexe a l'època romana. Catàleg de l'exposició. Badalona: Museu d'Arqueologia de Catalunya, 2014.

FABRE, G; MAYER, Marc; RODÀ, Isabel. *Les inscriptions romaines de la Catalogne. Barcelone (sauf Barcino)*. París: Diffusion Bocard, volum I, 1984.

Gibbon's decline and fall of the Roman Empire. Abridged and Illustrated. Kent: Grange Books, 1979.

GREGORIO NAVARRO, M. Carmen. *El sacerdocio femenino en la Antigüedad: las flaminicae de Tarraco*. Tesis de màster dirigida por Rosa M. Cid. Oviedo: Universidad de Oviedo, 2012.

GUILLÉN, José. *Vrbs Roma. Vida y costumbre de los romanos. Religión y ejército*. Salamanca: Ediciones Sígueme, 1985, vol. III.

GUILLÉN, José. *Vrbs Roma. Vida y costumbre de los romanos. Construcción y desarrollo de la Sociedad*. Ediciones Sígueme, Salamanca, 2009, vol. IV.

GUITART, Josep. *Baetulo. Topografía arqueológica, urbanismo e historia*. Badalona: Museu municipal, 1976. (Monografías Badalonesas, 1).

GURRI, Esther. *La medicina a l'època romana*. Badalona: Museu de Badalona, 2009.

HIDALGO DE LA VEGA, Maria José. *Las emperatrices romanas. Sueños púrpura y poder oculto*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2012.

KNAPP, Robert. *Los olvidados de Roma. Prostitutas, forajidos, esclavos, gladiadores y gente corriente*. Barcelona: Editorial Planeta, 2011.

La mirada de Roma. Retratos romanos del Museu de Mèrida, Toulouse i Tarragona. Catàleg de la exposició. Tarragona: MNAR, MNAT, MSRT, 1995.

Mujeres de Roma. Seductoras, maternales, excesivas. Colecciones del Museo del Louvre. Catálogo de la exposición coorganizada por la Obra Social "La Caixa" y el Museo del Louvre. Barcelona: Ed. Tenov, 2015.

NAVARRO, Milagros: "Honrar al esposo: Presencia femenina e influencia pública en la romana". *Tarraco Biennial. Govern i societat a la Hispània romana. Homenatge a Géza Alföldy*. Tarragona, 2013, p. 193-208.

NEIRA, Luz (coordinació i edició). *Representaciones de mujeres en los mosaicos romanos y su impacto en el imaginario de estereotipos femeninos*. Madrid: Creaciones Vicent-Gabrielle, 2011.

POMEROY, Sarah B. *Diosas, rameras, esposas y esclavas. Mujeres de la Antigüedad clásica*. Madrid: Editorial Akal, 2016.

POSADAS, Juan Luis. *Los emperadores romanos y el sexo*. Madrid: Editorial Sílex, 2010.

Roma, legado de un imperio. Atlas Culturales del Mundo. Madrid: Folio, Ediciones del Prado, 1992, vol. I-II.

VILA, Sílvia: "Entalles i camafeus: el gravat de la glíptica i el metall a la ciutat romana de Baetulo". *Carrer dels Arbres*, 5, 2020, 4a època, p. 7-34.

VILLARROYA, J. (director). *Història de Badalona*. Badalona: Museu de Badalona, 1999 (Monografies Badalonines, 13).

HOMICIDES, LLADRES, PRESONERS DE GUERRA, ESCLAUS I LLIBERTS A LA BADALONA BAIXMEDIEVAL

CARLES DÍAZ MARTÍ

Doctor en Història

Resum

En el present treball es dona testimoni de fets i situacions extraordinàries ocorregudes a la Badalona del segle xv. Concretament, s'ha pogut documentar un robatori a la parròquia de Santa Maria, un homicidi a la platja, tres presoners badalonins durant la Guerra Civil Catalana (1462-1472) i l'existència d'esclaus i esclaves, tant a Sant Jeroni de la Murtra com en algunes llars badalonines, una de les quals va tenir una filla amb el seu amo.

Paraules clau

Homicidi, robatori, esclau, llibert, Sant Jeroni de la Murtra.

Els estudis sobre la Badalona medieval se centren sobretot en l'economia, el patrimoni i la religió. No és estrany que sigui així, ja que la documentació conservada ateny majoritàriament aquests aspectes. Des de Josep Maria Cuyàs i Tolosa, que és l'únic autor d'una monografia dedicada exclusivament a la Badalona medieval,¹ i la síntesi de Joan Rosàs sobre aquest període en la darrera història general de Badalona² fins a treballs més recents de l'edat mitjana badalonina,³ les vendes, les heretats, les confessions d'obligacions feudals i les vicissituds de la parròquia de Santa Maria hi són predominants, que no exclusives.

L'objectiu d'aquest article és centrar l'interès en la història social, en la vida dels badalonins i de les badalonines de la baixa edat mitjana. En aquest sentit és especialment rica la documentació notarial que, més enllà de les transmissions patrimonials i les qüestions purament econòmiques, d'altra banda tan necessàries per bastir un discurs historiogràfic complet, permet conèixer fets curiosos o alguns episodis concrets que ajuden a endinsar-se en la quotidianitat d'aquella societat. Alguns treballs, pocs, han entrat en aquesta temàtica, com el dedicat a la vida en un mas badaloní al final del segle xiv⁴ o el que hem publicat recentment sobre un cas, força extraordinari, de violència domèstica ocorregut

al final del segle XIV, posat al descobert gràcies a la documentació dels protocols dels notaris medievals barcelonins.⁵

Arran de la recerca en aquest ric fons documental, hem aplegat un conjunt de notícies que incideix en l'àmbit social. Per aquest treball hem seleccionat aquelles que surten de la normalitat, que mostren fets excepcionals. Hem volgut posar de manifest allò que era situat als marges de la societat, ja sigui per quedar fora de la llei (robatoris, homicidis), ja sigui perquè mostren persones privades de llibertat (presos, esclaus). El present treball no és, ni ho pretén ser, un estudi exhaustiu sobre aquesta temàtica, que requeriria una cerca molt més exhaustiva en els fons documentals disponibles, sinó que tan sols es proposa posar de manifest, mitjançant alguns casos, una realitat poc coneguda en la bibliografia de l'edat mitjana badalonina.

A causa de la mateixa naturalesa d'aquest treball, s'ha cedit el protagonisme als documents dels quals s'han extret les notícies, gairebé tots del magnífic fons notarial de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), de manera que en transcrivim completament set a l'apartat de l'apèndix documental. Són citats en el text amb el número de document corresponent.

Robatori a l'església de Badalona

Als volts de 1412 hi hagué un robatori a l'església de Badalona. El cas no és inèdit, sinó que fou publicat fa més d'un segle.⁶ N'hem modernitzat la transcripció, tot esmenant algunes petites incorreccions (doc. 1). El cas és conegut gràcies als escrúpols i el sentit de l'honor del badaloní Pere Vestit, que aleshores era el guardià de l'església parroquial de Santa Maria. Mentre exercia aquesta responsabilitat, l'església fou objecte d'un robatori, en el qual els lladres s'endugueren dos calzes de plata i una quantitat no especificada de diners.

Les enraonies d'alguns parroquians devien apuntar cap a ell. I no de dos o tres sense rellevància, sinó que els prohoms de la vila s'hi havien apuntat. Per aquesta raó, quan al cap de dos anys es va assabentar que la justícia havia penjat l'autor confés del robatori, va mirar de restablir la seva reputació. Es tractava de Francesc Savila, natural de Vallfogona,⁷ un lladre amb un extens historial delictiu. Pere Vestit va conèixer les seves malifetes per boca de l'escrivà de l'enquesta judicial i no trigà a actuar: el febrer de 1414 penjaren Francesc Savila i a principi de maig anà a veure el seu confessor, el frare dominic Bernat Lloberes, del convent dels predicadors de Barcelona, degudament acompanyat per un notari, Joan de Pericolis, i de dos testimonis, Pere Manresa, que era notari de la ciutat de Mallorca, i de l'escrivà Vicenç Orta. No es tractava d'una conversa informal, sinó d'una declaració de la qual el notari en donaria fe pública i que Pere Vestit podria esgrimir per fer callar els rumors que el culpabilitzaven.

A tal efecte anà a l'esmentat convent, que era situat a l'actual mercat de Santa Caterina. Es trobà amb el frare en el claustre més proper a l'església monàstica. Li preguntà sobre si a la confessió abans de ser executat Francesc Savila havia reconegut ser el lladre del robatori de l'església de Badalona. Volia que li certifiqués aquesta dada per tal que la seva "vida e fama, del dit fort e gran fet, neta e sens taca romangua sens culpa". El frare va ratificar les sospites: Francesc Savila, amb alguns còmplices, va entrar de nit a l'església de Santa Maria de Badalona mitjançant ganxos i hi va robar dos calzes i els diners que hi havia en una caixa. També li va explicar que el lladre havia disposat que dels seus béns es compensés l'església pel robatori sofert. El notari en feu la corresponent escriptura, que de ben segur que Pere Vestit va utilitzar per fer callar aquells feligresos que havien sospitat de la seva honestedat.

Homicidi a la platja

Molt més greu i extraordinari fou l'episodi mortal ocorregut el dimecres 12 de maig de 1434 a la platja de Badalona, concretament a la part de ponent, cap a Llefia, en el lloc conegut com a Balomar.⁸ Allà hi havia aleshores la barraca dels homes d'en Planes, que interpretem com algun tipus d'habitatge senzill per als remitgers que aquest pescador badaloní devia tenir a sou. Cal tenir en compte que el món de la pesca estava jerarquitzat i de la mateixa manera que hi havia mossos contractats pels

Vocació de Sant Pere del retaule de Sant Pere de l'església de Púbol de Bernat Martorell. Museu d'Art de Girona.

pagesos propietaris de terres, hi havia pescadors que es llogaven per acompanyar el patró a pescar. Malgrat que hi ha poca traça documental de l'activitat pesquera, aquesta era prou destacada, sobretot per a una població que, com Badalona, era a prop d'una gran ciutat que consumia una quantitat important de peix.⁹ Així ho vam posar de manifest en el gran nombre de proveïdors que servien la comunitat de Sant Jeroni de la Murtra al final del segle xv, entre els quals la família Planes.¹⁰

Un d'aquests remitgers era un castellà, de nom desconegut, que va morir aquell dia a la platja. L'autor de l'homicidi fou el badaloní Mateu Ullastrell, àlies *Calbó*, també pescador. L'episodi fatídic va començar quan es va assabentar que els homes d'aquesta barraca havien ferit el rossí del prevere Bernat Prats mentre anava de Tiana a Barcelona. Mateu Ullastrell s'enfurismà fins a tal punt que va anar a la platja per escarmentar-ne els responsables. Que hi anés amb espasa, escut i llança deixa ben patent que preveia un enfrontament violent. La justificació que va donar per prendre's tan a pit el greuge al rossí de Bernat Prats fou l'amistat amb el seu germà, el barquer Bartomeu Prats.

Apartir d'aquest moment, només disposem de la versió que Mateu Ullastrell va donar uns dies més tard i que, com comentarem, té un marcat caràcter exculptori. Cal, doncs, prendre el seu relat amb precaució. Segons va explicar, quan era a un tret de ballesta de la barraca va aparèixer un home armat amb llaç i dard, que va reconèixer com a castellà pel seu accent i que li va dirigir unes paraules —“Qui va llà?”—, segurament per saber qui havia anat fins a la barraca. Mateu Ullastrell no va respondre i a continuació el castellà li va llançar el dard, que Mateu Ullastrell va poder esquivar. En veure que el castellà el volia atacar amb la llança, es defensà amb la seva i el ferí de mort. No hi havia cap testimoni.

Aquell pescador castellà mort sobre la platja devia convulsar la societat d'aquella petita vila costanera. No es devia trigar a lligar caps i atribuir aquella mort violenta a una revenja pel tracte donat al rossí del prevere Bernat Prats. Hi devia haver rumors, acusacions velades, indignació... Un fet així no va poder passar desapercebut i devia estar en boca de tothom. Aquells que estaven més relacionats amb el rossí, com el mateix prevere Bernat Prats i el seu germà Bartomeu, es devien amoïnar moltíssim i, sabent-se innocents, devien buscar qui podia haver-hi al darrere. I després de preguntar a amics i coneguts, van descobrir que qui hi havia al darrere era Mateu Ullastrell, àlies *Carbó*, sinó és que ell els ho va venir a dir directament, corcat pels remordiments. Van pactar aleshores que faria una declaració jurada davant de notari en què es confessaria responsable de la mort del castellà, tot exonerant qualsevol altra persona, i que atribuiria el fatal desenllaç a la legítima defensa davant de l'atac de la víctima.

Tot aquest escenari és una hipòtesi del que podria haver succeït en els quatre dies transcorreguts entre la mort del castellà i la declaració que Mateu Ullastrell va fer davant del notari Pere Soler a la casa que el mestre de cases Bernat Roqueta tenia al carrer del Torrent de Jonqueres de Barcelona el 16 de maig de 1434 "per càrrec de se ànima" i perquè "algú no sia inculpat o encarregat de la dita mort" (doc. 2). Aquesta hipòtesi se sustenta en dos fets. En primer lloc, la poca versemblança del relat, ja que difícilment la víctima hagués reaccionat tal com va explicar Mateu Ullastrell sinó s'hagués vist amenaçada per una persona que va atansar-se a la barraca irada i armada, sinó és que va ser directament atacada per ella. I, en segon lloc, és que els que demanaren còpies de la declaració de Mateu Ullastrell foren un cunyat del prevere, Joan Carreres, que era notari, i Bartomeu Prats, que devien tenir molt interès a sortir exculpats de tot aquell tràgic assumpte.

Presoners de guerra

La Guerra Civil Catalana fou un esdeveniment crucial que marcà la segona meitat del segle xv. Fruit de l'enfrontament polític de Joan II amb bona part de l'oligarquia del país, que arrossegà tant la Diputació del General de Catalunya com el Consell de Cent barceloní a la guerra contra el rei, començà el 1462 i s'allargà fins a la rendició de Barcelona davant de l'exèrcit de Joan II el 1472.¹¹

Com en totes les guerres, hi hagué morts i presoners. Aquests darrers eren utilitzats pels exèrcits respectius com una font econòmica, ja que s'exigien rescats per al seu alliberament. De fet, el pagament de rescats i l'intercanvi de presoners foren una pràctica generalitzada durant el període bèl·lic.¹² Hem trobat la notícia de tres presoners que eren badalonins o que estaven estretament relacionats amb Badalona: Joan Comes, Jaume Corretger i Joan Lart. El seu empresonament complementa el relat, de caràcter polític i militar, de l'impacte d'aquesta guerra a Badalona fet per Josep Maria Cuyàs i Tolosa.¹³

El 1468 Joan Comes era presoner de l'exèrcit de Joan II, considerat enemic de la pàtria des de Barcelona, que és on es redactà el document que dona constància del seu empresonament (doc. 7). Per alliberar-lo, eren necessaris 30 florins, una quantitat que no va poder ser assumida únicament per la dona, Antònia, i el fill, Antoni, de 18 anys. Fins a sis persones, segurament familiars o amics, s'hi afegiren: Antic Batlle, de Montcada, Bartomeu Riera, de Sant Pere de Reixac, i els badalonins Antoni Reixac, Antoni Martí, Bernat Gotmar i Rafael Comes. El compromís de pagament es feu a Manaut de Guerra. Aquest militar navarrès, que lluitava en el bàndol de la Generalitat de Catalunya,¹⁴ no podia ser el carceller de Joan Comes, sinó que devia actuar com a mitjancer o encarregat dels rescats de presoners en mans de l'enemic.

Com era habitual en un compromís de pagament, o debitori, hi havia una fermança, que era la persona que havia de respondre econòmicament de la quantitat compromesa en cas que els deutors no ho fessin. El mercader barceloní Miquel Piquer va assumir la fermança del rescat de Joan Comes. Molt probablement es tracta del mercader vinculat amb el monestir de Sant Jeroni de la Murtra, ja que tenia dos fills que hi eren frares professors, Baltasar i Lluís Piquer, i va sufragar la construcció d'una clau de volta del claustre.¹⁵ Les vuit persones afins al pres es van comprometre a respondre econòmicament a Miquel Piquer en un termini de deu dies en el cas que hagués d'avançar el pagament del rescat. De fet, el mercader barceloní havia accedit a ser fermança només si hi havia aquest compromís ferm.

Del següent presoner, Jaume Corretger, en tenim molt poca informació. Consta que estava pres a Sabadell pel bàndol realista quan el 25 de novembre de 1471 la seva muller i Joan Marí, de Sant Andreu de Palomar, llogaren durant cinc anys una peça de terra de Balomar, a prop del riu Besòs, amb l'objectiu d'obtenir diners per a pagar-ne el rescat.¹⁶

En una situació anàloga es va trobar l'any següent Francesca, propietària del mas Montoliver, la qual tenia el fill, Antoni Lart, empresonat a Barcelona. Tot i que aquest consta com a pagès de Tiana, l'hem inclòs perquè el mas Montoliver era situat al cap de la vall de Poià, a Badalona. De fet, el mas era de Francesca com a hereva del seu pare, el badaloní Antoni Montoliver, que havia mort recentment.¹⁷ El mas depenia aleshores del monestir de Sant Jeroni de la Murtra.¹⁸

Joan Lart estava reclòs en el Castell Nou de Barcelona a causa de la guerra. A diferència de Joan Comes i Jaume Corretger,

doncs, s'estava en una presó del bàndol de la Generalitat de Catalunya, per la qual cosa devia ser capturat per formar part de les forces reialistes. En aquelles dates, al principi del 1472, les tropes de Joan II ocupaven pràcticament tot el territori català i Barcelona estava assetjada.

La mare volia alliberar el fill en un moment en què la comunitat de Sant Jeroni de la Murtra estava interessada a augmentar els recursos econòmics propers al cenobi.¹⁹ La venda del mas era una solució per a Francesca. A més, els religiosos, com a propietaris alodials del mas, tenien la primera opció de compra en ús del dret de fadiga. I es van posar d'acord. Diversos documents permeten posar al descobert el procediment seguit.

En primer lloc, el 14 de març de 1472 els jerònims avançaren 4 lliures i 4 sous a Berenguer Tolosa, que serviren perquè tragués Joan Lart del Castell Nou i el mantingués sota el seu control. En aquest sentit, Berenguer Tolosa es va comprometre davant Bernat Llobet, que tal volta era el carceller de Joan Lart, que li restituiria el pres si així li ho requeria. Al cap de tres dies, el 17 de març, va fer-se la venda del mas Montoliver per 32 lliures. Francesca va fermar el mateix dia, però Joan Lart ho va fer al cap d'una setmana, el 24 de març, des de Barcelona, senyal que continuava en poder de Berenguer Tolosa. Justament d'aquell dia és l'època o rebut del pagament fet pels frares per la compra del mas. En lloc de pagar-ho a Francesca, però, donaren els diners directament a Berenguer Tolosa. No és difícil imaginar-se l'escena: un cop Joan Lart fermà l'instrument de la venda del mas i els jerònims pagaren les 32 lliures, Joan Lart va recuperar la llibertat. Quatre dies més tard, Francesca donà possessió del mas Montoliver al prior de Sant Jeroni de la Murtra.²⁰

Esclaus i lliberts

L'esclavitud era un element ben present a la societat baixmedieval. Tal com posen de manifest els estudis que se li han dedicat,²¹ la tinença d'esclaus estava molt estesa entre la població, gràcies a un potent mercat barceloní que els comerciants proveïen de manera periòdica i sovintejada amb captius de procedència ben diversa (turcs, russos, tàrtars, sarraïns, grecs, sards...). No eren tan sols les cases més riques, els nobles o els ciutadans honrats, els que podien permetre's tenir un esclau o una esclava, sinó que llars més modestes, com les dels menestrals, també accedien al mercat d'esclaus. La inversió resultava força rendible. Se'ls podia utilitzar per a les tasques domèstiques, gairebé sempre les esclaves, o bé per treballar en el negoci familiar, tot carregant-los de les tasques més feixugues.

Els esclaus tenien consideració d'objecte econòmic i els seus amos en feien negoci, no tan sols a l'hora de comprar-los i fer-los rendir en activitats professionals, sinó, també, a l'hora de llogar-los o vendre'ls. Fins i tot, en el sistema de talla en podien obtenir una bona compensació per concedir-los la llibertat. Un cop l'aconseguien de manera pactada, ja fos per concessió gratuïta del seu amo, pel pagament d'una quantitat o per alguna altra raó,²² passaven a la condició de lliberts, és a dir, persones lliures no de natura. Podien començar, aleshores, un procés d'integració social, amb l'accés al matrimoni o amb l'exercici d'una professió com a elements fonamentals.²³

Badalona no fou aliena a la presència d'esclaus i lliberts. Malgrat que no han estat objecte d'un estudi específic, se'n poden trobar referències en alguns treballs. La primera la trobem en l'inventari de béns arran de la mort del conseller reial Pere de Santcliment, de 1303. Aquest personatge, enriquit extraordinàriament al servei de la monarquia, va adquirir grans propietats al voltant de

Barcelona, entre les quals la casa de Badalona i la casa de la Murtra, també a Badalona. A la primera hi havia un parell d'esclaus blancs i batejats, de noms Bernat i Miquel. El primer fou inventariat en una situació prou trista, ja que tenia una cadena de ferro al coll, grillons als peus i maneres de fusta als braços. A la casa de la Murtra hi havia també dos esclaus, una sarraïna blanca de nom Axina, i Joan, blanc i batejat.²⁴

La següent notícia posa de manifest que no tan sols els senyors feudals de la població eren propietaris d'esclaus. El 1316 el badaloní Guillem Reixac va comprar a Berenguer Sibília, de Molins de Rei, l'esclava Llúcia, batejada i llora, per 18 lliures.²⁵ Un segle més tard consta que el badaloní Joan Monistrol era propietari de l'esclau Mateu, de 25 anys (1424).²⁶

Al monestir de Sant Jeroni de la Murtra també recorregueren a la mà d'obra esclava des d'un bon principi. Ja a l'emplaçament anterior de la comunitat, a Sant Jeroni de Montolivet, els frares jerònims compraren un esclau el 1414. Hem constatat dues adquisicions més: Marc, rus, d'uns 35 anys, per a un període de 8 anys i 40 lliures (1446), i Andreu, tàrtar, per 50 lliures (1455). Calculem que els jerònims devien disposar de 2 o 3 esclaus alhora, tot depenent de les necessitats de treball i de la situació econòmica. Almenys així ho indica el fet que el 1424 en tinguessin tres, tots d'uns 25 anys d'edat, de noms Jordi, Antoni i Martí.²⁷

Podem ampliar les dades dels esclaus de Sant Jeroni de la Murtra amb traces sobre la seva activitat. Les notícies obtingudes estan lligades a l'explotació senyorial que els religiosos endegaren de manera directa en el feu de Concabella, a la Segarra, a partir de 1434.²⁸ No creiem que hi fossin destinats exclusivament —de fet, havien tingut esclaus abans de 1434, quan el feu estava arrendat a tercers—, sinó que també es devien ocupar de tasques semblants a prop del cenobi. Tanmateix, la importància i la llunyania de

Castell de Concabella. Fotografia Carles Díaz.

Concabella, a un centenar de quilòmetres de Badalona, intensificà de tal manera la necessitat de transport i d'activitat agrícola i comercial, que no tan sols s'hi destinaren esclaus, sinó gran part dels recursos humans de la comunitat.

Del que hi ha més informació és de l'anomenat Jordi, segurament l'esclau que consta amb aquest nom ja el 1424 al monestir. Segons el cronista de Sant Jeroni de la Murtra, "era fadrí de molta confiança, per lo que l'enviaven infinites voltes a Concabella a portar provisió de blat y altres coses; y de assí allà li comanaven coses de importància".²⁹ Aquesta informació és coherent amb la documentació relacionada amb el feu segarrenc, en què apareix Jordi —tot i que només és referit pel nom, considerem que el més probable és que es tracti de l'esclau³⁰— fent nombrosos viatges entre Sant Jeroni de la Murtra i Concabella. El 1436 hi

anà almenys en dues ocasions amb el prior,³¹ que li encarregà la tramesa de cereal al cenobi cinc vegades aquell any.³² El 1447 no tan sols portà forment al cenobi quatre vegades, sinó que s'encarregà de la venda de forment i civada a Cervera, la ciutat més propera a Concabella, també en diverses ocasions.³³

Entre 1449 i 1456, Jordi seguí fent la mateixa feina associada al feu segarrenc: anades i vingudes al cenobi i a Cervera. En aquest període, a més, hi consta l'altre esclau, Marc, amb una activitat molt semblant a Jordi, si bé només fins al 1450. De Marc, la documentació tampoc no explicita que fos esclau, però no hi ha dubte que es tracta del rus que els frares compraren el 1446, ja que no consten mossos amb aquest nom al servei de la comunitat. Ambdós esclaus consten com a acompanyants dels frares que anaren a Concabella en aquell període. Com a curiositat referim l'accident sofert per Jordi en caure d'un mul. El frare destacat aleshores a Concabella, Miquel Piquer, el 16 de juliol de 1449 l'anà a buscar a Santa Coloma de Queralt acompanyat per Marc.³⁴

Tal com afirma el cronista, doncs, l'activitat documentada de l'esclau Jordi mostra clarament que comptava amb la confiança de la comunitat, que li encarregava feines que anaven més enllà de l'ús de la força física. Segurament els viatges i les compres de cereals a Cervera que mostren els llibres són només una part de totes les tasques encomanades a aquest esclau, que devia participar en tot el procés productiu i econòmic organitzat pels religiosos a Concabella.

Segons el cronista, els frares li donaren la llibertat, però seguí servint el monestir, que li pagava els jornals, fins que es va fer traginer de mar i comprà una esclava per 50 lliures el 1456, amb qui es casà.³⁵ Sembla, per tant, que se li concedí la llibertat amb la condició de servir la comunitat durant un període determinat de temps, una modalitat molt usual a meitat del segle xv.³⁶ Això

permet fer la hipòtesi que el mosso Jordi Joan, que consta afermat amb els jerònims entre 1452 i 1453, podria ser l'esclau Jordi en procés d'enfranquiment. Els apunts dels pagaments abonarien la hipòtesi, ja que el documenten a Concabella, Aguiló, Igualada i Montserrat, sol o amb companyia de religiosos.³⁷

A la dècada de 1470 finalitzà la presència d'esclaus a Sant Jeroni de la Murtra per prohibició expressa de l'orde dels jerònims. No sabem exactament quan, però l'ordre ja era ferma a Catalunya el 1473, quan els frares de la Murtra justificaren la venda d'una esclava que els havia arribat com a llegat d'una benefactora perquè no els era possible tenir-la en aplicació dels estatuts de l'orde.³⁸

Encara a Sant Jeroni de la Murtra, hi ha força notícies d'un mosso que era llibert, ja que havia estat esclau del jurista Bonanat Pere, mort el 1443.³⁹ Malauradament, el llibre que conté la contractació o afermament de mossos és tan caòtic que resulta complicat extreure'n informació clara, ja que sovint no està datada o és incoherent.⁴⁰ El primer afermament documentat és del 9 de setembre de 1449. El període estipulat és d'un any i el salari de 30 florins.⁴¹ Gràcies a les bestretes, sabem que anava sovint a Barcelona, on el procurador li devia fer els pagaments, però també a Concabella en alguna ocasió. A continuació consta un afermament per mig any i 14 florins amb inici el primer de gener, segurament de 1451. Però entre aquests dos afermaments seguí treballant per la comunitat, ja que se li pagaren 40 sous "de aquell temps que serví ans que s'aferràs". El següent contracte fou també d'un any i 30 florins i començà el primer de desembre. Curiosament, segons un apunt, se li donaren 71 sous i mig el 8 de juny "com hic partí per anà a Sant Jachme", segurament Santiago de Compostela. Encara més sorprenent és un apunt en què el prior li donà 55 sous "com anà al Sant Suari". És interessant consignar

alguns pagaments fets pel frare Miquel Piquer a compte del seu salari: medecines, una gonella, una llança vigatana i un capell de sol. Alguns d'aquests pagaments es feren a Concabella, on sabem que hi havia anat justament amb aquest religiós el juliol de 1452.⁴²

El testament de Jordi Pere, àlies *Bonanat*, datat a Barcelona el 27 d'agost de 1450, complementa la informació d'aquest llibert al servei dels religiosos jerònims (doc. 4). El primer que s'hi mostra és un profund arrelament amb el monestir on treballava: el prior i el vicari en foren escollits marmessors, ordenà ser enterrat a l'església o en un altre espai consagrat del cenobi i instituí hereu universal Sant Jeroni de la Murtra, amb la voluntat que els diners de l'heretat es destinessin a mantenir un ciri que cremés tots els dissabtes durant l'elevació de l'Eucaristia a la missa major de Santa Maria. Segurament aquesta obra pia, a la qual volia que s'esmercessin els diners que tenia i el resultat de la venda de les seves propietats, un cop pagats els llegats, es devia fer efectiva, ja que Jordi Bonanat consta com a benefactor de la comunitat.⁴³ Els altres llegats també són il·lustratius de la mentalitat i de les relacions establertes pel testador. D'una banda, encarregà un trentenari de misses per al seu propietari, el jurista Bonanat Pere, molt probablement en agraïment d'haver-lo alliberat, i un altre per a una dona que deixa a l'anonimat, però a la qual se sentia en deute. Ambdós havien de celebrar-se a Sant Jeroni de la Murtra. Hi ha tres altres llegats de caràcter pietós, molt habituals en els testadors baixmedievals: 10 florins per a l'Hospital de la Santa Creu, 10 florins per a maridar donzelles i el resultat de la venda de la seva roba i arnès per als pobres vergonyants. I, finalment, va destinar 11 sous per a una dona, Càssia, àlies Bergaub, de Badalona, segurament una esclava o una lliberta amb qui es devia relacionar. Jordi Bonanat no va morir fins al febrer de 1454, com ho mostra el fet que el testament no es va publicar fins al 17 d'aquell mes.

Vista general de la façana oest del monestir de Sant Jeroni de la Murtra. Josep Soteras. Museu de Badalona. Al. Fons Joaquim Font Cussó.

A banda del monestir de Sant Jeroni de la Murtra, al segle xv hem trobat documentació sobre dos esclaus més que vivien en cases badalonines. El primer, Antoni, és un esclau negre comprat pel badaloní Bartomeu Seriol al mercader Francesc Escales per un preu de 55 lliures el 19 d'abril de 1437. Antoni tenia aleshores uns 16 anys i era de Munt de Barques, que és el nom amb el qual es coneixia la regió nord-africana de la Cirenaica, actualment a

la part oriental de Líbia. El comprador devia tenir alguns dubtes sobre la salut dels ulls de l'esclau, ja que inclogué una clàusula específica de retorn si en sis mesos no hi veia bé. El venedor es va comprometre a acceptar l'esclau i retornar-ne el preu si es donava aquesta circumstància (doc. 3). Això, però, no fou necessari, ja que Antoni estigué al servei de Bartomeu Seriol fins al principi de la dècada de 1450, en què morí.⁴⁴ Passà aleshores a les mans dels

nou fills de Bartomeu Seriol, que junt amb la vídua, Angelina, el 2 de març de 1453 decidiren concedir-li la llibertat condicionada a deu anys més de servei. A tal efecte, se li imposava que no podia furtar, ni jugar amb diners ni fugar-se. De fet, li delimitaren els límits geogràfics que no podia traspasar sense permís, que eren els colls de Serola, de la Creu i de Finestrelles. La decisió fou presa per Joan, Pere, Bartomeu i Clara, de 22, 20, 18 i 16 anys respectivament, i per la vídua, com a tutora dels altres cinc fills pupils, Jaume, Gervasi, Elionor, Joana i Nicolaua. De fet, els quatre fills grans i la vídua es van comprometre que els cinc fills pupils confirmarien l'alforria quan atenyessin l'edat legal necessària. Segons el document, Antoni tenia aleshores 35 anys.⁴⁵

Molt interessant és la peripècia vital d'una altra esclava, Margarita, d'origen rus. La primera notícia que en tenim és del 15 de març de 1455. Tenia aleshores uns 35 anys. Era, doncs, una mica més jove que Antoni. El document ens assabenta que havia estat esclava de Bernat Monistrol, pescador ciutadà de Barcelona i habitant de Badalona. El seu amo havia mort, segurament uns mesos abans.⁴⁶ Deixava dos fills, Bernat Monistrol, que en fou l'hereu universal, i Salvador, encara en edat pupil·lar, orfes perquè la mare, Joana, també era morta. Quant a Margarita, Bernat Monistrol havia disposat en el testament que seguís sent esclava del seu fill Bernat Monistrol fins que aquest es casés. Un cop lliure, se li pagarien 10 lliures i roba com a llegat testamentari.

Malgrat que aquesta havia estat la voluntat del testador, els curadors de Bernat Monistrol fill, que eren els badalonins Francesc Coll, Antoni Gili i Joan Seriol, van considerar més útil per a l'hereu vendre l'esclava a canvi que renunciés al llegat testamentari. Lamentablement no se'n detallen els motius, sinó que únicament s'al·ludeix a un inconcret perill de mort o altra causa. Potser estaven relacionats amb la situació econòmica de l'heretat, tal

vegada més necessitada d'un ingrés immediat que d'una despesa futura. La decisió fou pactada amb el comprador i l'esclava, que hi va consentir explícitament. Per aquesta raó Margarita fou venuda per 18 lliures i tres anys al badaloní Jaume Corts (doc. 5). El mateix dia Margarita va renunciar al llegat testamentari del seu difunt propietari i el comprador es va comprometre a pagar les 18 lliures en tres terminis: 3 lliures per Sant Joan de 1455, 3 lliures per Santa Maria d'agost de 1455, 6 lliures per Pasqua de 1456 i les 6 lliures restants per Pasqua de 1457.⁴⁷ Consta que els curadors reberen completament les 18 lliures el 7 de juliol de 1457, per la qual cosa fermaren instrument de llibertat a Margarita (doc. 5).

No sembla que la relació entre Jaume Corts i Margarita fos d'amo i esclava. De fet, creiem que el que es va fer és una venda simulada amb l'objectiu de traspasar a Jaume Corts el compromís de pagament del preu de la llibertat de Margarita, un preu que l'esclava no devia poder assumir al principi. No sorprèn, per tant, que el 19 de març de 1456, molt abans dels tres anys de termini previstos, Jaume Corts li donés la llibertat. Fou un acte més formal que real, ja que en cap moment Margarita és qualificada en el document d'esclava de Jaume Corts.⁴⁸ Segurament, li havia donat mostres que pagaria les 18 lliures, si és que no n'havia rebut ja una part, en diners o en espècie.

En el darrer episodi de la llibertat de Margarita entra en escena Clara, filla il·legítima de Bartomeu Monistrol i la que havia estat la seva esclava russa. Clara estava aleshores sota la mateixa tutela que els seus germans Bartomeu i Salvador Monistrol, i no de la seva mare. El 3 de setembre de 1456, als 13 anys, Clara s'afermà com a minyona per un període de cinc anys a casa de Bernat Sans, tallador de peixos ciutadà de Barcelona, i de la seva muller Joana. El preu denota que aquesta transacció està estretament

lligada a la llibertat de Margarita: 18 lliures (doc. 6). Aquest darrer moviment revela quin fou el tracte inicial entre Margarita i els responsables legals dels germans Monistrol: el treball de Clara com a minyona serviria per pagar la llibertat anticipada de Margarita. Com que el pagament pels serveis es faria al final dels cinc anys, els curadors van demanar ser pagats per avançat, concretament en tres anys a partir de la sortida de Margarita de casa dels Monistrol. Per assegurar-se'n, van implicar Jaume Corts mitjançant una venda simulada. Els curadors van cobrar a mitjan juliol de 1457, molt abans que Clara acabés de fer de minyona, que havia de ser al setembre de 1461 si tot anava com s'havia previst.

Encara tenim una darrera dada important sobre Margarita, aleshores ja lliberta. Va contreure matrimoni amb un jove agricultor o jornaler, de 20 anys, habitant de Badalona, Pere Esteve, la família del qual era originària de Sant Martí de Tous. Margarita, doncs, pràcticament li doblava l'edat. Els capítols matrimonials daten del 30 de setembre de 1458. La núvia va aportar 28 lliures de dot, que es va obligar a pagar deu dies abans de la celebració del matrimoni. Ambdós es van comprometre a fer esposalles en quinze dies i la celebració en faç de l'Església fins al mes de desembre, amb 25 lliures d'arres de penalització per a qui incomplís el que s'havia acordat.⁴⁹

Apèndix documental

1

1414 maig 3. Barcelona, claustre de l'església del monestir de predicadors

Pere Vestit, de Badalona, demana a Bernat de Lloberes, frare del monestir de predicadors de Barcelona, que, com a confessor de Francesc sa Vila, de Vallfogona, que va ser penjat el passat mes de febrer, li confirmi si li confessà que fou l'autor d'un robatori de dos calzes i de diners de l'església de Santa Maria de Badalona, fet aproximadament dos anys enrere. Necessita saber-ho perquè, com a guardià de l'esmentada església, s'ha sospitat d'ell. Bernat de Lloberes li ho confirma i, a més, li informa que Francesc sa Vila va disposar que amb els seus béns es reintegrés a l'església de Badalona el que havia robat.

AHPB, JOAN DE PERICOLIS, *Manuale sextum*, 1411, octubre, 27 - 1415, agost, 27, f. 92r-92v.

Noverint¹ universi quod die iovis tercia mensis madii, anno a nativitate Domini M^o CCCC^o XIII°, circa horam terciarum diei ipsius, in presencia mei, notarii, et testium infrascriptorum ad hec specialiter vocatorum, Petrus Vestit, parrochie Sancte Marie de Bitulona, constitutus personaliter una mecum, dictis notario et testibus intus monasterium fratrum predicatorum Barchinone, videlicet in primo claustro² ecclesie ipsius monasterii proprinquo, obviavit inibi reverendo fratri et religioso³ fratri Bernardo Loberes, ordinis iamdicti, et per hec vel similia verba in effectu eundem interrogavit:

Mossèn.⁴ Dos anys o prop ha que la esgleya de madona Santa Maria de Badalona fo desrobada e s'enportaren dos calzes d'argent ab diners que tragueren de una caxa. E com⁵ yo, mossèn, gran

temps ha⁶ sia⁷ gordià posat a la dita sgleya e per rahó del dit furt los pròmens de la dita parròquia e d'altres persones han haüit mi en sospita del dit furt; e yo, mossèn, he antès a dir que enguany, en lo mes de febrer, I hom apel·lat Francesch çà Vila, anediu de Vallfogona, per sos demèrits fo pres e penjat en Barchinona e, entre molts furts que confessà haver fets, confessà lo furt de la dita sgleya, so és aquell dit Francesch⁸ aquell furt ab sos còmplices havia fet e perpetrat; e com yo, mossèn, açò haia hoyt dir al scrivà de la enquesta e a⁹ moltes d'altres persones, e que vós, mossèn, fos confessor del dit penyat, vos suplich, mossèn, e us requir que del dit acte, en presència d'aquests testimonis, me certifiquets per tal que la meua vida e fama, del dit fort e gran fet,¹⁰ neta e sens taca¹¹ romangua sens culpa.

Et interrogatus dictus reverendus frater Bernardus Loberes, respondens ad predicta per hec et similia ingeri verba:

Sènyer meu. Ver fo que lo dit Francesch sa Vila fo penyat en el dit mes¹² en la present ciutat e yo d'aquell fuy confessor e fo ver que confessà molts e diversos furts e signantment confessà e divulgà públicament¹³ lo furt de la dita sgleya de madona Santa Maria de Badalona e com ell ab sos còmplices de nits ab ganxos obrí la dita sgleya e s'enportaren los dits dos¹⁴ calzes e diners que havia en una caxa, segons pus largament pot ésser vist en la enquesta d'aquell feta. E volia e manava que de sos béns los dits furts, e signantment lo dit furt fet a la dita sgleya de madona Santa Maria de Badalona, fos satisfet e reintegrat de sos béns.¹⁵

De quibus omnibus ita prolatis inmediate dictus Petrus Vestit¹⁶ verbo petiit et requisivit sibi fieri et tradi unum et plura publica instrumenta per me, dictum et infrascriptum notarium, ut fidem faciant ubilibet in agendis, presentibus in his pro testibus discreto Petro Manresa, notario cive Maioricarum, et Vincencio¹⁷ d'Orta, scriptore Barchinone, ac me, Johanne de Pericolis, notario publico Barchinone.

Que fuerunt acta Barchinone.

1. Al marge esquerre, persolvit VI solidos ab lo peatge. In libro requisitionum. 2. Segueix dicte ratllat. 3. Segueix Be ratllat. 4. Segueix passats ratllat. 5. com, escrit a la interlínia. 6. Segueix sóc ratllat. 7. sia, escrit a la interlínia. 8. dit Francesc, escrit a la interlínia. 9. a, escrit a la interlínia. 10. Segueix de furt ratllat. 11. sens taca, escrit a la interlínia. 12. Segueix per lo ratllat. 13. confessà e divulgà públicament, escrit a la interlínia. 14. Segueix cals ratllat. 15. El fragment comprès entre E volia e manava fins a de sos béns, escrit a la interlínia. 16. Segueix p ratllat. 17. Segueix d'Horta ratllat.

2

1434 maig 16. Barcelona

Mateu Ullastrell, àlies Calbó, pescador habitant de Badalona, confessa que és el responsable de la mort d'un pescador castellà el passat dimecres a la platja d'aquesta població.

AHPB, PERE SOLER, Manual, 1432, setembre, 15 - 1434, setembre, 22, f. 82v-83v.

Die¹ dominica XVI madii, anno predicto.

Matheus² Ullastrell, alias Calbó, piscator habitator Sancte Marie de Bitulona, personaliter constitutus intus domum habitacionis Bernardi Roqueta, magistri domorum civis dicte civitatis Barchinone, quam fovet in vico vocato lo Torrent de Jonqueres dicte civitatis, in presencia mei, Petri Solerii, auctoritate regia notarii publici Barchinone infrascripti, et in presencia³ etiam dicti Bernardi Roqueta et Andree Scuder, magistri domorum civis dicte civitatis, testium ad hec specialiter vocatorum et assumptorum, verbo protulit atque dixit hec vel similia verba in effectu que sequuntur:

Que en veritat stave que dimecres⁴ proppassat, ell stant en la casa o habitació de n'Anthoni Ullastrell, de la dita parròquia de Santa Maria de Badalona, pare seu, fama públich fou que als alguns hòmens de la barracha d'en Planes, pescador, situada dins la dita parròquia, en lo loch apel·lat Belomar, e dins lo terme de Lafjà, envers hora de la Ave Maria, poch més avant, éran exits a mossèn Bernat Prats, prevera de Barchinona, lo que en aquelles hores venia de la rectoria de Tiana, on lo dit mossèn Bernat habita, per enar a Barchinona. E per ço, com

tornave un gros rossí, lo qual lo senyor bisba de Barchinona li havia jaquit o li havia donat càrrech que-n li manàs a Barchinona, e li havían donades diverses aristolades ells⁵ havían batut e que havían agreviat lo dit rossí o nafrat.

E per tant com en Barthomeu Prats, barquer, frare del dit mossèn Bernat, és amich d'ell, dit Matheu Ullastrell, àlies Calbó, e prop de cosí germà, axí com irat, ell, dit Matheu, pres spasa e broquer e lança d'exarcs e enàs-se'n fahent la via de la dita barracha, que com ell, dit Matheu, fos a qualque un tret de ballesta, ell, dit Matheu, encontrà un hom, lo qual, segons ell, dit Matheu, conegué en son parlar, era castellà, qui aportave lança d'exarcs e un dart en la mà. E com lo dit castellà fou a tret de dart,⁶ lo dit castellà tirà lo dart que aportave. E ell, dit Matheu, falsà-li lo cors, en tant que per gràcia de Déu no li feu dampnatge. E com ell, dit Matheu, vahés que lo dit castellà lo volia damnificar ab la lança d'exarcs que aportave, ell, dit Matheu, deffenent-se del dit castellà ab la lança que ell, dit Matheu, aportave, ell, dit Matheu, farí lo dit castellà, en tal manera que per aquell fariment lo dit castellà és mort e passat d'esta vida, de què és molt greu al dit Matheu. E stà en veritat que ell, dit Matheu, no feu lo dit colp per instigació de algun ni algun no havia en se companyia, ans en la hora que ell, dit Matheu, encontrà lo dit castellà, lo dit castellà, encontrant ell, dit Matheu, dix a ell, dit Matheu, aquestas paraulas o semblants: "Qui va llà?". E ell, dit Matheu, callà e lavors lo dit castellà tirà a ell, dit Matheu, lo dit dart e feu les altres coses dessus dites, segons dessus se conté. E axí ell, dit Matheu, per càrrec de se ànima, per ço que algú no sia inculpat o encarregat de la dita mort, ell ne descarrega tota res, car hom al món no ha sabut ni sentit ni és stat a fer la dita mort del dit castellà, sinó ell, dit Matheu.

De quibusquidem verbis ita prolatis et dictis, discretus Johannes Carreres, notarius Barchinone, cognatus sive *cunyat* dicti discreti Bernardi Prats,⁷ et dictus Bartholomeus Prats, ibidem presentibus, verbo pecierunt et requisiverunt eis et eorum utrique et seu dicto discreto Bernardo Prats fieri et tradi unum et plura publica consimilia instrumenta per me, Petrum Solerii, auctoritate regia

notarium publicum Barchinone infrascriptum, ad habendum de eisdem memoriam in futurum *et cetera*.

1. Al marge esquerre, in libro presentacionum. 2. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 3. presencia, manca en el text. 4. Segueix pas. 5. ells, al ms. ell. 6. dart, en el ms. drat. 7. Segueix ibidem presentes ratllat.

3

1437 abril 19. Barcelona

Francesc Escales, mercader ciutadà de Barcelona, ven a Bartomeu Seriol, de Badalona, l'esclau negre Antoni, de Munt de Barques, d'uns 16 anys d'edat, per un preu de 55 lliures barceloneses. Inclou l'època i el compromís de Francesc Escales de retornar-li el preu si en els propers sis mesos l'esclau no hi pogués veure bé.

AHPB, BERNAT MONTSERRAT, *Decimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1436, desembre, 31 - 1437, desembre, 23, f. 40r.

Die veneris XVIII mensis aprilis, anno predicto.

Franciscus¹ Scales, mercator civis Barchinone, gratis *et cetera* vendo vobis, Bartholomeo Ciriol, de parrochia Sancte Marie de Bitulona, presenti, et vestris *et cetera* quendam servum et captivum meum nigrum vocatum Anthonium, qui fuit de partibus de Munt de Barques, etatis sexdecim annorum vel circa, quem vobis iam tradidi *et cetera*. Cedens iura *et cetera*. Quibus *et cetera*. Constituens *et cetera*. Precium est quinquaginta quinque libre barchinonenses de terno. Et ideo renuncio *et cetera*. Dando *et cetera*. Promittens facere, habere *et cetera*, teneri de eviccione *et cetera* et de morbo caduco ac de omnibus aliis viciis et morbis absconsis eiusdem servi ad usum et consuetudinem Barchinone et iuxta novas ordinationes super servis et servabus factas per honorabiles consiliarios Barchinone. Obligo

bona et cetera. Iuro et cetera. Hec igitur et cetera. Intellegantur tamen quod si hinc ad sex menses primo venientes et cetera.² Curritor phelpe: Petrus³ Querol minor dierum, qui et cetera.

Testes Bernardus Munterols, de parrochia Sancte Marie de Sanctis, diocesis Barchinone, Johannes Cases, sabaterius nunc autem collector impositionum civis, et Nicholaus Coli, scriptor Barchinone.

Franciscus⁴ Scales predictus firmo apocam de predictis quinquaginta quinque libris precii dicti servi hoc modo, scilicet, viginti unam libras sexdecim solidos et novem denarios racione dite per vos michi facte super conventum monasterii fratrum Sancti Augustini Barchinone et residuas triginta tres libras tres solidos et tres denarios quas michi die presenti diti et scribi in tabula cambii civitatis Barchinone, quas ditas predictas ego gratis acceptavi et accepto cum presenti. Et ideo renuncio et cetera.

Testes predicti.

Franciscus⁵ Scales predictus promitto vobis, dicto Bartholomeo Ciriol, quod si hinc ad sex menses primo venientes veniret aliquod accidentum in oculis ipsius servi racione accidenti quod habet in oculis sicut quod⁶ ipse servus non videret bene de suis oculis⁷ et seu altero eorum, incontinenti cum a vobis fuero requisitus ipsum recuperabo et tornabo dictum precium vobis sine et cetera. Dampna et cetera. Credatur et cetera.⁸ Obligo bona et cetera.⁹ Iuro et cetera. Hec igitur et cetera.

Testes predicti.

1. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma i l'abreviatura iur (iuravit) per indicar el jurament. 2. Intellegantur tamen quod si hinc ad sex menses primo venientes, escrit a la interlínia. Manca l'abreviatura et cetera. 3. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 4. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 5. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma i l'abreviatura iur (iuravit) per indicar el jurament. 6. Segueix visus fuerit ratllat. 7. Segueix vel ratllat. 8. Segueix Hec igitur ratllat. 9. Manca l'abreviatura etcetera.

1450 agost 27. Barcelona

Testament de Jordi Pere, àlies Bonanat, habitant de Sant Jeroni de la Murtra i abans esclau de Bonanat Pere, doctor en ambdós drets.

AHPB, GUILLEM JORDÀ, *Primus liber testamentorum*, 1426, desembre, 7 - 1457, juliol, 25, f. 83v-84r.

In Dei nomine. Ego, Georgius¹ Pere, alias Bonanat, habitator in monasterio Beati Geronimi vocati de Betlem, alias de la Murtra, satis prope Bitulonam constructo, sanus per Dei gratiam mente et corpore facio testamentum, cum quo eligo manumissores meos et huius mei testamenti exeutores honorabiles priorem et vicarium dicti monasterii Sancti Geronimi, qui nunc sunt et pro tempore fuerint, quos ut charius possum deprecor eis que plenam dono et confero potestatem quod si me mori contigerit antequam aliud faciam seu ordinem testamentum, ipsi manumissores mei compleant et exequantur hoc meum ultimum testamentum seu ultimam voluntatem meam prout inferius scriptum invenerint seu eciam ordinatum. Et si forsitan ambo dicti manumissores mei hiis exequendis et complendis noluerint aut non poterint interesse, saltem volo quod unus ipsorum in absentia vel defectu² alterius ea compleat et exequatur.

In primis et ante omnia volo et mando quod omnia debita que debeam et omnes iniurie ad quorum restitutionem tenear restituantur et solvantur de bonis meis breviter, simpliciter, summarie et de plano, prout tamen ipsa debita ipseque iniurie³ probari poterint vel hostendi per testes, instrumenta aut alia legitima documenta.

Eligo autem corpori meo sepulturam in ecclesia dicti monasterii aut in aliquo alio loco consecrato⁴ dicti⁵ monasterii ad noticiam dictorum manumissorum meorum, quam sepulturam volo fieri ad cognitionem ipsorum.

De bonis vero meis dimitto ecclesie Beate Marie de Bitulona, tam ratione parrochianatus quam aliis quibuscumque iuribus et pertinentibus in bonis meis, tres solidos.

Item dimitto Hospitali Sancte Crucis civitatis Barchinone amore Dei decem florenos auri Aragonum.

Item dimitto puellis pauperibus maritandis in auxilium eas maritandi decem florenos, quos dividantur inter ipsas per dictos manumissores meos.

Item volo quod celebretur unum trentanarium missarum pro anima honorabilis Bonanati Petri, quondam, utriusque iuris doctoris, olim domini mei, per fratres dicti monasterii, pro oblacione quarum volo dari triginta tres solidos.

Item volo eciam celebrari pro anima cuiusdam domine ad quam ego tenebar aliud trentanarium missarum per dictos fratres predicti monasterii Sancti Geronimi, pro oblacione quarum volo dari triginta tres solidos.

Item dimitto Caxie, alias Bergaub, dicte parrochie de Bitulona, undecim solidos.

Item volo quod omnes vestes et arnesia mea vendantur per dictos manumissores meos et precia ipsorum dentur et distribuuntur amore Dei et pro anima mea per ipsos manumissores meos inter pauperes verecundos noticie ipsorum.

Omnia vero alia bona mea, mobilia et immobilia, iura et acciones meas quascumque quecumque sint et eciam ubicumque dimitto et concedo domino Deo, anime mee et dicto monasterio et conventui Beati Geronimi, instituens dominum Deum, animam meam et predictum monasterium et conventum michi heredes universales, volens et ordinans quod fratres dicti monasterii et⁶ conventus ipsius teneantur tenere unum cereum cere qui ardeat in qualibet die sabbati quando Corpus Domini Nostri Ihesu Christi elevabitur in missa maiori Beate Marie que celebratur in ecclesia dicti monasterii, dans et concedens dictis manumissoribus meis et utrique ipsorum⁷

quod incontinenti morte mea sequuta, ipsi petant, exhigant, recipiant et habeant omnia et singula bona⁸ et iura mea et omnes et singulas peccunie quantitates, et ea bona que in peccunia numerabili non consistant vendant et alienent, preciaque recipiant,⁹ et de peccunie quantitatibus quas recipient apocas faciant atque firment, et ipsa precia ac peccunie quantitates, solutis legatis predictis, tradant¹⁰ monasterio et conventui Beati Geronimi antedicto.¹¹ Quoniam ego super predictis omnibus et singulis et super totali exequione presentis mee ultime voluntatis¹² dimitto dictis manumissoribus meis plenarie vices meas ac liberam et generalem administracionem.

Hec est autem ultima voluntas mea quam laudo et firmo et quam valere volo iure testamenti que, si non valet aut valere non poterit iure testamenti, saltem eam volo valere iure codicillorum aut alterius ultime voluntatis quo melius de iure valere poterit et tenere. De qua mea ordinacione volo fieri tot codices sive originalia testamenta quot inde per heredem, manumissores, legatarios et alios quarum intersit petita fuerint per notarium infrascriptum.

Actum est hoc Barchinone vicesima septima die mensis augusti, anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo.

S+num Georgii Pere, alias Bonanat, testatoris predicti, qui hoc testamentum laudo et firmo.

Testes rogati huius testamenti sunt venerabilis¹³ Jacobus Diana, civis Barchinone,¹⁴ et Guillermus Server, comorans cum dicto venerabili Jacobo Diana.

Fuit publicatum predictum testamentum per me, Guillermum Jordani, auctoritate regia notarium publicum Barchinone, die dominica XVII febroarii, anno a nativitate Domini millesimo CCCC^o quinquagesimo quarto, corpore dicti defuncti iam tradito ecclesiastice sepulture, ad instanciam et requisicionem honorabilis fratris¹⁵ Romey Borrell, prioris dicti monasterii, in civitate Barchinone, presentibus testibus discreto Johanne Ros, notario regio, et Johanne¹⁶ Lópiz, magistro domorum, civibus Barchinone.

1. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 2. Segueix aliarum ratllat. 3. ipseque iniurie, escrit a la interlínia. 4. Segueix ipsius ratllat. 5. dicti, escrit a la interlínia. 6. Segueix seu ratllat. 7. et utrique ipsorum, escrit a la interlínia, precedit per plenum posse ratllat. 8. Segueix mea ratllat. 9. Segueix et ipsa peccunia solutis legatis predictis ratllat. 10. Segueix dicto ratllat. 11. Segueix Hec est autem ultimas ratllat. 12. et super totali exequcione presentis mee ultime voluntatis, escrit a la interlínia. 13. venerabilis, escrit a la interlínia. 14. Barchinone, escrit a la interlínia. 15. Segueix Petri ratllat. 16. Johanne, al ms. Johannes.

5

1455 març 15. Barcelona

Francesc Coll, Antoni Gili i Joan Seriol, de Badalona, curadors de Bernat Monistrol i tutors del seu germà Salvador, ambdós fills de Bernat Monistrol, pescador ciutadà de Barcelona i habitant a Badalona, i de Joana, ambdós difunts, venen per tres anys a Jaume Corts, de Badalona, Margarita, esclava de Bernat, russa i d'uns trenta-cinc anys d'edat, al final del qual obtindrà la llibertat. Consideren que aquesta venda és més avantatjosa que seguir la disposició testamentària de Bernat Monistrol, segons la qual Margarita havia de servir com a esclava de Bernat Monistrol fill fins que es casés i que després fos lliure i rebés un llegat de 10 lliures i roba sobre l'heretat. Inclou l'època.

AHPB, BERNAT MONTSERRAT, *Tricesimum octavum manuale comune in quo continentur omnes contractus et instrumenta comunia*, 1454, octubre, 5 – 1455, abril, 1, f. 90v-91r.

Franciscus¹ Coll, Anthonius² Gili et Johannes³ Seriol, omnes parrochie Sancte Marie de Bitulona, diocesis Barchinone, curatores dati et assignati persone et bonis Bernardi, adulti, et tutores et suo casu curatores dati et assignati Salvatoris, impuberis, filiorum Bernardi Monistrol, quondam, piscatoris civis Barchinone et habitatoris dicte parrochie, et domine Johanne, quondam, eius uxoris, qui Bernardus adultus est heres universalis dicti quondam Bernardi Monistrol, quondam, eius patris, cum testamento eiusdem facto,

prout asserimus, in posse discreti Johannis Plana, notarii publici Barchinone, die et anno in eo contentis, de dictis vero nostris cura et tutela constat⁴ plene instrumento recepto in scribania curie vicarie *et cetera*, attendentes dictum Bernardum Monistrol, quondam, in dicto eius testamento dimisisse et voluisse quod⁵ Margarita, serva et captiva sua, de nacione rossorum, etatis triginta quinque annorum vel circa, serviret dictum eius heredem tamdiu quousque ipse heres dicti deffuncti esset in matrimonio collocatus, et tunc dicta Margarita serva et captiva esset francha, libera et alforra et sui iuris, et dimisisse in dicto casu eidem serve et captive decem libras barchinonenses, et eciam voluisset dictus deffunctus quod dicta Margarita tunc esset de bonis dicte hereditatis induta de vestibus novis, prout hec et alia, ut asserimus, sunt contenta in ipso testamento, attendentes eciam fuisse actum et conventum ac in pactum deductum inter nos, dictis nominibus, et⁶ vos, Jacobum⁷ Corts, dicte parrochie de Sancte Marie de Bitulona, ac dictam Margaritam, servam, quod nos faceremus et firmaremus⁸ vobis, dicto Jacobo⁹ Cors, vendicionem infrascriptam de ipsa Margarita serva ad tres annos tamen, quibus lapsis dicta Margarita esset francha, libera et alforra, precio scilicet subscripto decem octo librarum et ultra ipsum precium quod dicta Margarita faceret absolucionem et remissionem nobis, dictis nominibus, de predictis decem libris et sibi legatis, ut prefertur, per dictum deffunctum.

Et nos, considerantes quod melius et utilius esset dicto heredi et seu hereditati predicte facere hanc vendicionem pro predicto precio et habere dictam absolucionem et remissionem de predictis decem libris et raupibus quam tenere dictam servam propter periculum quod evenire possit tam per mortem quam alias, idcirco utilitate et indempnitate in his prospectis agentesque in his de et cum auctoritate et decreto honorabilis vicarii Barchinone seu ipsam vicariam regentis, vendimus vobis, dicto Jacobo Corts, presenti, et vestris *et cetera* ad tres annos primo et continue venturos predictam Margaritam, servam et captivam, sine operas et servitutes eiusdem, quibus tribus annis completis et finitis, volo quod incontinenti

ipsa Margarita sit francha *et cetera*, quoniam nunc pro tunc ipsam francham, liberam et alorram facimus. Et promittimus quod nos, dictis nominibus, et seu dictus heres, finitis ipsis tribus annis, incontinenti cum requisiti fuerimus et seu fuerit, faciemus et faciet eidem instrumentum pure liberitatis et alforrie prout melius ad eius utilitatem fieri possit, quam servam vobis iam tradidimus *et cetera*. Cedentes iura *et cetera*. Quibus *et cetera*. Constituentes *et cetera*. Precium est decem octo libre barchinonenses. Et ideo renunciamus *et cetera*. Dantes *et cetera*. Promittentes facere, habere *et cetera*, teneri de eviccione *et cetera*. Obligamus dictis nominibus bona dicte hereditatis *et cetera*. Bona vero nostra propria nullatenus obligando hec igitur *et cetera*.

Ad hec ego, dicta Margarita,¹⁰ laudans predicta, facta de consensu et voluntate meis, et ita fuit conventum inter me et dictos venditores et emptorem, promitto non contravenire nec questionem aliquam facere seu impedimentum aliquod sub bonorum meorum obligatione. Iuro *et cetera*. Hec igitur *et cetera*.

Testes:¹¹ Vincencius Ros Sobirà, parrochie Sancti Vincencii de Molleto, diocesis Barchinone, et Michael¹² Ossonà,¹³ hostalerius civis dicte civitatis.

Franciscus¹⁴ Coll, Anthonius¹⁵ Gili et Johannes¹⁶ Seriol, predicti, dictis nominibus, firmamus apocam vobis, dicto Jacobo Corts, presenti, de dictis decem octo libris precii predicti *et cetera*.

Testes¹⁷ predicti.

1. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 2. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 3. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 4. Segueix ple ratllat. 5. et voluisse quod, escrits a la interlínia. 6. Segueix v ratllat. 7. Segueix cor ratllat. 8. Segueix vob ratllat. 9. Segueix Corts ratllat. 10. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma i l'abreviatura iur (iuravit) per indicar el jurament. 11. Al marge hi ha escrit Die iovis VII iulii, anno a nativitate Domini M^o CCCC^o LVII° fuit firmatum instrumentum libertatis per dictos curatores predictae Margarite. 12. Segueix Hossona ratllat. 13. Ossonà, escrit a la interlínia. 14. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 15. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 16. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 17. Segueix per ratllat.

1456 setembre 3. Barcelona

Clara, filla il·legítima del difunt Bernat Monistrol, pescador ciutadà de Barcelona i habitant a Badalona, i de Margarita, lliberta que havia estat esclava de Bernat Monistrol, s'aferma com a criada durant cinc anys a comptar del passat primer de setembre a casa de Bernat Sans, tallador de peixos ciutadà de Barcelona, i de la seva muller Joana, que es comprometen a alimentar-la, vestir-la, calçar-la, mantenir-la sana i pagar-li 18 lliures barceloneses al final del seu servei. Amb només tretze anys d'edat, Clara actua amb el consentiment dels seus tutors, que són Francesc Coll, Antoni Gili i Joan Seriol, de Badalona.

AHPB, BERNAT MONTSERRAT, *Quadragesimum primum manuale comune in quo continentur omnes contractus et instrumenta comunia*, 1456, agost, 21 – 1457, abril, 2, f. 6r.

Clara,¹ filia illegittima Bernardi Monistrol, quondam, piscatoris civis Barchinone et habitatoris parrochie Beate Marie de Bitulona, et domine Margarite, nunc franche, libere et alforre, que fuit serva et captiva dicti quondam patris mei, gratis *et cetera* asserens me, virtute iuramenti a me inferius prestiti, etatem tresdecim annorum plenarie accessisse agensque in his cum consensu et voluntate Francisci Coll, Anthonii Gili et Johannis Seriol, dicte parrochie Sancte Marie de Bitulona, tutores mei,² a prima die presentis³ mensis septembris ad quinque annos tunc primo et continue venturos mitto et affirmo me vobiscum, Bernardo Sanç,⁴ cisore piscium cive Barchinone, et domina Johanna, eius uxori, his presentibus, pro pedisseca et alias pro serviendo vobis per totum dictum tempus in omnibus mandatis vestris licitis *et cetera* nocte dieque *et cetera*. Promittens vobis quod per totum dictum tempus stabo vobiscum et ero bona fidelis *et cetera*, perquirendo omne comodum *et cetera* et quod a servicio vestro infra dictum tempus non recedam absque vestra licencia *et cetera*. Quod si fecero, dono vobis posse quod vos possitis cogere ut

serviam vobis per totum dictum tempus. Et si quid mali *et cetera*.
Missiones *et cetera*. Credatur *et cetera*. Obligo bona mea *et cetera*.
Renuncio *et cetera*. Iuro *et cetera*. Hec igitur *et cetera*.

Ad hec nos, dicti Franciscus⁵ Coll, Anthonius et Johannes⁶
Seriol, tutores et curatores, ut asserimus, dicte Clare, consencientes
predictis omnibus et singulis per ipsam Claram, ut predicatur, factis
et firmatis tanquam *et cetera*, laudamus et firmamus eandem.

Ad hec, nos, dicti Bernardus⁷ Sans et Johanna,⁸ eius uxor,
laudantes predictam acceptantesque te, dictam Claram, in
pedissecam nostram, promittimus providere te per totum dictum
tempus in cibo et potu, vestitu et calciatu condecenter et alias
colemus te sanam et egram ad usum et consuetudinem Barchinone.
Et in fine dicti temporis dare et solvere tibi vel cui volueris pro
solidata tocus dicti temporis decem octo libras barchinonenses sine
et cetera. Dampna *et cetera*. Credatur *et cetera*.⁹ Obligamus uterque
nostrum insolidum bona nostra *et cetera*. Renunciamus beneficio
novarum constitutionum *et cetera*, et ego, dicta Johanna, cerciorata
ad plenum de iuribus meis *et cetera*, renuncio Velleyano *et cetera*
et auctentice *et cetera*, et quo ad obligacionem bonorum dicti viri
mei doti et sponsalicio meis *et cetera*, et iuri ypotecharum *et cetera*,
et ambo omnium alii iuri *et cetera*. Iuramus *et cetera*. Hec igitur *et*
cetera. Fiant duo instrumenta *et cetera*.

Testes firmarum omnium predictorum, dempto dicto Anthonio
Gili, Anthonius Tayrach, textor panni lini, et Paschasius Tholosa,
olim magister domorum, cives Barchinone.

Testes firme {..}.¹⁰

1. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma i l'abreviatura iur (iuravit) per indicar el jurament. Al marge esquerre persolvit inter partes III solidos. 2. Segueix a presentí ratllat. 3. Segueix p ratllat. 4. Segueix siso ratllat. 5. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 6. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 7. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma i l'abreviatura iur (iuravit) per indicar el jurament. 8. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma i l'abreviatura iur (iuravit) per indicar el jurament. 9. El fragment comprès entre Sine i Credatur et cetera, escrit a la interlínia. 10. Els testimonis de la ferma següent, que havia de correspondre a Antoni Gili, estan en blanc en el manuscrit.

1468 setembre 6. Barcelona

Antònia, muller de Joan Comes, de Badalona, el seu fill Antoni, Antic Batlle, de Montcada, Bartomeu Riera, de Sant Pere de Reixac, Antoni Reixac, Antoni Martí, Bernat Gotmar i Rafael Comes, de Badalona, es comprometen a servir la indemnitat de la fermança que Miquel Piquer, mercader ciutadà de Barcelona, ha fet a Manaut de Guerra de 30 florins d'or per al rescat de Joan Comes, que està detingut en mans del rei Joan, de manera que si l'hagués de fer efectiva, el rescabalarien en un termini de deu dies.

AHPB, HONORAT SACONAMINA, *Manuale contractuum comunium septuagesimum quintum*, 1467, desembre, 7 – 1468, desembre, 11, f. 79r.

Die martis sexta mensis septembris, anno a nativitate Domini millesimo CCCC LX° octavo.

Anthonia,¹ uxor Johannis Comes, parrochie Sancte Marie de Bitulona, diocesis Barchinone, Anthonius² Comes, dictorum coniugum filius, Anthicus³ Balle, parrochie Sancte Engracie de Montechateno, Bartholomeus⁴ Riera, parrochie Sancti Petri de Rexach, Anthonius⁵ Rexach, Anthonius⁶ Martini, Bernardus⁷ Gomar⁸ et Raphael⁹ Comes, dicte parrochie de Bitulona, quia vos, venerabilis Michael Piquer, mercator civis dicte civitatis, precibus et amore nostris vos obligastis fideiussorio nomine honorabili Menauto de Guerra in triginta florenis auri in auro racione cuiusdam cartelli per dictum Menautum de Guerra facti pro rescatu persone dicti Johannis Comes, qui captus detinetur in posse gencium regis Johannis, inimici patrie, et quia non est iustum quem pati damnum de quo premium habere meretur, maxime quia dictam fideiussionem fecistis sub spe presentis indemnitatis instrumenti, idcirco, volentes vos a predicta fideiussione indempnem servare, gratis *et cetera* convenimus et bona fide promittimus quilibet nostrum insolidum vobis, dicto Michaeli

Piquer, et vestris quod a predicta fideiussione servabimus vos et vestros¹⁰ et bona vestra et eorum indempnes atque indempnia.

Et si forte occasione dicte per vos facte fideiussionis oportuerit vos vel vestros aliquid solvere vel damna aliqua sustinere, totum id quitquid et quantum fuerit per vos exsolutum vobis et vestris quilibet nostrum insolidum restituere, solvere, emendare et delliberare promittimus infra decem dies postquam a vobis vel pro parte vestra vel vestrorum fuerimus inde requisiti. Et hec faciemus et facere promittimus sine dilacione *et cetera*. Et si occasione predicta oportuerit, vos vel vestros ire, laborare vel mittere nuncium vel procuratorem *et cetera* salarium nuncii seu procuratoris est intus civitatem Barchinone quinque solidi et extra decem solidi Barchinone, ultra quos *et cetera*. Damna *et cetera*. Super quibus *et cetera*. Credatur *et cetera*. Preter hec promittimus non firmare ius *et cetera* nec impetrare aliquod privilegium, guidaticum *et cetera* nec eis utentur *et cetera* pena decem librarum Barchinone tercium curie *et cetera* due partes vobis *et cetera*. Qua soluta *et cetera*. Nichilominus *et cetera*. Obligamus quilibet insolidum bona *et cetera*. Renunciamus beneficio novarum constitutionum *et cetera*. Et specialiter ego, dicta Anthonia, cerciorata *et cetera*, beneficio Velleyani *et cetera* et auctentice et doti et omnes insimul legi dicenti quod prius conveniatur id pro quo aliquid se obligat *et cetera* et omni alii iuri *et cetera*. Et est sciendum quod pro predictis facimus et firmamus vobis scripturam tercii in libro terciorum curie honorabilis vicarii Barchinone *et cetera* cui tercii scripture *et cetera*. Iuramus *et cetera*, virtute cuius iuramenti assero ego, dictus Anthonius Comes, me etatem decem octo annorum plenarie excessisse, minorem vero fore viginti quinque annis, promito non contravenire racione minoris etatis *et cetera*. Renuncio beneficio minoris etatis *et cetera* et omni alii iuri *et cetera*. Hec igitur *et cetera*.

Testes firmarum dictorum Anthonie, Anthonii Comes, Anthonii Rexach, Anthonii Mertini, Bernardi Gomar et Raffaelis Comes sunt Bartholomeus Sumes,¹¹ Petrus Font, notarii, et Petrus Triter, scriptor Barchinone.

Testes firmarum dictorum Bartholomei Riera et Antici Balle, qui firmarunt eadem die: Salvator Fabri, boterius, et dictus Petrus Triter, scriptor.

1. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 2. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 3. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 4. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 5. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 6. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 7. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 8. Segueix Anthonius Roig ratllat. 9. Sobre el nom, dues ratlletes obliqües per indicar la ferma. 10. Segueix penitus ac perpetuo ratllat. 11. Segueix notarius ratllat.

Notes

1. CUYÀS TOLOSA, Josep M. *Història de Badalona*. Badalona: Arts Gràfiques Duran, 1975, vol. 4.
2. ROSÀS REVERTÉ, Joan. "Edat mitjana". A VILLARROYA FONT, Joan (dir.). *Història de Badalona*. Badalona: Museu de Badalona, 1999, p. 53-78. Del mateix autor és un altre resum anterior: "La implantació del feudalisme (s. VII-XV)", *Carrer dels Arbres*, 2, 1991, 3a època, p. 41-50.
3. RICHAUD LÓPEZ, Inmaculada. "El vicus Bitulone: redescobrint la Badalona altmedieval (segles X, XI i XII)", *Carrer dels Arbres*, 5, 2020, 4a època, p. 34-50; PADRÓS MARTÍ, Pepita; NIETO SABATER, M. Dolors. "Santa Maria de Badalona. L'església romànica i la població de Badalona a l'edat mitjana". *Carrer dels Arbres*, 1, 2016, 4a època, p. 5-19; DÍAZ MARTÍ, Carles. "La Badalona medieval a través dels pergamins de l'Arxiu Josep M. Cuyàs i Tolosa". *Carrer dels Arbres*, 5, 2020, 4a època, p. 51-68; "Una gran creu de plata de la parròquia de Santa Maria de Badalona (segle XV)", *Carrer dels Arbres*, 1, (2016), 4a època, p. 20-28; "Dels Sentmenat als Santcliment: les vendes de la casa de Badalona (1277-1280)", 19, 2008, 3a època, p. 15-32.
4. ROSÀS REVERTÉ, Joan. "La vida en una casa de Badalona a finals del segle XIV. L'inventari de can Mas". *Carrer dels Arbres*, 3, 1992, 3a època, p. 23-32.
5. DÍAZ MARTÍ, Carles. "Un cas de violència masclista a la Badalona del segle XIV". *Carrer dels Arbres*, 4, 2019, 4a època, p. 6-12.
6. SOLER PALET, J. "Robo a l'iglésia de Badalona". A *Catalana*. Barcelona: Il·lustració Catalana, 37, 1918, p. 430.

7. Actualment hi ha tres poblacions catalanes amb el nom de Vallfogona: Vallfogona de Riucorb, Vallfogona del Ripollès i Vallfogona de Balaguer. Malauradament, el document no dona cap informació addicional, com el bisbat de pertinença del poble, que permeti discriminar-les.
8. Hi ha referències del topònim a mitjan segle XVIII, associat a un zona propera a la platja de Llefà i on vivien una vintena de famílies de pescadors (NIETO SABATER, M. Dolors. "Edat moderna". A VILLARROYA FONT, Joan (dir.). *Op. cit.*, p. 87).
9. PUJOL HAMELINK, Marcel. "Tecnologia i pesca a la Baixa Edat Mitjana: les embarcacions de pesca i l'art de la batuda a la costa catalana". A *Barcelona quaderns d'història*. Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 2014, 21, p. 156.
10. DÍAZ MARTÍ, Carles. "Un fragment del llibre de despeses del procurador de Sant Jeroni de la Murtra (segle XV)". *Carrer dels Arbres*, 22, 2012, 3a època, p. 31-32.
11. VICENS VIVES, Jaume. *Els Trastàmars (segle xv)*. Barcelona: Editorial Vicens-Vives, 1983, p. 173-185.
12. MUXELLA PRAT, Imma. *La terra en guerra. L'acció de les institucions durant el regnat de Renat d'Anjou (1466-1472)*, tesi doctoral presentada a la Universitat de Barcelona, 2013, p. 433-438.
13. CUYÀS TOLOSA, Josep M. *Història de Badalona*. Badalona: Arts Gràfiques Duran, 1975, vol. 5, p. 234-243.
14. Manaut de Guerra fou un dels quatre capitans presos per l'exèrcit reialista en la batalla de Santa Coloma de Gramenet, l'any 1471 (SANS TRAVÉ, Josep Maria (dir.). *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1994, vol. 1, p. 205).
15. DÍAZ MARTÍ, Carles. *El primer segle dels jerònims a Catalunya*. Barcelona: Fundació Noguera, 2019, p. 90, 101, 238-239.
16. AHPB, Miquel FRANQUESA, *Manual*, 1471, maig, 10 – 1472, abril, 14, s. f.
17. ANTONI MONTOLIVER va testar el 16 d'agost de 1468 a l'escrivania parroquial de Santa Maria de Badalona. Havia estat establert en el mas Areny, després conegut com a Montoliver, el 19 de maig de 1427 per Esclaramunda, muller de Jaume Pallarès, que detenia el domini dels masos que havien estat de la casa de la Murtra fins al 1406 (AHPB, Antoni Vinyes, *Quinquagesimum primum manuale comune*, 1471, agost, 8 – 1473, juny, 28, f. 25v-26r).
18. Els frares havien recuperat recentment el domini sobre vuit masos propers al cenobi, entre els quals del mas Montoliver (DÍAZ MARTÍ, Carles. *La primera crònica de Sant Jeroni de la Murtra (1413-1604) de Francesc Talet*. Barcelona: Fundació Noguera, 2013, p. 205). De fet, havien pertangut a la casa de la Murtra fins que el 1406 foren venuts als propietaris de la Torre Pallaresa (FONT I CUSSÓ, Joaquim. *62 articles*. Badalona: Museu de Badalona, 1980, p. 155-156).
19. DÍAZ MARTÍ, Carles. *El primer segle dels jerònims a Catalunya*, p. 261.
20. AHPB, Antoni VINYES, *Quinquagesimum primum manuale comune*, 1471, agost, 8 – 1473, juny, 28, f. 25r (14.03.1472), 25v-26r (17.03.1472), 28r (24.03.1472), 28v-29r (28.03.1472).
21. La bibliografia sobre l'esclavitud a la Catalunya de la baixa edat mitjana és extensa. Dos treballs molt complets, de dos períodes diferents, són: HERNANDO DELGADO, Josep. *Els esclaus islàmics a Barcelona: blancs, negres, llors i turcs. De l'esclavitud a la llibertat (s. XIV)*. Barcelona: CSIC, 2003 i ARMENTEROS MARTÍNEZ, Iván. *La esclavitud en Barcelona a fines de la Edad Media (1479-1516). El impacto de la primera trata atlántica en un mercado tradicional de esclavos*, tesi doctoral presentada a la Universitat de Barcelona, 2012.
22. ALBACETE GASCÓN, Antoni. "Les formes d'accés pactat a la llibertat entre esclaus i propietaris a la Barcelona del segle XV". A *Pedralbes*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2008, 28, vol. 2, p. 465-484.
23. ALBACETE GASCÓN, Antoni. "Els lliberts a la Barcelona del segle XV". A *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*. Barcelona: Col·legi de Notaris de Catalunya, 2008, 26, p. 147-190.
24. BUSQUETA RIU, Joan J. *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu de Palomar als segles XIII-XIV*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1991, p. 207-208.
25. HERNANDO DELGADO, Josep. *Op. cit.*, p. 272.
26. SALICRÚ LLUCH, Roser. *Esclaus i propietaris d'esclaus a la Catalunya del segle XV: l'assegurança contra fugues*. Barcelona: CSIC, 1998, p. 165.
27. DÍAZ MARTÍ, Carles. *El primer segle dels jerònims a Catalunya*, p. 150. Val a dir que, segons el cronista Francesc Talet, l'esclau Marc era de Rodes (DÍAZ MARTÍ, Carles. *La primera crònica de Sant Jeroni de la Murtra (1413-1604) de Francesc Talet*, p. 163), tot i que a la documentació notarial, més fiable perquè es va redactar en el moment de la compra, indica que era rus.

28. DÍAZ MARTÍ, Carles. *El primer segle dels jerònims a Catalunya*, p. 182.
29. DÍAZ MARTÍ, Carles. *La primera crònica de Sant Jeroni de la Murtra (1413-1604) de Francesc Talet*, p. 162.
30. Creiem que es pot descartar que es tracti de Jordi Pere, àlies Bonanat. D'una banda, en una ocasió apareix a la documentació relacionada amb Concabella com a Jordi Bonanat (ACA, MH, vol. 1196, s. f.). I, d'altra banda, perquè els apunts de Jordi se situen en un ventall cronològic que supera àmpliament el període documentat de Jordi Bonanat com a treballador a sou del monestir.
31. ACA. *Monacals d'Hisenda (MH)*, vol. 2527, f. 75r, 79r.
32. ACA. MH, vol. 2527, foli solt.
33. ACA. MH, vol. 4131, s. f.
34. ACA. MH, vol. 1196, s. f.
35. DÍAZ MARTÍ, Carles. *La primera crònica de Sant Jeroni de la Murtra (1413-1604) de Francesc Talet*, p. 162.
36. ALBACETE GASCÓN, Antoni. "Les formes d'accés pactat a la llibertat entre esclaus i propietaris a la Barcelona del segle XV", p. 470-473.
37. ACA. MH, vol. 4131, s. f.
38. El darrer testimoni d'un esclau en un monestir jerònim és de 1471 (DÍAZ MARTÍ, Carles. *El primer segle dels jerònims a Catalunya*, p. 150, 151).
39. ACA. *Cancelleria*, reg. 3269, f. 155v (València, 20.12.1443).
40. ACA. MH, vol. 4131, s. f.
41. En el full següent hi ha un segon afermament de Jordi Bonanat que se solapa amb el que començà el 9 de setembre de 1449, ja que té per inici el primer d'octubre del mateix any. Té també una durada d'un any i 30 florins de salari. A diferència del primer, però, les bestretes no arriben als 30 florins pactats, sinó tan sols a 9, per la qual cosa considerem que la informació vàlida és la del primer afermament.
42. ACA. MH, vol. 1196, s. f.
42. DÍAZ MARTÍ, Carles. *La primera crònica de Sant Jeroni de la Murtra (1413-1604) de Francesc Talet*, p. 145.
44. El darrer document localitzat de Bartomeu Seriol és del 26 de juny de 1449, en què el capítol conventual de Sant Agustí de Barcelona li cedí 33 lliures de pensions de diferents censataris per pagar-li el que li devien per la compra de vi vermell (AHPB. Bernat MONTSERRAT, *Vicesimum nonum manuale comune in quo continentur omnes contractus et instrumenta comunia*, 1449, maig, 13 – 1450, gener, 30, f. 25r-25v). S'ha documentat un Bartomeu Seriol nascut el 1389 i viu encara el 1444, dades compatibles amb el propietari de l'esclau Antoni (CUYÀS TOLOSA, Josep M. *Història de Badalona*, vol. 5, p. 50).
45. AHPB. Bernat MONTSERRAT. *Tricesimum quintum manuale comune in quo continentur omnes contractus et instrumenta comunia*, 1453, gener, 25 – 1453, agost, 17, f. 18r-19r).
46. La primera data en què consta com a difunt és el 23 de juliol de 1454, quan Bartomeu Ferran, corder habitant de Granollers, Antoni Gili, de Badalona, i Guillem Avinyó, assaonador de pells de Barcelona, i que tenien possessió de l'heretat de Bernat Monistrol, nomenaren dos àrbitres per dirimir alguns assumptes entre el difunt i Bartomeu Ferran (AHPB. Bernat MONTSERRAT. *Tricesimum septimum manuale comune in quo continentur omnes contractus et instrumenta comunia*, 1454, març, 18 – 1454, octubre, 5, f. 65v-66r).
47. AHPB. Bernat MONTSERRAT. *Tricesimum octavum manuale comune in quo continentur omnes contractus et instrumenta comunia*, 1454, març, 18 – 1454, octubre, 5, f. 91r-91v.
48. AHPB. Bernat MONTSERRAT. *Quadragesimum manuale comune in quo continentur omnes contractus et instrumenta comunia*, 1456, gener, 4 – 1456, agost, 21, f. 30v-31r.
49. AHPB. Bernat MONTSERRAT. *Quadragesimum quartum manuale comune in quo continentur omnes contractus et instrumenta comunia*, 1458, juliol, 7 – 1459, gener, 31, f. 34v-35r.

UNA TOVALLOLA DE COMBREGAR. FE, VIDA I ART TÈXTIL

JOAN MIQUEL LLODRÀ

Historiador de l'art

Resum

Amb motiu de l'exposició *Un mar de tul. El ret fi o punta d'Arenys*, celebrada al Museu d'Arenys de Mar, ha estat mostrada al públic una peça pertanyent al Museu de Badalona: la tovallola de combregar de l'aixovar de Concepció Caritg. A banda dels brodats de simbologia eucarística, aquest delicat teixit és guarnit amb un volant de ret fi, tècnica de punta al coixí, amb fons de tul, característica de molts pobles mariners de la costa de Barcelona. Al voltant d'aquesta punta, l'autor hi desenvolupa unes quantes reflexions per conèixer millor aquesta varietat de randa —força desconeguda per al gran públic— i l'entorn social, cultural i històric en el qual va sorgir: de les mans de les puntaires, de condició ben humil, a les de la burgesia benestant, dels pocs que es permeteren aquest tipus de creacions en fil.

Paraules clau

ret fi, puntes, brodats, teixit, tovallola de combregar, art tèxtil, arts decoratives, ritus de pas

El 26 de febrer de 2020, s'inaugurava al Museu d'Arenys de Mar *Un mar de tul. El ret fi o punta d'Arenys*, exposició centrada en la tècnica puntaire d'ambdós noms elaborada, entre el darrer quart del segle XVIII i començaments del XX, a la franja de territori coneguda antigament com a Costa de Llevant.¹ (Fig. 1) Tot i el catàleg publicat amb motiu d'aquesta mostra —una recopilació de diversos estudis de tipus històric, tècnic i artístic—, encara ens resta molt per saber sobre aquest tipus de punta al coixí, especialment tot el referent al seu origen i àmbit geogràfic.² Qui sap si aquelles *puntas blancas finas* aparegudes en els inventaris de la Diputació del General³ o, d'altra banda, los *encajes finos* esmentats per Francisco de Zamora en els seus viatges al final del set-cents al llarg d'aquesta llenca de costa catalana podrien fer referència a aquesta delicada modalitat de punta, de complexa i minuciosa execució.⁴ Qui sap, fins i tot, si la mítica Gertrudis Prat o Mataró, anomenada popularment *la Tuyas*, la puntaire badalovina lloada pel Baró de Maldà per les seves *primorosas puntas de palm de fil blanc* que van embadalir la reina, era també una experta en aquesta varietat de randa.⁵

Fig. 1. Cartell de l'exposició celebrada al Museu d'Arenys de Mar. Fotografia: Genia Valla.

Fig. 2. Un dels àmbits de l'exposició *Un mar de tul. El ret fi o punta d'Arenys*, exhibida al Museu d'Arenys de Mar. Fotografia: Txeni Gil.

A *Un mar de tul. El ret fi o punta d'Arenys*, els visitants van poder contemplar de ben a prop extraordinaris exemplars en aquesta tècnica feta amb boixets, encara avui molt desconeguda pel públic general, tant a dins com a fora de les nostres fronteres. Tot i que el Museu d'Arenys de Mar —en el qual s'inclou l'antic Museu de la Punta Frederic Marès, inaugurat el 1983— compta amb una de les col·leccions de ret fi més importants de Catalunya —en quantitat i qualitat—, el principal atractiu d'aquesta exposició va ser reunir en un mateix espai, en diferents apartats temàtics, peces procedents de diverses parts del país i de l'Estat espanyol, la majoria de les quals mai fins ara mostrades en públic. (Fig. 2)

A banda de les albes deixades per a l'ocasió per l'abadia de Montserrat o la catedral de Girona, del mocador de la Hermandad de la Macarena de Sevilla, de la mantellina de la basílica de la Mare de Déu de la Mercè de Barcelona o dels exemplars procedents de les col·leccions del Museu del Disseny, entre tantes altres peces exposades, cal destacar especialment la tovallola de combregar prestada pel Museu de Badalona, protagonista d'aquest article.⁶ (Fig. 3) Excepcionalment —perquè de moltes peces tèxtils d'aquest tipus en desconeixem la provenença— sabem que formava part de l'aixovar de Concepció Caritg Argemí, filla del malaurat Josep Caritg i Arnó⁷ —alcalde de Badalona— i esposa de qui també fou

Fig. 3. Tovallola de combregar del Museu de Badalona. Fotografia: Irene Masriera.

batlle de la mateixa ciutat, Martí Pujol i Planas (1859-1926). Aquesta tovallola, confeccionada amb extraordinària delicadesa, fou donada al principi del 2017 per la família Formentí Famadas —els seus descendents—, juntament amb dos conjunts de batejar del final del segle XIX o principi del XX.

Les tovalloles de combregar eren emprades per qui, estant en el llit, malalt, impossibilitat o moribund, necessités rebre la comunió, l'anomenat *viàtic* en el cas dels qui estaven a punt de finir. En el moment de ser usat, aquest teixit s'estenia al llarg del cos del combregant, al costat del coll, quan li era administrat el sagrament. Tot i el seu ús relativament limitat, les tovalloles de combregar solien ser una peça ben present en els rics aixovars tèxtils de les cases benestants —del parament a la indumentària—, i més en una època en la qual la mort amenaçava l'existència terrena amb molta més

freqüència que ara. La majoria de vegades acostumaven a ser embellides amb puntes, artesanía considerada aleshores una autèntica art sumptuària —comparable a l'orfebreria—, a l'abast de ben pocs pel seu elevat cost. Actualment, aquestes obres d'art tèxtil no són res més, fredament, que un objecte etnogràfic, testimoni d'una manera de fer i entendre la vida i, evidentment, la mort. La societat del segle XXI conserva encara alguns ritus de pas, especialment el del moment en el qual es deixa aquest món, tot i que se n'ha perdut bona part del simbolisme i cerimonial d'una volta.⁸

D'aquestes tovalloles n'hi havia amb moltes variants, essent la que centra aquest estudi una de les tipologies més elegants i vistoses, un model prou corrent al llarg dels segles XIX i XX, període d'esplendor de la burgesia catalana i, per consegüent, de les arts decoratives i aplicades que embelliren en tots sentits el seu món

i estil de vida. De fet, Concepció Caritg, nascuda el 1868, es casà amb Pujol el 1890, dues dates que ens ajuden a concretar molt més la cronologia de la nostra peça d'estudi.⁹ En aquest moment, el darrer quart del vuit-cents, Badalona deixava enrere un passat agrícola i pesquer per endinsar-se en una febre industrial que s'havia de convertir en el motor de l'economia de la ciutat i que es veuria reflectida en una renovació destacable de l'arquitectura privada burgesa: per fora i per dins, de les capritxoses façanes i jardins, als sofisticats interiors.¹⁰

El Museu d'Arenys de Mar conserva una vintena d'exemplars d'aquest tipus de tovallola, de format allargassat, totes d'àmbit català, una de les quals —molt similar a la de Badalona— fou donada per la família del poeta Salvador Espriu.¹¹ L'enginyer tèxtil Jordi Palomer (Arenys de Mar, 1918-1999), primer director del museu arenyenc, va dedicar-ne un número especial a *Randes*, primer butlletí informatiu d'aquest equipament cultural.¹² Palomer ens en feu una descripció extraordinària, concisa i detallada, talment es tractés de l'explicació de la peça que protagonitza aquest treball:

“Puc ben dir que és una peça que podem incloure dintre del context litúrgic. Generalment, es tracta d'un tros de teixit del conegut com a *batista*, per cert, molt fi, que podia ser de lli o de cotó, normalment rectangular, de mida molt variable, però el podem comparar amb la d'una mantellina, o sia, d'1,30 a 2 metres de llargada per 0,60 o 0,80 metres d'amplada, deixant a part un volant de punta al coixí, també de mida variable. La gràcia és que aquest teixit té al centre un dibuix que pot ser de diverses proporcions, i que forma un magnífic treball de brodat, llis, pla o en relleu. A més, en els quatre angles, s'hi acostumava a posar, brodats, temes preferentment de la Passió. A la majoria, i entre els dibuixos, s'hi troben en alguns punts efectes aparents de calats, que no són res més que petits espais reservats

a fils trets o motius fets pel procediment que en diuen *fil tiré*. Els motius de les que trobem per ací són sempre de tipus religiós, generalment presidits per un calze o un copó molt artístics, amb l'hòstia a sobre, voltada de raigs perfectament dibuixats i repartits, formant efectes allargats, amb brodat de gran precisió. Aquí ja hi entra directament la representació feta per l'artista projectista i la intencionalitat de la persona que fa l'encàrrec.”

Fig. 4. Detall del brodat central de la tovallola de combregar de Concepció Caritg. Fotografia: Irene Masriera.

Efectivament, com en l'exemple genèric descrit per Palomer, la tovallola del Museu de Badalona és ornada amb un senzill però fi treball de brodat de relleu pla a dos colors i *filtiré*. En la part central, una mena d'ostensori estilitzat coronat per una creu acull al seu interior un petit calze amb la sagrada forma i el monograma de Jesucrist —l'IHS—. (Fig. 4) Les espigues i el raïm desplecats a la base del dibuix, entre fulles i dissenys amb forma de voluta, acaben de completar la significació eucarística de tota la composició. Tot aquest dibuix central sembla evocar també la forma d'un copó,¹³ el mateix que portava el capellà, cobert per un xal decorat amb brodats, en la seva processó des de l'església fins a la casa on es trobava qui havia de rebre la Sagrada Forma. D'altra banda, com també se'ns deia a la descripció, les cantonades de la batista són bellament guarnides amb els anomenats impropis de la Passió —els Arma Christi—, símbols del patiment de Crist per a salvació de la humanitat: en aquest cas són la gerra amb la tovallola i bacina d'Herodes, la columna de la flagel·lació —

amb la palma i el fuet—, l'estendard amb les sigles SPQR, i la creu amb la llança de Longí i el pal amb l'esponja de vinagre.

Però, tot i la bellesa d'aquests petits brodats, el motiu pel qual la tovallola de can Pujol va ser triada per a ser mostrada a l'exposició arenyenca és el tipus de punta que la voreja, el ret fi, la qual —cal dir-ho— sol ser la tècnica escollida per guarnir la majoria d'exemplars d'aquesta tipologia conservats al Museu d'Arenys de Mar (Fig. 5). Fixem-nos en les característiques formals o punts que la fan fàcilment identificable: una base de tul esquitxada de punts d'esperit sobre la qual es despleguen els motius principals, realitzats amb punt de teixit i mig punt, resseguits per un torçal —un fil de més gruix— i amb alguns espais centrals omplerts de punt de filigrana o foradats per ullets. En aquesta mostra de punta en concret, de disseny molt dinàmic, l'efecte visual crea unes cintes serpentejants que formen al llarg de tota la peça, al centre i costats, una successió de meandres i ondes en forma d'U.

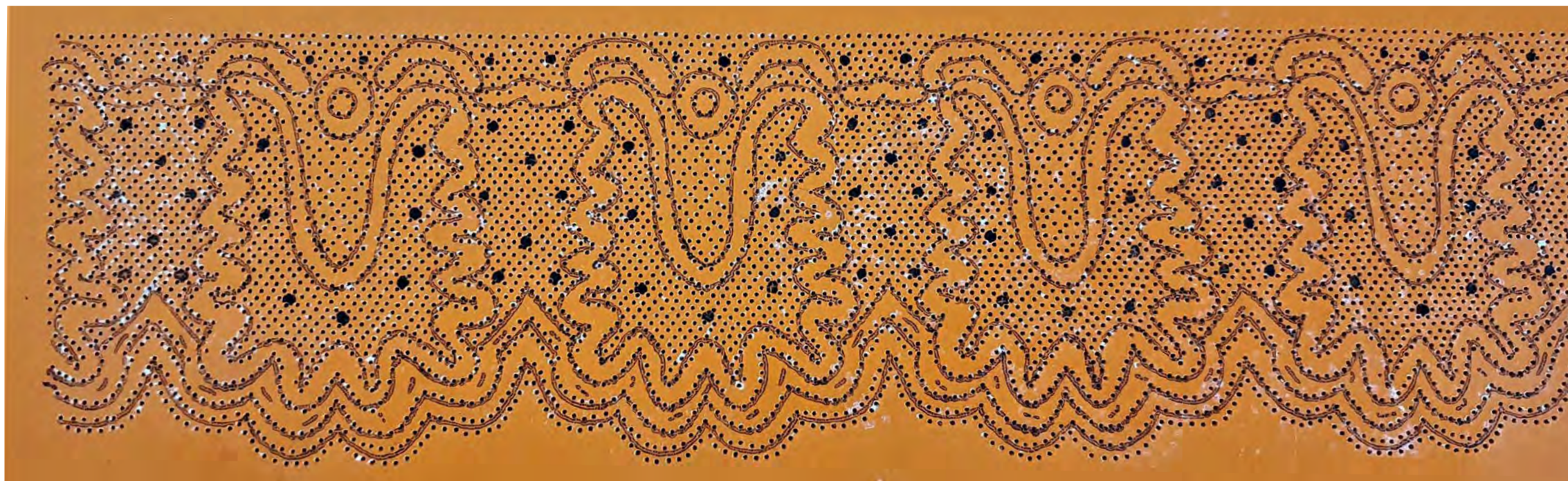

Fig. 5. Patró de puntes amb la mostra que guarneix la tovallola de combregar del Museu de Badalona. Museu d'Arenys de Mar.

Fig. 6. Mostra de la punta de la tovallola de combregar en un mostrari de la casa Castells. Museu d'Arenys de Mar, núm. reg. 3004.12.

Fig. 7. Matriu de la casa d'Eloi Doy, rander d'Arenys. Museu d'Arenys de Mar, núm. reg. 3501.

Aquesta punta pot incloure's dins del conjunt de ret fi que hem classificat de primera etapa, és a dir, la caracteritzada per l'ús d'uns motius decoratius de difícil descripció formal, entre geomètrics, minerals o rocalscos, amb medallons i composicions molt estilitzades. Tot i que aquests dissenys no deixaren mai de fer-se —la demanda hi fou sempre—, el ret fi havia de desenvolupar a partir de la segona meitat del XIX unes composicions a base de formes vegetals i garlandes florals més naturalistes, qui sap si per imitar les puntes i blondes de procedència estrangera més en voga entre les classes benestants: del Chantilly a les aplicacions d'Anglaterra o la gasa i duquessa belgues.

Encara que no sigui dels més populars en aquesta tècnica, el motiu de la nostra tovallola es troba força documentat en l'inabastable fons del Museu d'Arenys de Mar: sigui en fil, solt o fixat en alguns llibres de mostraris d'empreses de randers arenyenques —com la casa Castells, una de les més importants a Arenys i al país, entre el final del XIX i el primer terç del XX— (Fig. 6), com en paper, en nombrosos patrons —el dibuix que, sobre el coixí, treballaven les puntaires— i matrius.¹⁴ En una d'aquestes, pertanyent a la casa d'Eloi Doy, aquesta punta apareix denominada “gotiga”, un arcaisme de la paraula *gòtica*, qui sap si pel record que les seves línies serpentejants fan de les cresteries calades tan presents en aquest estil artístic. (Fig. 7) Heus ací una de les peculiaritats del ret fi: la seva terminologia. Va ser tanta la fama i acceptació d'aquesta punta a casa nostra que, popularment, randers i puntaires acabaren donant als dissenys més

emprats —és evident que no sempre per similitud formal— uns noms encara en ús —el campanar de Sant Iscle, la guitarra, la pota, la barca, el sepulcre...—. ¹⁵

Així i tot, ens és impossible avui dia poder atribuir aquesta bella punta del Museu de Badalona a un taller arenyenc en concret i ni tan sols a un punt determinat d'aquesta Costa de Llevant. ¹⁶ En primer lloc, perquè en l'activitat puntaire el que actualment sol anomenar-se "espionatge industrial" estava a l'ordre del dia; sense que els drets d'autoria fossin ni considerats ni tinguts en compte com avui, molts patrons —dels quals serà molt difícil saber el primer projectista— eren copiats indiscriminadament tant pels randers com per les mateixes puntaires. En segon lloc, perquè, de ret fi, se'n feu i se'n va poder aconseguir, fins ben entrat el segle xx, des de la rodalia de Barcelona fins a Sant Feliu de Guíxols. Així queda palès amb els diferents exemplars de ret fi que, entre altres varietats, Adelaida Ferré (1881-1955), folklorista i gran estudiosa de les puntes a casa nostra, va adquirir a puntaires i merceres durant el viatge d'estudis efectuat el 1917 per aquest sector de la marina barcelonina i selvatana. ¹⁷

I és que la manca d'etiquetes, senyals o marques d'autor en les puntes —a diferència d'altres arts aplicades— fa d'aquesta artesanía industrial —o indústria artística, com també va ser anomenada a l'època— un objecte difícil (sic) de ser estudiat i catalogat, a excepció de determinades peces fetes per encàrrec —de disseny únic—, de les documentades per escrit o gràficament, i de les sortides de mans de dissenyadors amb nom i cognoms. Les etiquetes de paper o els ploms gravats que podien portar aquests rets fins en el moment de ser adquirits en negocis al detall eren llevades de la peça, òbviament, des del primer moment, per la qual cosa s'esvaïa amb el pas del temps —com és natural— la memòria del lloc on es va comprar o el taller d'origen. La mateixa dificultat es

presenta en l'art del brodat, tot i que en el cas de la tovallola de Badalona sembla que va ser realitzat per algun membre de les famílies Caritg o Pujol, abans o després del casament dels dos cònjuges. ¹⁸

En els últims anys, amb el suport del Museu d'Arenys de Mar, hem endegat una tasca de documentació i inventari de puntes de ret fi notables —tant per mides com per centres d'ubicació—localitzades al nostre país i a la resta de l'Estat espanyol —de La Orotava a Camarinhas, passant per Antequera, Ciudad Real o Segòvia—, que ens hauria de portar a la creació d'un corpus o base de dades per acabar de completar el ric patrimoni puntaire de Catalunya i Espanya i, molt especialment, per conèixer amb més profunditat l'autèntic impacte i repercussió comercial d'aquesta punta. Ha estat en aquesta recerca d'exemplars notoris que s'han trobat dues belles composicions tèxtils en les quals és emprada com a ornament la punta que comentem: un roquet exhibit en l'antiga sala del Tinell del Museu Tresor de la Catedral de Girona, ¹⁹ (Fig. 8), i el sudari d'una Pietat conservada dins d'una escaparata a l'església de Sant Raimon de Penyafort de Barcelona (Fig. 9) molt segurament, pels brodats que té, una tovallola de combregar reaprofitada, potser oferta com a presentalla. Ambdós exemplars, de mans i lloc de producció ignorada, poden ser datats de tombants de segle xix i xx. De ben segur que molts altres exemples, guardats o arraconats en armaris o calaixeres, resten a l'espera de sortir a la llum en un futur ben pròxim.

Un altre exemplar, en aquest cas no aplicat a cap teixit sinó només una mostra descontextualitzada d'una vintena de centímetres, s'ha localitzat en el fons de puntes del Metropolitan Museum of Art de Nova York. ²⁰ El més interessant és veure com aquesta peça, lluny de ser catalogada com a catalana —o espanyola, si s'escau— és definida com una obra de producció francesa, de Lille o Arràs.

Val a dir que aquesta catalogació, tot i que incorrecta, no va gaire desencaminada, ja que ambdós enclavaments francesos van ser destacats llocs de producció, al llarg del segle XIX, de puntes amb fons de tul i repertoris molt semblants al ret fi català. De la mateixa manera, podria haver estat catalogada com a tønner, variant originària de Dinamarca, o com a Buckinghamshire; tot i

Fig. 8. Detall de l'entredós del roquet del Museu Tresor de la Catedral de Girona, núm. reg. 1065.

Fig. 9. Pietat en una capella lateral de l'església de Sant Ramon de Penyafort.

les diferències pel que fa a l'execució —detalls que només expertes puntaires poden apreciar—, visualment totes aquestes puntes són gairebé idèntiques a la punta catalana que ens ocupa. La “confusió” del MET, a banda d'anecdòtica, demostra el poc coneixement que encara avui en dia, en l'àmbit internacional, es té d'aquesta punta. L'error —cal reconèixer-ho, però— és ben nostre per no haver-la estudiat com calia i per no haver-ne fet prou difusió arreu. És culpa nostra que el ret fi, malgrat aparèixer en algunes importants publicacions d'àmbit continental, estigui encara a la cua —en consideració, estudi i valoració—, de la gran i complexa família de puntes europees.²¹

Amb tot, quan es parla de ret fi s'ha de parlar de la bona acceptació que tingué en el mercat català, espanyol i, fins i tot —per qüestions sociopolítiques i comercials—, en l'americà, tot i que aquest últim àmbit geogràfic no ha estat encara prou investigat. El fet de ser realitzada només amb fil de lli o cotó —més dúctils i flexibles a l'hora de treballar— la feia una punta que, essent igual de bella que altres tècniques fetes amb seda, podia ser rentada, planxada i emmidonada amb molta més facilitat. Això explica, per exemple, la gran quantitat de peces de caràcter litúrgic —albes, roquets i estovalles d'altar, entre d'altres— embellides amb puntes de ret fi, així com els espectaculars i luxosos jocs de llit, mantellines i aplics diversos per a la indumentària femenina i infantil.

El que avui contemplem exposat en vitrines com un objecte artístic —fora de l'àmbit real pel qual va ser pensat— fou durant dos segles un producte de consum, molt preuat, amb un elevat volum de producció que donava feina a moltes dones i nenes d'extracció humil, una autèntica economia submergida de la qual, com sol ser habitual, només en sortiren beneficiats pocs empresaris i comerciants. El ret fi, juntament amb la blonda, els guipurs i altres tècniques, feren de la província de Barcelona un dels principals centres randers d'Europa.

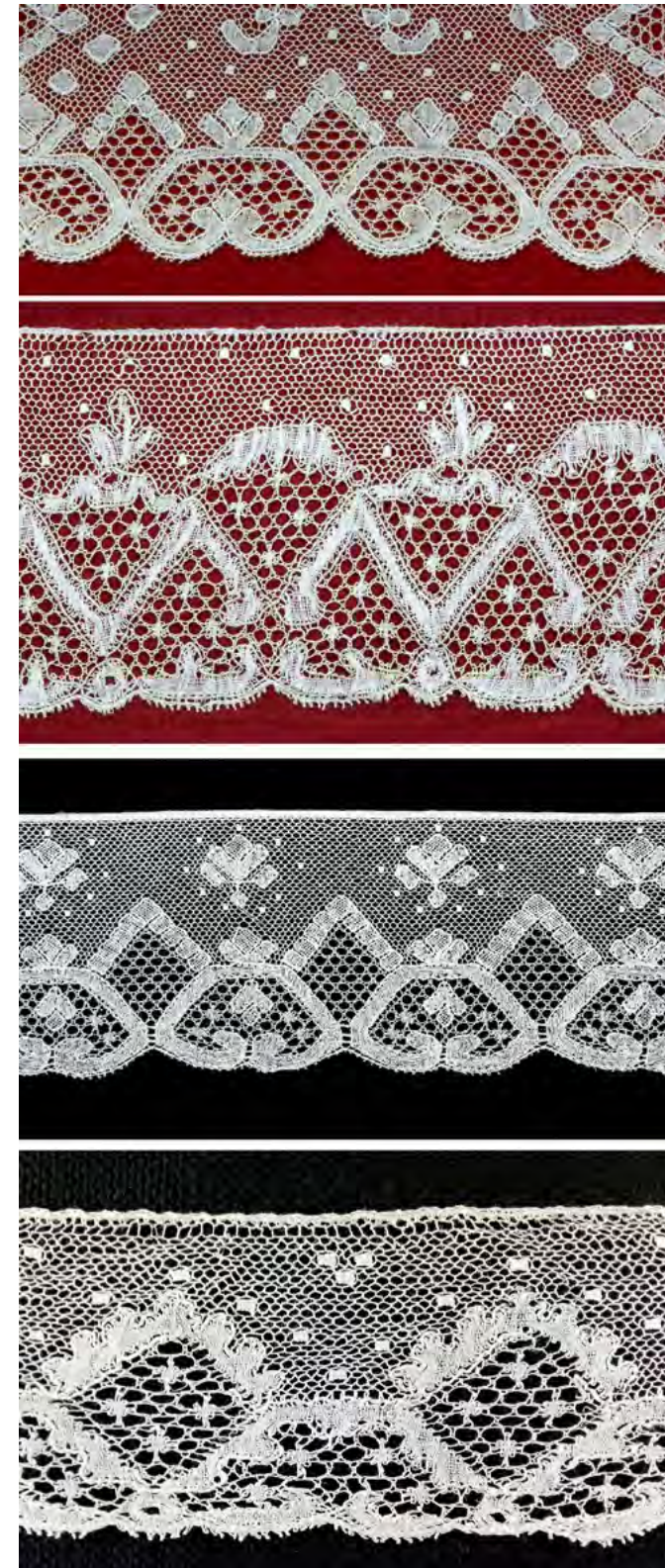

Fig. 10. Ret fi amb el motiu conegut com a “campanar de Sant Iscle” (superior) i amb algunes variants. Museu d'Arenys de Mar, de dalt a baix, núm. reg. 1821, 27, 11610 i 9681.

L'èxit en la comercialització de les puntes depenia, com passa amb tantes altres arts decoratives, de la varietat de mostraris oferts als clients i de la seva renovació constant. Randers i projectistes s'interessaren a cercar constantment motius i dissenys diferents per a satisfer la demanda i els gustos dels seus clients. Tot i comptar amb un repertori establert totalment acceptat, el ret fi també intentà renovar-se, ja fos amb nous motius —abans comentats, molt més naturalistes— o amb allò que, en termes musicals i plàstics, acostuma a anomenar-se “variacions sobre un mateix tema”, és a dir, modificant per eliminació o per afegitó els motius o l'estructura compositiva d'un disseny primigeni. El popular “campanar de Sant Iscle” o “la pota” són dos dels tradicionals motius del ret fi amb més variants, com bé queda palès en les puntes, patrons i matrius conservades al Museu d'Arenys de Mar. (Fig. 10)

En aquest sentit, s'ha de relacionar la punta del Museu de Badalona amb un fragment procedent de la col·lecció de puntes del polifacètic Oleguer Junyent (1876-1956), tan excepcional com —fins fa poc— desconeguda.²² Aquesta peça, conservada avui en la col·lecció Granyer Junyent —descendents del reconegut escenògraf— és clarament una derivació o variació, per la part inferior de l'onda, de la punta que estem estudiant (Fig. 11).

Així mateix, seguint amb aquesta tesi, en el fons del Museu d'Arenys de Mar hem localitzat un patró i una matriu que, respectivament, suposen dues variacions respecte de la nostra peça. L'exemple més pròxim a l'original el veiem en el patró, en el qual la U farcida de punt de filigrana queda substituïda per un lleó en posició rampant i una torre, motius que es van repetint alternadament (Fig. 12).²³ Qui sap si la punta que en devia sortir —i que fins al moment no ha estat localitzada— podria haver anat aplicada a un

Fig. 11. Fragment de ret fi, final s. XIX - PRINCIPI DEL S. XX. Cotó. 31 × 11 cm. Col·lecció Granyer-Manyà (antiga col·lecció Oleguer Junyent).

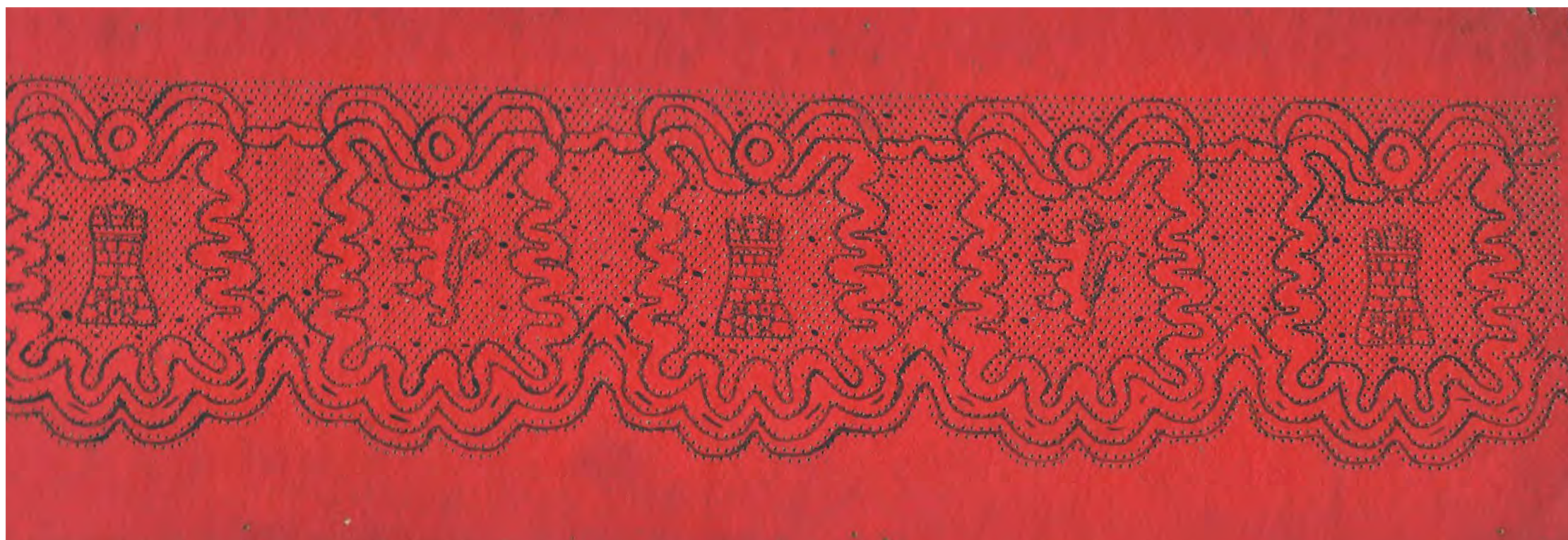

Fig. 12. Patró de puntes. Museu d'Arenys de Mar, núm. reg. 12537.

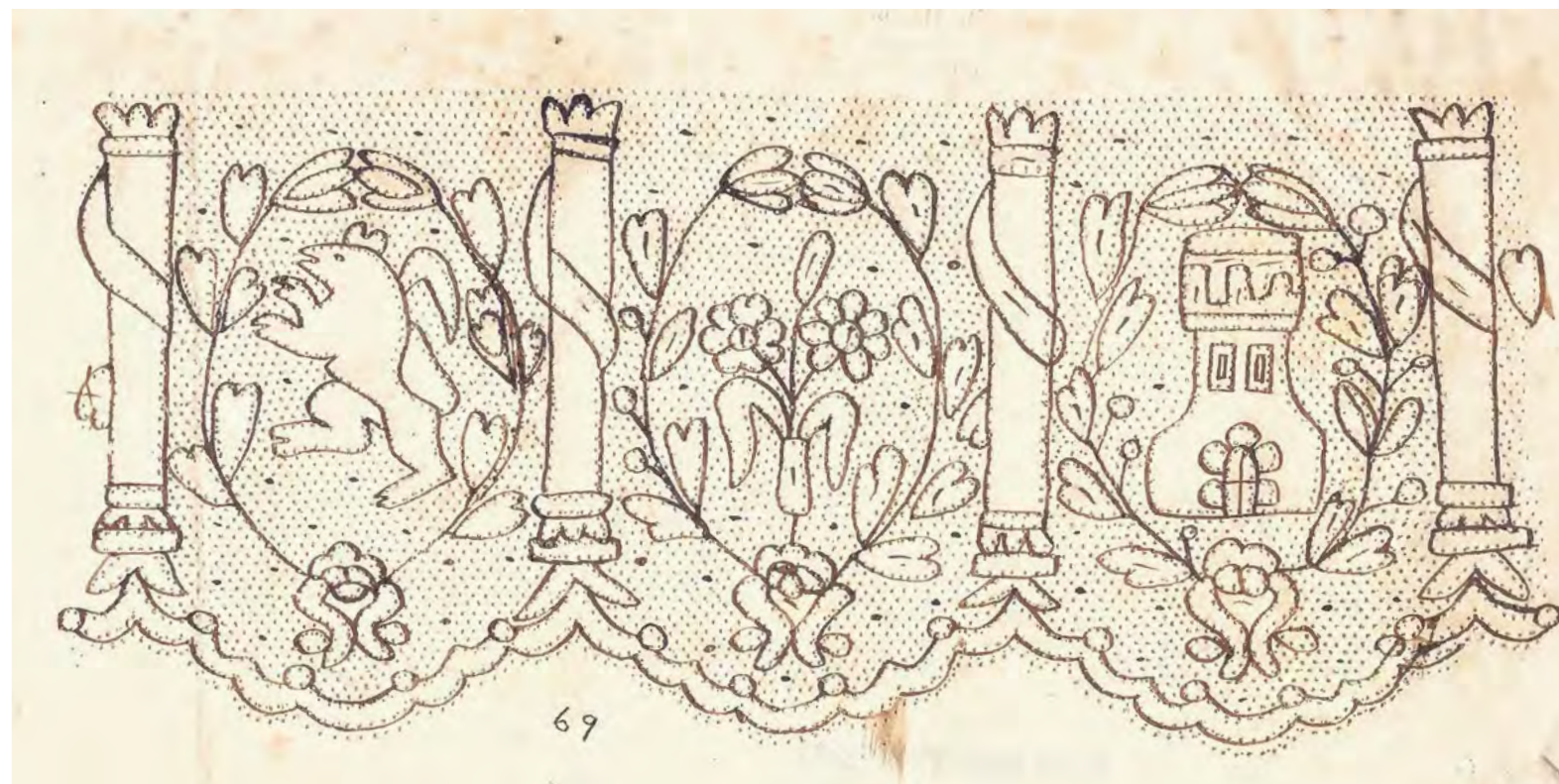

Fig. 13. Matriu de puntes. Museu d'Arenys de Mar, núm. reg. 12538.

encàrrec de procedència castellana, nobiliari o vinculat d'alguna manera a la monarquia.²⁴ D'aquest disseny "heràldic" en derivaria posteriorment el dibuixat en la matriu, també de temàtica castellanolleonesa.²⁵ A banda d'afegir-s'hi, entre lleó i torre, un senzill ram floral i unes simples garlandes de forma ovoidal, les sanefes de meandres del disseny original queden reemplaçades per unes estilitzades columnes de fust llis (Figura 13). Tot i que el disseny primigeni i aquesta matriu tenen, a primera vista, poc a veure, se'n pot comprendre un lligam o evolució directa.

És aquest tema, juntament amb tants d'altres, un dels molts que hi ha pendents d'estudi pel que fa a aquesta punta tan emblemàtica de les nostres contrades. Futures investigacions, buidats documentals i anàlisis exhaustives de les peces haurien d'anar omplint les llacunes que encara avui dia tenim al voltant del ret fi.²⁶ Mentrestant, gràcies a donacions com l'efectuada per la família Formentí Famadas, seguirem gaudint de la bellesa d'aquests treballs en fil, autèntiques joies en fil a l'abast de ben pocs i que permeteren –contradiccions de la vida– la subsistència de molts. Ja ho deia de l'Agnès el mític poema de *La Puntaire*:

"[...] I plorant i sospirant"
i amb anhel va treballant,
que res li'n sobra.
i per minvar sos fatics
en va fent puntes pels rics
perquè ella és pobra."⁽²⁷⁾

Notes

1. Altres noms referits a aquesta punta que trobem a la documentació són: *ret fi català*, *blonda de fil*, *blonda d'Arenys* o *blondeta*.
2. AAVV. *Un mar de tul. El ret fi o punta d'Arenys*. Arenys de Mar: Museu d'Arenys de Mar i Ajuntament d'Arenys de Mar, 2020. Els articles són a càrrec de Neus Ribas, directora del museu; Montse Viader, historiadora de l'art; Heather Toomers, especialista i col·leccionista de puntes, i Joan Miquel Llodrà, comissari de l'exposició.
3. SANS I TRAVÉ, Josep Maria, dir. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. X, 1701 a 1713, Generalitat de Catalunya, 2007, p. 1466: "[...] compte presentat per Teresa Espelta, puntera, als 30 del mes de juny 1702 de puntas presas per servey de la cort [...]".
4. ZAMORA, Francisco. *Diario de los Viajes hechos en Cataluña por Don Francisco de Zamora*, a cura de Raimon Boixareu. Barcelona: Ed. Curial, Barcelona, 1973.
5. CUYÀS, Josep Maria. "La puntaire de la reina". *Amistad: boletín del Museo Municipal*, núm. 20, desembre 1970, p. 6.
6. Tovallola de combregar ornada amb ret fi. Últim quart del segle XIX – primera meitat segle XX. Cotó teixit i brodat. 185 × 85 cm. Museu de Badalona, núm. reg. 17545.
7. PALACIO i SERRA, Francesc. "L'alcalde Josep Caritg i Arnó, 1841-1897", *Carrer dels Arbres* núm. 4, 2019, 4a època, p. 40-64.
8. Per a més informació sobre aquest tema, vegeu RIBAS, Neus, "La importància de la indumentària en els ritus de pas". Dins: *Vestits per a l'ocasió. La indumentària en els ritus de pas*, Museu d'Arenys de Mar, Ajuntament d'Arenys de Mar, 2016, p. 17-28.
9. La notícia del seu casori aparegué a *El Eco de Badalona*, 15 novembre 1890, p. 3.
10. HILARIO CHANCHO, Carme. "Els jardins de la burgesia". *Carrer dels Arbres*, núm. 22, 2012, 3a època, p. 67-81.
11. <https://museu.arenysdemar.cat/ca/col.leccio/puntes-i-teixits/tovallola-de-combregar-7>
12. PALOMER i PONS, Jordi. "Les tovalloles de combregar". *Randes. Butlletí del Museu Marès de la Punta*, núm. 4, primavera 1998, p. 1-2.
13. Segons el DIEC, vas sagrat, a manera de copa gran feta de metall preciós, dins la qual es guarden les hòsties consagrades.
14. Per matrius s'entén un paper de poc gruix sobre el qual es realitza el primer picat d'una punta a partir del dibuix original. De les matrius –que sempre restaran en mans dels randers– n'aniran sortint els patrons que seran lliurats a les puntaires.

15. RIBAS SANEMETERIO, Neus. "Els noms populars de les puntes", *Datatèxtil*, núm. 28, 2013, p. 6-8.
16. No descartem tampoc Badalona com a possible lloc d'origen de la punta. Aquesta ciutat, com queda palès pel testimoni escrit de Rafel d'Amat i de Cortada, va ser entre els segles XVIII i XIX, abans del boom industrial, un dels molts llocs de la costa en el qual les puntes donaven feina a centenars de *dones i minyones*. No seria gens forassenyat, doncs, imaginar el ret fi com una de les variants elaborades per les badalonines.
17. El Museu del Disseny de Barcelona conserva els exemplars que, de diverses tècniques, va comprar Adelaida Ferré al llarg d'aquest viatge. Moltes van ser exhibides durant l'Exposició Internacional del 1929.
18. Els treballs amb fil –les conegudes com a labors femenines– eren ben habituals en el dia a dia de les llars burgeses com a manera per matar el tan temut tedi o oci femení que denunciaven clergues i moralistes.
19. Museu Tresor de la Catedral de Girona, núm. reg. 1065. Un estudi aprofundit de les peces exposades al Tinell de la catedral el trobareu a LLODRÀ NOGUERAS, Joan Miquel. "Los encajes de la catedral de Girona. Work in progress". *Indumenta. Revista Museo del Traje*, Madrid, núm. 3, 2020, p. 67-81.
20. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/214586>
21. Del ret fi o les puntes d'Arenys en parlen en les respectives seves obres, si bé de manera força genèrica, Pilar Huguet Creixells (1914), Carmen Baroja de Caro (1933) o Florence Lewis (1939). En l'àmbit europeu, de dates més recents podem trobar articles sobre el ret fi, més en detall, a BRUGGEMAN, Martine. *L'Europe de la dentelle*. Bruges: Stichting Kunstboek (1997), i AAVV. *Point ground lace, Lace a European Network*. Programa Sòcrates del Fons Europeu, 2007.
22. LLODRÀ NOGUERAS, Joan Miquel. "Oleguer Junyent, col·leccionista de puntes", *Il Col·loqui d'investigadors de tèxtil i moda*, 21 i 22 de novembre del 2019, Museu del Disseny i Fundació Història del Disseny, p. 348-353.
23. Museu d'Arenys de Mar, núm. reg. 12537.
24. Al llarg de la seva història, la casa Castells té documentats força encàrrecs per a l'aristocràcia castellana i, directament, per a la monarquia, alguns, casualment, en ret fi. L'heràldica espanyola –sigui amb escuts o símbols solts– és present en més d'un dels projectes i dibuixos que, d'aquesta empresa, es conserven al Museu d'Arenys de Mar.
25. Museu d'Arenys de Mar, núm. reg. 12538
26. Altres reflexions al voltant del ret fi les trobareu a LLODRÀ NOGUERAS, Joan Miquel. "Sobre el ret fi o punta d'Arenys. Notes per a futurs estudis", dins *Un mar de tul. El ret fi o punta d'Arenys*. Arenys de Mar: Museu d'Arenys de Mar i Ajuntament d'Arenys de Mar, 2020, p. 10-18.
27. El sabadellenc Manuel Ribot i Serra (1859-1925) fou autor del famós poema de *La Puntaire*, el qual va dedicar al seu amic Mariano Castells Diumeró, fundador juntament amb la seva esposa, Anna Maria Simon, de la casa de puntes Castells d'Arenys de Mar. El poema va guanyar el premi "Flor Natural" dels primers jocs florals celebrats en aquesta mateixa població el 1885.

PERE VEHILS, UN ALCALDE EN TEMPS CONVULSOS

FRANCESC PALACIO SERRA

Historiador

Resum

Membre d'una de les famílies més antigues de Badalona, Pere Vehils i Torrents (Badalona, 1799-1870) va ser un home de classe benestant, que va assolir una notable influència i prestigi entre els badalonins de la seva època. Militant liberal progressista, va ser regidor de l'Ajuntament de Badalona i alcalde diverses vegades. Va destacar, també, pel seu paper a la Milícia Nacional, de la qual va ser comandant alhora que ocupava l'alcaldia. Fins avui la biografia d'aquest personatge era pràcticament desconeguda, de la qual només disposàvem d'unes breus pinzellades per un article de l'arxiver Isidre Sabater i Arquer, publicat al setmanari *El Eco de Badalona* el 2 de novembre de 1935. La seva vida ens apropa als fets i a l'ambient de la Badalona del segle XIX fins a la revolució de 1868.¹

Paraules clau

Alcalde de Badalona, Ajuntament de Badalona, Milícia Nacional, regnat d'Isabel II, família Vehils de Badalona

Orígens familiars

Pere Vehils i Torrents,² que va ser batejat com Pere Jaume Felicià, va néixer el 22 de març de 1799 a Badalona, cinquè fill dels sis que van tenir Ramon Vehils i Blancafort i Paula Torrents i Banús.³ Naixia en una família d'origens ben badalonins,⁴ documentada des del segle XVI i propietària d'extensos terrenys a l'actual barri del Centre, on tenien Can Vehils, la seva casa pairal,⁵ que disposava també d'una peça de terra aplegada al voltant. Totes aquestes terres eren alou del marquès de Barberà, per la possessió de les quals pagaven uns censos anuals. Durant el segle XVIII i part del XIX, la família Vehils va establir a les seves terres diverses persones, parcel·lant i obligant a construir una casa en aquests terrenys, conformant el que seria el primer eixample de Badalona al voltant de la carretera Reial i el carrer de Mar, un procés al qual van contribuir també altres famílies. El més notable era, evidentment, que amb tots aquests establiments van aconseguir cobrir amb escreix el cost dels censos al marquès de Barberà.⁶

Els Vehils també van incorporar més patrimoni en forma de terres al veïnat de Pomar i de cases a la Sagrera, l'actual barri de Dalt de la Vila, a través de matrimonis. També van destacar a la política local, ja que alguns membres de la família van ser consellers de l'antiga universitat comunal i de l'ajuntament borbònic. Podem posar com a exemple a Francesc Vehils i Fàbregas, avi del biografat, que va ser diverses vegades regidor al final del segle XVIII i batlle de la vila en el bienni de 1781-1782.⁷ Ramon Vehils i Blancafort també va ser regidor diverses vegades els primers

anys del segle XIX.⁸ D'altra banda, Paula Torrents procedia de la família que ocupava la masia de Can Claris.⁹

Els Vehils eren una família acabalada, disposaven de servei domèstic, de mossos i jornaleros per a les quadres, cavallerisses i les terres alevades que tenien al voltant de Can Vehils. A part, sabem que gairebé al costat de la casa pairal, al núm. 4 de la carretera Reial, hi vivia l'oncle de Pere, Jaume, taverner de professió, una persona, segons el parer de Ramon Vehils, sense béns ni fortuna que sempre va dependre d'ell. Durant els primers anys

Ubicació de Can Vehils i la seva finca en una plànol de la zona urbana de Badalona cap a mitjan de la dècada de 1870. La casa quedava a cavall de Dalt de la Vila i el Baix a Mar, a la zona per on avui discorre l'actual carrer de Jaume Borràs. AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Plànol general de la vila, [1876-1877].

de vida, Pere va conviure a la casa familiar amb el seu pare i els seus germans Josep i Teresa,¹⁰ atès que els altres germans havien mort de forma prematura i també Paula Torrents havia mort durant la infància de Pere. Finalment, als padrons d'aquests anys, hi podem trobar la seva àvia Ignàsia Blancafort i la rebestia Maria Vehils i Fàbregas, de 68 anys, que degué quedar soltera en haver-se fet càrrec d'algun familiar d'edat avançada.

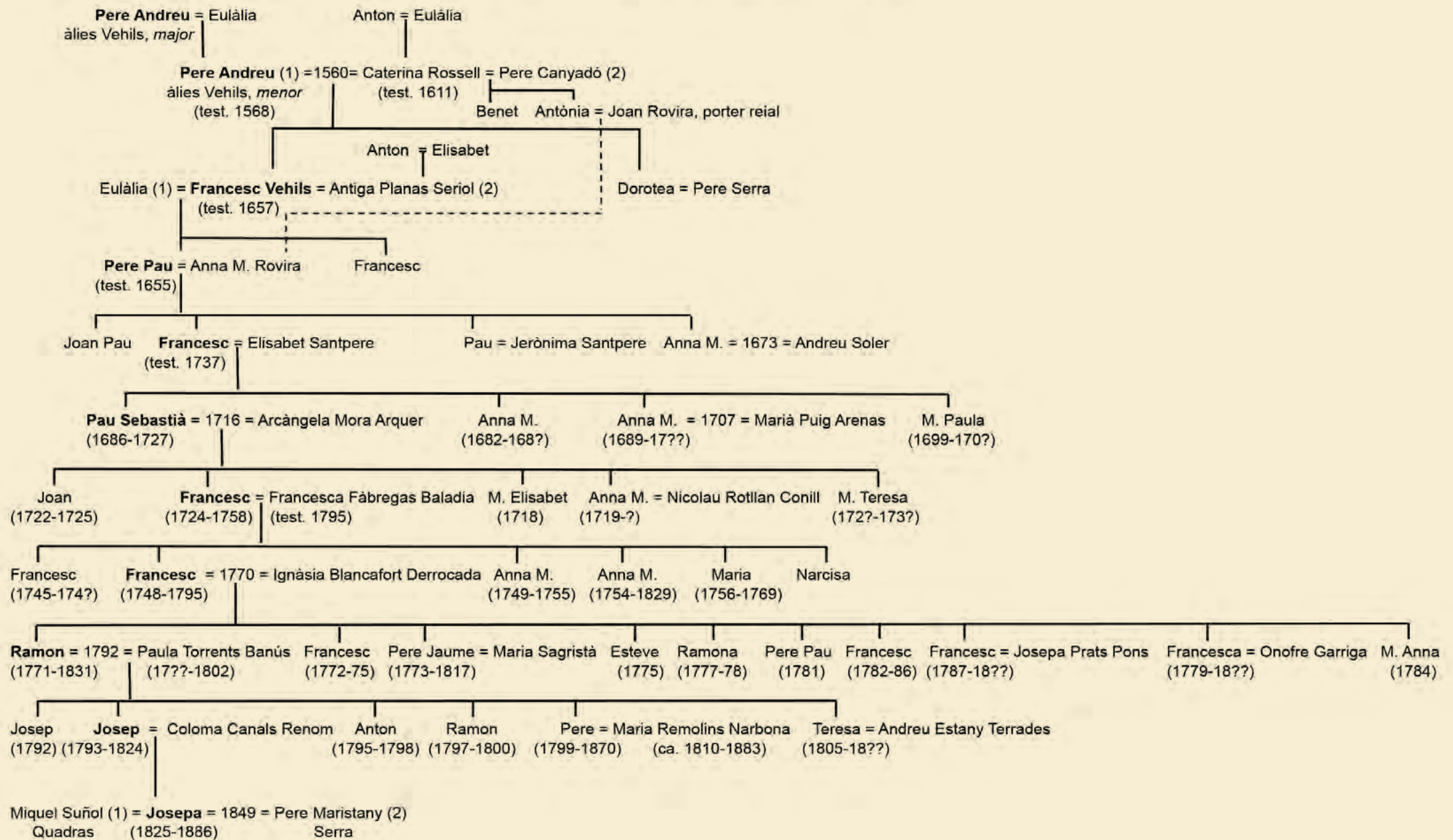
Com a fill no primogènit d'una família de pagesos, Pere Vehils és el que s'anomena *cabaler*, és a dir, un fill no destinat a ser l'hereu als quals se'ls buscava un ofici. Suposem que Pere va rebre una educació prou notable, no pel fet de saber llegir i escriure, sinó perquè si comprovem algun escrit que per força redactà ell mateix s'expressava amb prou desimboltura. Pel que fa a l'ofici, és esmentat com a fideuer o semoler a Manlleu el 1831, on calculem que vivia aproximadament des de 1826, perquè deixa de constar al padró. Els fills que esdevenien cabalers, els quals depenien de la legítima que els pertocava del seu pare, si aprenien algun ofici, era habitual que anessin a viure a una altra vila o ciutat. Un cas anàleg és el del seu oncle Francesc,¹¹ que va ser xocolater i passà a viure al Vendrell amb la seva esposa, Josepa Prats. Pere s'estaria pocs anys a Manlleu, perquè, a la mort de Ramon Vehils el 1831, va ser cridat per a l'obertura de testament, del qual va rebre part dels béns del patrimoni familiar, cosa que no era gaire habitual. Ramon justificava aquest llegat al seu fill "per los molts agradables serveis y prestams d'ell rebuts".¹² Pere no va assistir directament a la lectura del testament, sinó que hi envià en representació el seu amic Pere Grau, fabricant de cordes de viola.¹³ Va rebre dos terrenys i dues cases. En aquest moment Pere va decidir tornar a Badalona i s'instal·là en una de les cases heretades del seu pare, al barri de Pomar de Baix. Ho sabem perquè el 1842 s'empra la fórmula "casa propia del señor Bahils",¹⁴ situant-la a llevant de la població i una mica lluny del

nucli urbà. Aquesta casa era el núm. 88 del carrer de Sant Bru i, d'acord amb les indicacions de diversa documentació, era en una de les cantonades de la riera de Matamoros.

La resta del patrimoni, inclosa Can Vehils, anà a les mans de l'hereva universal, Josepa Vehils i Canals, filla del seu germà gran, Josep, mort pocs anys abans. Com que era menor d'edat, de fet gairebé va néixer alhora que moria Josep, Ramon Vehils va designar el seu fill Pere i altres homes de confiança tutors i administradors dels béns de Josepa. Fem notar l'absència de la seva mare, Coloma Canals, que poc després es casà en segones núpcies amb Josep Rosés i Torrents-Lladó. No sabem quina relació van mantenir oncle i neboda, però sembla que quan el període de tutoria havia acabat, vers 1846, Pere va continuar exercint de procurador o administrador dels béns, possiblement per la confiança de ser el seu oncle, i cobrant un sou. El 1849 Josepa va decidir revocar aquests poders.¹⁵ Ella aquell any s'havia casat en segones núpcies amb Pere Maristany i Serra, i anteriorment havia estat casada amb Miquel Suñol i Quadras. No sabem si a causa de la influència del seu nou marit, Josepa va denunciar el seu oncle per manca de claredat en el retiment de comptes de l'administració dels béns, ja que sospitava que qui li havia fet d'administrador s'havia aprofitat de la situació per aconseguir-ne més beneficis. Per la seva banda, Pere va reclamar a la seva neboda un total de 662 rals, pel que sembla com a compensació per la feina feta els darrers anys. El procés fou llarg, de fet no és fins al 1861 quan els dos van arribar a un acord,¹⁶ gràcies al qual van satisfer mútuament les seves demandes, per la qual cosa entenem que aquests anys, i segur que els anys posteriors, les relacions personals van ser molt fredes.

Paral·lelament, Pere es va casar amb Maria Remolins i Narbona (Sant Martí de Provençals, c. 1810 – Badalona, 1883), filla de

FAMÍLIA VEHILS (ss. XVI-XIX)

* Elaboració pròpia.
 * S'han ressaltat en negreta els hereus.
 * Fonts: Museu de Badalona. Arxiu Josep Maria Cuyàs; Arxiu Històric de la Ciutat de Badalona. Fons judicial; Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.

Arbre genealògic de la família Vehils.

Joan Remolins i de Teresa Narbona. Ella es casava en segones núpries, ja que abans havia estat casada amb el fideuer Pere Seriol i Garriga.¹⁷ L'assumpte del matrimoni entre Vehils i Remolins és bastant escabrós, perquè Remolins va intentar divorciar-se del seu primer marit el 1826 denunciant-lo davant de la cúria eclesiàstica del bisbat de Barcelona per maltractaments.¹⁸ Arran de la denúncia, com a mesura cautelar es va imposar la separació temporal, per seguretat, i va ser posada sota custòdia del tribunal a casa d'un matrimoni de confiança a Tiana el mes de maig d'aquell mateix any, on va prometre que s'hi estaria mentre durés el procés. Cal esmentar que Remolins estava embarassada de la seva primera filla, M. Teresa, que va néixer a Tiana el mes de juliol d'aquell any.¹⁹ Per la seva banda, Pere Seriol es defensà acusant la seva dona d'abandonar la casa familiar durant diversos dies i nits, i de voler-se divorciar per anar-se'n amb Pere Vehils, home amb qui s'havia vist alguna vegada Remolins, tant a soles com acompanyats. Segons Seriol, Pere Vehils havia ofert a la seva dona mantenir-la econòmicament allà on fos mentre durés la separació i Seriol sospitava d'aquesta generosa promesa. Per acabar-ho d'adobar, Vehils era creditor de Pere Seriol, el qual havia hagut d'empenyorar les seves eines de treball com a fideuer i no tenia mètode de subsistència, cosa que havia obligat Remolins a treballar i fer-se càrrec dels deutes del seu marit. L'intent de Remolins no va tenir èxit, la causa encara era oberta el 1828, i, tot i que no sabem com fou tancada, degué acabar ben aviat perquè aquell any l'ecònom de Badalona informà el tribunal que Remolins vivia a Badalona, però separada del seu marit, adduint que no tenia forma de guanyar-se la vida a Tiana. Però això contravenia la promesa que havia fet al tribunal, el qual va decidir recloure-la a la Casa de la Misericòrdia. No s'esmenta enlloc, però ben aviat la van obligar a tornar amb el seu marit, atès que el 1831 van tenir una segona filla, Isabel.²⁰

Sortosament per a Maria Remolins, el seu marit va morir dos anys després, el març de 1833. El mateix any, de manera gairebé immediata, va passar a viure amb Pere Vehils. Tanmateix, no es van casar fins al 1841,²¹ a pesar d'haver signat un contracte matrimonial, però desconeixem per quin motiu. Finalment serà mossèn Narcís Germà²² qui donarà un informe favorable per al casament, amb els testimonis del pagès i propietari Miquel Vergés, i de Lluís Rovira, secretari de l'Ajuntament. El mateix Vehils, en la sol·licitud del 1841, reconeixia que feia vuit anys que ambdós vivien en "il·lícita amistad", però no ho sabia ningú, els veïns els tenien per casats —de fet, el 1837 consta com a casat en una llista de milicians—²³ i no volien que en cap moment arribés a produir-se un escàndol a la vila a causa d'aquesta situació anòmala. Per aquest motiu, hem de suposar que, des del 1833, Pere va exercir com a padrastre de les filles de Remolins, que encara eren molt petites, tractant-les com a pròpies —qui sap si, en realitat, no eren filles de Seriol sinó del mateix Vehils— i procurant-ne el bé, encarregant-se dels dots que pertocaven a cadascuna. Fou el cas d'Isabel, que es casà amb un hereu, Francesc Banús i Riera, fill del propietari Joan Banús, alcalde de Badalona entre 1835 i 1836. Val la pena esmentar que Vehils i Remolins no van arribar a tenir fills propis, perquè no consta cap naixement als registres de Santa Maria de Badalona, i tampoc ha quedat cap mena d'indici als padrons d'habitants o d'esment a documentació notarial que pugui fer pensar en el naixement d'algun altre fill.

Gràcies a la documentació de la causa de Maria Remolins contra el seu primer marit, també hem pogut saber que l'àlies amb el qual era conegut Vehils era *Taralona*, tot i que també apareix escrit *Taratona*. Aquest sobrenom, en la segona versió esmentada, segons Neus Ronda,²⁴ també apareix al llibre de conductes del metge Francesc de Paula Parés,²⁵ de qui Pere Vehils va ser pacient. Per desgràcia, no ha estat possible esbrinar el significat

d'aquest àlies o si era personal o aplicat al conjunt de la família Vehils,²⁶ ja que els sobrenoms acostumaven a heretar-se de generació en generació, però no és gaire comú que apareguin a la documentació.

Context econòmic

Pel que fa a la seva economia i el seu patrimoni, va ser propietari de diversos terrenys agrícoles, però, sobretot, va ser propietari de diverses cases, que degueren ser les que produïen més rendes. Podem definir Vehils com un petit terratinent, no dintre del grup de grans propietaris, fet que no contradiu que fos una persona benestant que vivia tranquil·lament gràcies a les rendes produïdes per aquests béns, a més de dedicar-se a altres negocis, com veurem. Com hem dit a l'anterior apartat, per herència va rebre dos terrenys: un a La Guixera, al veïnat de Pomar (actualment barri de Les Guixeres), i un altre al de Llefia, a més de dues cases, una al carrer de Barcelona, cantonada amb la plaça de la Constitució, i l'altra a la zona de Pomar de Baix, que de fet es tracta de la seva residència al carrer de Sant Bru. Posteriorment va adquirir més béns immobles, per exemple la *Gaceta de Madrid*²⁷ recull que era propietari d'uns terrenys i una casa el 1844, el conjunt del qual era conegut com la Torre d'en Fillol.²⁸

Pel que fa a l'àmbit agrícola, el 1855 tenia un total de 5 mujades i 8 mundines conreables.²⁹ D'aquestes, quatre eren a La Guixera, la meitat dedicades a la vinya i l'altra a cereals de secà; la resta eren a Llefia, dedicades a cereals de regadiu, gràcies a l'aigua que devia utilitzar d'alguna mina. Malgrat que la segona era de mida més modesta, segons els càlculs dels amillaments era la que més produïa, de fet més de la meitat de la riquesa que si li calculava: si el 1855 se li calculen 1.187,50 rals de líquid imposable, 780 procedien del regadiu.

En tot cas, els ingressos de l'àmbit agrícola no devien ser, ni de lluny, els més importants. Amb tot, va ser un ferm defensor dels seus interessos. Per exemple, el 1863 es va manifestar a favor d'augmentar els impostos de consums al vi foraster el màxim permès per la llei per protegir la producció local, en contra de l'opinió dels comerciants de vi.³⁰ Si ens fixem en l'amillament de l'any 1854, Vehils tenia també en propietat uns arenals —un erm— al barri de Pomar de Baix. Aquest terreny el va obtenir mitjançant un establiment emfitèutic el 1848 per part d'Ignasi Llobet.³¹ Es tracta d'uns terrenys que confronten amb la riera d'en Canyadó, la carretera Reial —de fet el carrer de Sant Bru— i la finca de l'antic Mas Solei. Sobre els arenals, hi feu construir setze cases de planta baixa i pis,³² que van gaudir d'aigua corrent mercès a un acord amb Evarist Arnús el 1861,³³ en virtut del qual es compraven el 1863 un total de sis plomes d'aigua³⁴ a raó de 1.000 rals cadascuna.³⁵ Gràcies a aquesta informació, sabem que Vehils va mantenir un bon veïnatge amb el banquer

Conjunt de cases del carrer de Sant Bru, fetes construir per Pere Vehils, en una imatge dels anys cinquanta del segle xx. Josep Cortinas. Museu de Badalona. Ar. Fons Josep Cortinas Suñol.

i financer barceloní. Sobre les cases, de les quals encara avui es conserven catorze, no sabem en quin moment exacte es van construir perquè no se n'ha conservat la llicència d'obres, però, de ben segur, que va ser entre el 1862 i el 1866, perquè el 1862 havia demanat llicència per tancar els terrenys i el 1866 va demanar més termini a l'Ajuntament per acabar de construir-ne unes voreres.

Pel que fa a la part urbana, era propietari de diversos habitatges, a banda de l'esmentat conjunt del carrer de Sant de Bru. Com hem dit abans, per testament va rebre l'esmentada casa al carrer de Barcelona, cantonada amb la plaça, i la casa i residència habitual de Vehils a Pomar de Baix. El 1854 continua tenint només aquestes dues propietats, però l'any següent se'ns informa que posseeix una altra casa a la plaça de la Constitució i un corral al carrer de Dalt i, més endavant, el 1862, ja havia comprat una altra casa, al carrer del Lleó.³⁶ Al seu testament, també hi trobem que va posseir, finalment, dues cases a les places de l'Oli i de Maignon (potser fan referència als mateixos edificis dels carrers de Dalt i del Lleó, que devien ser cantoners). Podríem dir que l'àmbit on va invertir més va ser l'immobiliari, que li va permetre percebre les rendes que produïrien els lloguers o censos. A part de tot això, també va mantenir un establiment emfitèutic entre el 1839 i el 1859 d'un bloc de pisos al desaparegut carrer del Migdia del barri del Raval de Barcelona,³⁷ que va acabar venent, el qual li va reportar l'ingrés de la xifra astronòmica de 116.000 rals.

Annexa a la residència del carrer de Sant Bru, hi tenia una fàbrica de guix, fruit d'un negoci que havia iniciat el seu pare amb Salvador Llobet i Seriol, i que Ramon esmenta al testament en llegar les terres al seu fill. Vehils i Llobet tenien un acord per extreure pedres de guix a la zona de La Guixera. Ambdós posseïen

terrenys rústics en aquest indret, segurament limítrofes. La fàbrica consta als amillaments a nom de la societat Pedro Vehils y Cia.,³⁸ a voltes també anomenada Compañía de Vehils y Llobet. Sabem que Pere Vehils i Salvador Llobet signaren un establiment emfitèutic sobre aquests terrenys el 1833, propietat d'Oleguer Fluvià, en els quals es va construir la fàbrica amb dos forns i, més tard, unes dependències annexes.³⁹ A la mort de Salvador, els tractes passaran a ser amb el fill,⁴⁰ Ramon Llobet i Arquer. Pere consta als antics cadastres com a contribuïdor comercial i des de la primera matrícula de contribució industrial i comercial conservada amb dades per sectors (1845) apareix només com "Pedro Vehils", que suposem que és la dita companyia, perquè declara dedicar-se a la fabricació de guix i amb seu fiscal al carrer de Sant Bru. Val a dir que la documentació municipal porta a confusió sobre aquesta empresa, perquè el mateix any contribueix també "Ramon Llobet y Cia": per tant, pagaven la contribució per separat o eren dues companyies diferents que funcionaven associades en l'extracció de pedres en el mateix terreny? També ens és estrany que consti precisament Ramon Llobet quan el seu pare encara vivia en aquell moment. Per acabar-ho d'adobar, el 1855 Vehils posseïa per si sol una fàbrica de calç al torrent de Vallmajor. D'antuvi resulta difícil delimitar aquests negocis amb la informació de la qual disposem de moment. El que podem extreure sense cap mena de dubte és que els seus negocis eren diversos. En tot cas, d'aquesta raó social "Pedro Vehils", que relacionem amb la fàbrica de guix, en tenim notícies a les matrícules de contribució fins a l'exercici de 1888-1889. Això ens situa no només més enllà de la venda que fa Maria Remolins —vídua des del 1870— a Ramon Llobet el 1877 de la part del negoci llegada per Pere Vehils,⁴¹ sinó de la mateixa mort de Llobet el 1881. Es tracta d'una confusió de la documentació municipal, o, per altra banda, Ramon Llobet i el seu fill, Josep Llobet i Martí,

van mantenir per desídia aquest nom? Caldrà investigar i aclarir en un altre moment la trajectòria d'aquesta empresa.

Finalment, a vegades Vehils és anomenat “negociant”. Possiblement va dedicar-se a activitats com les de procurador, administrador o apoderat, i fins i tot va fer préstecs. Com hem vist, el 1826 sembla que tenia certa activitat, perquè consta com a creditor de Pere Seriol. Posteriorment tenim més notícies, n'és bon exemple que exercís de procurador i administrador dels béns de la seva neboda fora de disposició testamentària, durant uns anys. Amb tot, val a dir que també disposà al seu servei d'advocats, procuradors i agents de negocis, que s'ocupaven de les seves gestions legals i econòmiques.⁴² A través de diversa documentació notarial entre el 1856 i el 1870 hem trobat més informació sobre préstecs que va fer. No sabem si era un fet habitual, però sí que és una activitat que es va repetint amb el pas dels anys, i amb xifres de diners importants, normalment al voltant dels 5.000 o 6.000 rals. Podem posar per exemple el d'un veí, Joan Arpí, al qual va prestar 6.000 rals el 1859.⁴³ Evidentment, en els préstecs que va arribar a fer s'acordava el pagament a terminis i hipotecant la casa i el terreny del sol·licitant com a garantia fins que el deute fos saldat.⁴⁴ En certa forma, aquesta font d'ingressos també degué ser important i complementària a la resta.

Activitat política

Sense cap mena de dubte, Vehils va ser un home d'ideari liberal, contrari a l'absolutisme. Ser liberal en aquell moment era això, eliminar allò relacionat amb l'antic règim. Per aquesta raó, el 1835, quan s'estableix aquest sistema de manera permanent sota el paraigua del regnat d'Isabel II, es convertirà en un ferm defensor de la monarquia i contrari a les idees dels carlins. Entre les files liberals s'adscriu al Partit Progressista, del qual arribarà a ser president del Comitè Local la dècada de 1850.⁴⁵ Va ser regidor i alcalde a l'Ajuntament diverses vegades, i desapareixerà del panorama polític en períodes de domini dels moderats. La principal diferència entre un progressista i un moderat era la idea de la sobirania nacional, és a dir, situar la nació per davant del monarca, mentre que els altres defenien una sobirania compartida amb el rei. Els progressistes també estaven a favor de la instauració de la Milícia Nacional o d'ampliar el sufragi —tot i que sempre censatari— i de la idea del progrés, entès com el desenvolupament econòmic i social del país.

Pocs anys després de la instauració de l'estat liberal, amb els progressistes al poder, va esdevenir alcalde de Badalona el 12 d'agost de 1839. Això es va produir després de les eleccions celebrades el 4 d'agost, ordenades pel capità general,⁴⁶ que ha-

Signatura de Pere Vehils. AHBDN. Fons de l'Ajuntament de Badalona.

via fet que es perllongués més enllà dels dos anys (de manera habitual era un bienni) el mandat del seu predecessor, Francesc d'A. Planas i Barriga, del qual Pere Vehils va criticar-ne la gestió econòmica, però, de fet, tampoc tenim gaires notícies d'aquest mandat, a causa d'un considerable buit documental al llibre d'actes del ple entre el 1839 i el 1841. Suposem que, en aquest moment, per arribar a ser elegit alcalde, Vehils tenia una influència notable entre els liberals progressistes i probablement en aquest moment ja n'era el cap visible en l'àmbit local.

Mentre era alcalde, el 1840 es va intentar promulgar una llei d'ajuntaments que retallava el poder de les corporacions locals, pal de paller del poder dels progressistes, que era on tenien bona part del suport social, i que no va poder passar desapercebuda per a l'Ajuntament de Badalona. No s'han conservat actes de l'any 1840 i desconeixem si va existir alguna mena de debat dintre de la corporació municipal, però tot sembla apuntar que els regidors o com a mínim l'alcalde van oposar-se a la llei. La reina regent, que en aquell moment es trobava a Barcelona, pretenia sancionar el projecte de llei i els progressistes van recórrer al general Espartero, a qui es va oferir la presidència del Consell de Ministres. Quan la reina va acabar signant la polèmica llei, va fer esclatar diverses revoltes progressistes l'1 de setembre de 1840, i es van crear juntes revolucionàries que van desafiar obertament l'autoritat de la regent. Maria Cristina no tenia intenció de retractar-se ni invalidar les lleis sancionades, especialment la dels ajuntaments, cosa que fou considerada una manca de respecte cap a la Constitució. Tanmateix, al final la pressió la va obligar a dimitir i, al cap de poc, la regència fou assumida per Espartero. Té sentit, per tant, que Pere Vehils enviés una carta el 15 d'octubre d'aquell any, a través del *Diario de Barcelona*, al governador civil agraint-li haver respectat la legalitat vigent,⁴⁷ que, sens dubte, hem de relacionar amb els fets succeïts entre l'1 de setembre i el 12 d'octubre de 1840,

dia en què M. Cristina va abandonar la regència. Això, sumat al fet que una junta de ciutadans considerés Pere Vehils mereixedor d'una condecoració cívica, que va rebre el 1841,⁴⁸ com a ciutadà que havia contribuït al pronunciament de l'1 de setembre de 1840, demostra la seva implicació en aquest afer.

És important esmentar la participació de Vehils com a membre de les meses electorals. El trobem com a membre de meses durant les eleccions a diputats o senadors, sent la de 1839 la primera de la qual tenim constància, en què va exercir com a president,⁴⁹ on van guanyar els progressistes, i de nou entre el 1840 i el 1842,⁵⁰ si bé el president serà Esteve Blanch, que de fet es tracta d'un antic company seu de milícia. Habitualment, el partit que ocupava el poder i, de retruc, les meses electorals, era el que continuava ostentant el poder a tots els nivells, i, per tant, hem d'entendre que el nostre biografiat, com molts d'altres, possiblement va participar del frau electoral del període, tot i que no ho podem afirmar categòricament.

El 1843 és un any convuls per a Barcelona i la seva rodalia. A la vila s'inicià amb l'anecdòtica alcaldia de l'abans esmentat Ramon Llobet, que l'ocupà menys d'un mes. L'any comença amb l'habitual renovació de regidors amb algun entrebanc, a causa de l'oposició de l'alcalde segon i d'un altre regidor de lliurar les seves vares i insígnies. El dia 29 de gener es van poder fer, finalment, tots els nomenaments, però per una raó que no se'ns comunica, és nomenat alcalde Pere Vehils, que haurà d'afrontar una difícil alcaldia, que combinà amb la comandància de la Milícia Nacional. Al final de maig d'aquell any, la conxorxa contra el desprestigiats regent Espartero i la seva camarilla desembocà en un nou pronunciament militar i una nova revolta. A la província de Barcelona s'organitzà una Junta Suprema de Govern amb el suport del llavors coronel Joan Prim, que rebé el suport de la ciutat de Barcelona, ressentida amb el general Espartero a causa del bombardeig de

1842, i moltes altres localitats, entre les quals Badalona.⁵¹ Els regidors van enviar una comissió a presentar els seus respectes a la Junta i es va emetre una ordre de mobilització d'homes d'entre 18 i 40 anys, acollida amb entusiasme entre els més joves. Vehils s'encarregà personalment de la comandància dels milicians sense deixar l'alcaldia, un fet que va provocar la seva pràctica absència als plens de l'Ajuntament. Prim passà per Badalona el 15 de juny⁵² i al final de mes se li havien unit les forces locals.⁵³ L'Ajuntament hagué de fer un gran esforç econòmic per fer front al seu manteniment, a més d'efectuar diverses accions, com col·locar piquets a les entrades de la vila, i coordinar les seves accions de defensa amb pobles dels voltants. Sense entrar en més detalls, el pronunciament fou un èxit i Espartero va dimitir i es va exiliar.

A aquesta revolta s'hi va encadenar una de nova entre els mesos de setembre i novembre a la ciutat de Barcelona coneguda com Jamància, una reacció al nou Govern central sorgit del pronunciament i que cercava l'acompliment d'un acord anterior per democratitzar el sistema polític estatal. Evidentment, la nova revolta va significar la intervenció dels militars, però aquesta vegada majoritàriament recolzant el govern. Joan Prim, nomenat governador militar de Barcelona, el qual havia donat suport al pronunciament, ara passava a sufocar la revolta. Com bé diu Joan Villarroya,⁵⁴ les autoritats locals de Badalona, s'arreglaren al costat de Prim, cosa que demostra la seva posició liberal de tendència progressista, però ben lluny de les aspiracions de les classes més populars. Possiblement, per això, la milícia nacional va patir desercions. A més, Badalona fou escenari i centre d'operacions del militar insurrecte Narcís d'Ametller.⁵⁵ La presència del militar va despertar malestar entre els veïns, sobretot en el moment en què aquest els demanava vitualles o fer treballs forçosos fortificant llocs estratègics. Veient aquest ambient, no és estrany que surtin nombroses notícies de moviments de tropes entre Sant Andreu, Badalona i la

ciutat de Barcelona.⁵⁶ No sabem quin paper exacte tingué Vehils durant la Jamància, a més el 5 de novembre, abans de ser sufocada, el capità general va cessar-lo i nomenà alcalde Onofre Bachs, tot i que mantingué en els seus càrrecs la resta de regidors.

Sobre el cessament en particular, no hem pogut esbrinar la raó per la qual es va produir, que podria estar vinculada a la repressió que van començar a patir els progressistes des del final de la revolta, i més en el seu cas com a comandant de la milícia nacional, que recordem que va ser suprimida durant la Dècada Moderada. Això també ens podria fer suposar que Vehils, en realitat, no havia estat a favor del Govern, sinó que havia estat partidari dels postulats de la Jamància, fet del qual, tanmateix, no tenim cap mena d'indici. En qualsevol cas, al substitut de Vehils, Onofre Bachs, el trobem en moments de canvi polític vers domini moderat, per la qual cosa la substitució podria respondre sols al canvi de color a la política estatal i provincial, tot i ser anterior a la fi de la Jamància. Més llunyana i curiosa és una notícia del 17 d'octubre de 1844 al *Diario de Barcelona*,⁵⁷ que ens informa que un Pere Vehils havia estat capturat per ordre del capità general. Com no hi consta el segon cognom, no podem saber si és la mateixa persona, però creiem que podria tractar-se del nostre biografat, però de nou desconeixem el motiu d'aquest fet. Una altra vegada caldria preguntar-se: alguna de les seves actuacions no va ser considerada correcta per part de les autoritats superiors? En qualsevol cas, aquesta notícia és de gairebé un any després, i d'antuvi no tindria massa vinculació amb el seu cessament. Finalment, un altre episodi que podria tenir una certa vinculació és l'afer de l'ofici de 5 de setembre de 1843 per part d'Intendència –servei de l'exèrcit encarregat del proveïment i pagament de les tropes– rebut per Vehils en què sol·licita la recaptació de totes les contribucions i els avançaments per al manteniment dels soldats.⁵⁸ D'aquesta carta, l'Ajuntament no va

tenir-ne notícia fins el 10 de setembre, i no es va poder acomplir perquè les arques municipals havien estat buidades de manera violenta per part del militar revoltat Francisco Ballera, precisament entre el 5 i el 10 de setembre. Després d'anades i vingudes de carta amb l'intendent, l'11 d'octubre aquest els escriu dient que, atesa la situació, "se deja libre el derecho de acudir contra aquel quien tuvo la culpa de haber callado el oficio de 5 de Setiembre", cosa que donaria a entendre que la culpa era de l'alcalde per no haver comunicat a temps l'ordre, ja que si ho hagués fet els diners haurien anat ràpidament a Barcelona. Tanmateix, pel que s'intueix a l'acta, els regidors no van acusar Vehils, malgrat que havia estat absent de la vila el dia 5, ja que l'ofici podria haver arribat amb retard. Fos com fos, el cessament de Vehils va ser per causa de força major i, a més, individualitzat, atès que només ell va ser destituït i no la resta de regidors del consistori progressista del 1843.

Com podem suposar, durant els deu anys de període moderat no és present al consistori, si bé assisteix a vegades a reunions en qualitat de contribuent o membre de les diferents juntes, com la del cementiri, de la qual fou un dels primers vocals el 1845. A banda del que és estrictament local, hi ha algunes notícies sobre les seves actuacions en l'àmbit comarcal: el 1851 és escollit vocal de la Junta Directiva del Partit Progressista en una reunió d'electors celebrada al Saló de la Patacada,⁵⁹ un càrrec que va ocupar com a mínim la resta de l'any, perquè es va encarregar de la vigilància i promoció de la candidatura del general Joan Prim al districte tercer, de les Afores, és a dir, de les localitats de Gràcia, Sant Martí de Provençals, Sant Andreu de Palomar i Badalona. Joan Prim, militar que gaudia de gran prestigi i popularitat, fou elegit diputat a Corts,⁶⁰ i el mateix Vehils, juntament amb altres correligionaris, van demostrar estar-hi a favor, afirmant que Prim sempre els havia despertat confiança.⁶¹

En l'àmbit local, després del pronunciament del 1854, que resultà en un nou govern de caràcter progressista, el governador civil Pascual Madoz va intentar reposar el govern progressista de 1843 i a Vehils com a alcalde. Tanmateix, els antics regidors hi van renunciar i el governador es veié obligat finalment a convocar eleccions municipals, de les quals va resultar elegit un nou consistori. Una vegada acabat el bienni progressista sí que va ser nomenat alcalde provisional, entre el 6 d'agost i 17 de novembre de 1856. Com a progressista que era no sabem com encaixar el motiu d'aquest nomenament, però probablement el renom i prestigi de Vehils a la localitat ho van fer possible. Un cop celebrades les eleccions municipals, fou designat en el càrrec Josep Viñas. Per la seva banda, a Vehils encara el trobem breument com a regidor durant el 1857, però no va durar gaire perquè al final va ser cessat i substituït per Marià Masoliver. De nou no sabem per quina raó es produeix aquest cessament o si hi va tenir a veure l'alcalde Viñas o algun dels regidors. A partir d'aquí, a banda del municipi, es dedicà a la política comarcal, i sabem que als voltants de 1864 i 1865 va arribar a ser president del Comitè Progressista del Districte de les Afores,⁶² on trobem un altre destacat polític local progressista i posteriorment alcalde, Sebastià Badia i Gibert, en aquest moment secretari de l'entitat.

Uns quants anys més tard, amb gairebé 70 anys, Pere Vehils feu el seu darrer acte de presència a la política municipal. Desencantat de la política estatal, s'uní als revolucionaris del setembre del 1868, que provocaren el derrocament de la monarquia d'Isabel II que tant havia defensat anys enrere. Passem d'una defensa a ultrança de la reina, com molts altres liberals, al cansament de mals governs i d'inestabilitat que comportà un gran desencís generalitzat a tot el país, que els feu tirar pel dret i fer fora la dinastia borbònica. Més enllà dels fets de la revolució, força ben coneguts, Vehils va formar part de la Junta Revolucionària que va regir els

destins de la vila durant uns mesos. La presidència anà a càrrec de Sebastià Badia, correligionari i company de Vehils a la política comarcal, mentre que a l'Ajuntament Martí Planas i Planas fou nomenat alcalde provisional fins a les eleccions municipals.

Activitat a la Milícia Nacional

A banda del component polític, és d'esment la seva importància com a actiu de la milícia nacional local. Aquesta força cívica i militar fou creada durant el Trienni Liberal, i només estigué activa més endavant en moments de domini progressista al govern central. Deixant de banda que amb 17 anys va ser elegit per a l'allistament militar, si parlem pròpiament de la milícia, s'hi integrà l'any següent de creació, el setembre de 1822. Habitualment ocupa càrrecs d'oficial o sotsoficial;⁶³ el 1823 era caporal de la segona companyia de milicians. La milícia durant aquests anys gairebé sempre va estar formada a base d'allistaments forçosos, i a sobre era un cos mal equipat, principalment per manca d'armes i uniformes, tal i com ho va reclamar el consistori badaloní i els oficials milicians, amb Pere Vehils signant com a representant dels caporals.

El trienni va acabar de manera violenta amb la invasió francesa dels Cent Mil Fills de Sant Lluís, es restaurà l'absolutisme i fou dissolta la milícia. Com hem dit anteriorment, entre el 1826 i el 1831 aproximadament, Pere resideix a Manlleu, però uns pocs anys després de la seva tornada ens consta com a capità dels milicians voluntaris a les ordres de l'alcalde Bartomeu Rovira i Mandri⁶⁴ durant els aldarulls liberals de 1835, que van significar la crema de convents i altres centres religiosos, entre els quals hi ha el monestir de Sant Jeroni de la Murtra el mes de juliol. L'actuació dels milicians va evitar que els badalonins no s'unissin a les torbes procedents de la ciutat de Barcelona i va contribuir a

la protecció de la resta del patrimoni religiós de la zona. N'és un clar exemple el fet que el 29 d'octubre el rector de Santa Maria, Narcís Germà, certificà haver rebut de mans de Vehils diversos objectes de culte de la Cartoixa de Montalegre (Tiana), fet que n'evità la destrucció.⁶⁵

Cal recordar, també, que ens trobem en el context de la Primera Guerra Carlina (1833-1840). L'octubre de 1836 a Vehils el trobem destacat com a capità comandant el 30è batalló de la milícia local a Breda i Sant Celoni. Després d'aquesta acció, al gener del 1837 es va planificar el retorn dels milicians a Badalona i, pel que sembla, Vehils es va avançar a la tropa per començar a fer els preparatius. Mentre estava absent, els soldats badalonins foren forçats a traslladar-se a Tordera i de camí a Badalona foren emboscats i s'enfrontaren als carlins a Palafolls, esdeveniment que va sorprendre Vehils a Malgrat. De tornada a Badalona, l'Ajuntament va agrair als homes la seva actuació i fermesa enfront dels carlins. Pocs mesos després, Vehils va deixar el càrrec i trobem com a comandant accidental Martí Ferreras.⁶⁶

Uns quants mesos més tard, el 26 d'octubre de 1837 fou cridat a declarar pel fiscal militar José María Cortés, que en aquell moment estava instruint diverses causes des de l'Estat Major de Barcelona. Vehils va anar a declarar, i passats uns quants mesos, el febrer de 1838 el fiscal Cortés va fer diverses sol·licituds a l'Ajuntament demanant la compareixença de Vehils i d'un altre excomandant de la milícia, Antoni Garriga.⁶⁷ És en aquest moment quan se'ns desvetlla que hi havia sospites d'irregularitats amb els sous dels milicians, entre altres excessos durant l'estada a Breda, per exemple la sostracció de vitualles utilitzades en l'auxili de Tordera el 1837. Per aquesta raó, el fiscal demanà les llistes de revista i el pressupost de la milícia a l'alcalde, regidors i secretari, que van remetre la sol·licitud a Vehils. Però ell no les

tenia, tan sols recordava que el batalló el formaven 48 homes, a més de l'oficial, i tots cobraven el mateix sou, tret del comandant. D'acord amb aquesta declaració, el consistori va eludir l'ordre del fiscal adduint impossibilitat de verificar la documentació, perquè no es conservava a l'arxiu. Posteriorment, el 20 de setembre de 1839 Vehils, essent alcalde, va trametre a Cortés uns certificats de justícia que havia conservat personalment. No content amb això, el fiscal va obrir causa contra Pere Vehils, que va durar tres anys i que li va suposar una condemna pecuniària de 3.380 rals. La sentència va ser recorreguda, i es va demanar la nul·litat segur de la seva innocència i l'honradesa dels seus actes. Fins i tot sabem que el 3 de gener de 1842 va denunciar davant l'alcalde provisional de Barcelona un libel difamatori contra el seu honor publicat a *El Constitucional* el 25 de desembre.⁶⁸ Tanmateix, la denúncia fou desestimada per unanimitat per no haver-hi prou motius, cosa que va provocar la queixa de Vehils. En tot cas, no sabem el resultat final, però guanyés o perdés el prestigi i la reputació de ben segur que van romandre intactes. Això ho suposem per les felicitacions que va remetre l'Ajuntament de Badalona el 29 de juny de 1842,⁶⁹ dia de Sant Pere, reconeixent la seva tasca i trajectòria a la milícia i com a alcalde. Com hem vist abans, el 1843 tornaria a encarregar-se simultàniament de la comandància de la milícia i de l'alcaldia, un any convuls a causa del pronunciament contra la regència d'Espartero i la revolta de la Jamància, on la seva experiència hagué de ser crucial, com hem comentat en l'apartat anterior.

El període de la dècada moderada va suposar la supressió de la milícia, i només serà reactivada durant el bienni progressista, amb problemes per obtenir una seu i equipament. Com un dels seus millors antics actius, Vehils, amb més de 50 anys, va ser nomenat comandant a l'inici de juliol de 1855.⁷⁰ El seu nomenament l'hem de relacionar amb el desarmament de part

dels milicians i la reorganització del cos el mes de juny a causa del suport que van donar a la vaga obrera succeïda a Badalona aquell any.⁷¹ Finalment, la vaga fou sufocada per l'exèrcit i els milicians de classe obrera en van ser expulsats. Pel que sabem, des d'aquell moment, les seves activitats van estar més lligades a la seguretat de la vila amb patrulles, per la qual cosa es proposà la creació d'una unitat de milicians de reserva per a major seguretat i repòs, amb la col·laboració econòmica de l'Ajuntament.⁷² La darrera actuació de Vehils al capdavant de la milícia va ser als 57 anys, el 15 d'agost de 1856, poc abans de la dissolució del cos. Per evitar la propagació de l'efecte de les revoltes que van esclatar a Barcelona entre el 18 i 22 de juliol,⁷³ va manar formar batalló als milicians i, en veure que al costat de les files dels seus homes s'hi estaven formant grups sospitosos, va ordenar el desarmament total de tothom allí present i les armes van ser dipositades a Santa Maria sota la vigilància dels milicians de reserva. La resta de patrulles van recórrer la vila a fi de mantenir l'ordre públic i, davant de tota demanda dels revoltats, Vehils, en nom seu i dels seus homes, contestà sempre fermament que defensaria la monarquia d'Isabel II i les prerrogatives de la reina.

Mort

Quan va esclatar la revolució del 1868, Vehils ja era una persona gran. Va morir a Badalona dos anys després, el 19 d'octubre de 1870. Havia atorgat testament davant del notari Esteve Torent i Torredadella el 15 de setembre de 1857.⁷⁴ La vídua, Maria Remolins, en va demanar una còpia com a marmessora. Va quedar com a usufructuària dels béns del seu marit i l'11 de juny de 1871 va fer inventari de béns i ella mateixa va atorgar testament.⁷⁵ Va fer beneficiària la seva filla Isabel i en va excloure els fills i néts de Teresa, difunta feia uns quants anys, perquè Vehils

Tomba propietat de Maria Remolins, vídua de Pere Vehils, a l'interior de la capella del cementiri vell. Fotografia: Ezequiel Barrios Pagès.

li havia donat una important quantitat monetària el 1848.⁷⁶ Sabem que Remolins va passar a viure a Barcelona, però es va fer enterrar a Badalona: va adquirir la tomba número 7 de la capella del cementiri Vell,⁷⁷ on probablement feu enterrar el seu marit –tot i que no en tenim constància– i posteriorment ella també hi fou sebollida. Encara avui a la làpida s'hi llegeix “Propiedad / de / D.ª Maria Ramolins vda. de / D. Pedro Vahils / Año 1883”.

De la totalitat de béns llegats per Vehils, com hem dit abans, el negoci del guix va ser venut a Ramon Llobet el 1873, mentre que, pel que fa a les terres, el 1879 a l'amillament encara consten a nom de Remolins,⁷⁸ però després de la seva mort van passar a les mans de les besnebodes de Vehils, Josepa Suñol i Carlota i Assumpció Maristany.

Notes

1. Aquest treball va ser elaborat paral·lelament a l'article sobre l'Ajuntament de Badalona en el període de 1835-1868, publicat l'any passat en aquesta mateixa revista en el qual s'oferia una primera biografia de Vehils, a més de la resta d'alcaldes del període. Per tenir una visió general coincident amb la vida del biografat vegeu: PALACIO SERRA, Francesc. “L'Ajuntament de Badalona des de l'establiment de l'estat liberal fins a la Revolució de Setembre (1835-1868)”. *Carrer dels Arbres*, núm. 5, 2020, 4a època, p. 128-158.

2. El cognom Vehils el trobem escrit de diverses formes, sobretot com Behils, Bahils, Bails o Bayls, però al segle XIX la família i el mateix Pere escriuen sempre la forma Vehils. Pel que fa al segon cognom, hem optat per escriure'l Torrents, tot i que hem localitzat una signatura del mateix Vehils en la qual fa servir la versió Torrens.

3. Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs i AHPB. Esteve Torrent i Torredadella, fol. 143-145, 15 setembre 1857.

4. Hem aprofitat per confeccionar l'arbre genealògic de la família Vehils, que podeu veure en aquest article. S'ha confeccionat principalment gràcies a l'*especulo* del fons patrimonial de l'Arxiu Josep M. Cuyàs, conservat al Museu de Badalona.

5. Can Vehils va ser una casa situada a la carretera Reial, avui carrer de Francesc Layret, actualment desapareguda. El padró del 1821 la senyala amb el número 1, encara que estava ubicada aproximadament entre on avui hi ha els carrers de Jaume Borràs i del Temple. Desconeixem quin aspecte tenia, tot i que al final del segle XIX es deia que el seu aspecte era espantós, probablement perquè no lligava amb les noves construccions del voltant –les quals ja la devien envoltar totalment– i perquè va començar a ser font de queixes dels veïns de Dalt de la Vila, especialment del voltant del Clos de la Torre, que volien anar a Baix a Mar. Ja el 1878 *El Eco de Badalona* recull una queixa dels veïns que havien de fer molta volta per arribar fins a la carretera. Finalment, l'Ajuntament va expropiar una part de la finca que va servir per ampliar la carretera Reial tot i que el carrer del Temple no connectaria amb la part alta fins al 1891 amb la urbanització d'uns terrenys del marquès de Barberà. Amb tot, la casa no va desaparèixer en aquest moment, perquè el 1930 Josep M. Cuyàs escriu un article a *El Eco de Badalona* en el qual diu que la casa encara persistia molt modificada entre el carrer del Temple i la impremta Casas, voltada d'edificacions que la privaven de tota vista exterior, cosa que la feia molt desconeguda per als badalonins. Per tant, la façana de la casa no donava directament a la carretera, sinó que quedava enretirada de la via, tot i que prou enganxada a les edificacions més modernes, tant com per no sortir diferenciada als diferents plànols de Badalona. Probablement Can Vehils va tenir accés a través del carreró que en el futur esdevindria el carrer de Jaume Borràs, i la casa segurament

va ser enderrocada en fer-se les obres d'obertura del carrer. Font: AHBDN. Fons de l'Ajuntament de Badalona; *El Eco de Badalona*, 10 i 16 novembre 1878, 24 desembre 1880, 11 gener 1930; CUYÀS TOLOSA, Josep M. *Història de Badalona*, vol. V. Badalona: A. G. Duran, 1979, p. 86-89; ABRAS POU, Margarida; CARRERAS GARCÍA, Montserrat; NIETO SABATER, M. Dolores. *Tots els carrers de Badalona*. Badalona: Museu de Badalona, 2003, p. 237.

6. Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs.

7. ACA. Reial Audiència de Catalunya. Registre núm. 964.

8. ACA. Reial Audiència de Catalunya. Registres núm. 1249 i 1251.

9. Intuïm aquesta informació perquè Pere Vehils consta al padró de 1861 com "Pedro Vehils y Claris". D'altra banda, al *Diario de Barcelona*, 13 agost 1806 s'esmenta Francesc Torrents per una venda de cases a Badalona, al qual se l'havia de buscar a la masia de Can Claris. Es tractaria de Francesc Torrents i Branni, fill de Josep Torrents i Rosa Branni, germanastre de Paula Torrents i Banús, que era filla d'Isabel Banús. AHBDN. Fons de l'Ajuntament de Badalona. Dades familiars confeccionades a partir d'esposalles: ACB. Llibres d'esposalles, vol. 150, fol. 153v, 26 setembre 1773; vol. 157, fol. 244, 28 gener 1788; vol. 160, fol. 68v, 13 octubre 1792.

10. AHBDN. Fons de l'Ajuntament de Badalona.

11. AHPB. Ignasi Teixidor i Llansó, fol. 166-167, 29 juny 1831.

12. AHPB. Ignasi Teixidor i Llansó, fol. 154-162, 19 octubre 1831.

13. AHPB. Ignasi Teixidor i Llansó, fol. 259, 20 desembre 1831.

14. *El Espectador*, 1 octubre 1842.

15. AHPB. Francesc de Sales Rufasta i Òdena, fol. 20, 21 gener 1849.

16. AHPB. Esteve Torent i Torrebadella, fol. 363-364, 26 desembre 1861.

17. AHPB. Esteve Torent i Torrebadella, fol. 475-480, 11 juny 1871.

18. Museu de Badalona. Arxiu Josep Maria Cuyàs. Processos de la Cúria Eclesiàstica. Hem cercat el mateix procés de Maria Remolins contra Pere Seriol a l'Arxiu Diocesà de Barcelona, però no se n'ha conservat cap còpia, malgrat constar en els registres de 1826.

19. Dades de l'Arxiu Parroquial de Tiana extretes per Abelard Chimisanas, contingudes a: <<http://www.chimisanas.cat/genealogia.htm>> [Consultat: 15 abril 2020]

20. Arxiu de Santa Maria de Badalona. Llibre X de baptismes, 1831.

21. ADB. Expedients matrimonials. Pere Vehils i Maria Remolins, 6 juny 1841.

22. Narcís Germà i Bayer (Girona, 1775-Badalona, 1858). Va ser rector de les parròquies de Sant Martí de Cerdanyola del Vallès i de Santa Maria de Badalona. A la darrera va beneir el nou cementiri el 1835, que avui en diem "vell", i n'organitzà la primera junta el 1845. Font: ABRAS POU, Margarida. *Els cementiris de Badalona*. Badalona: Ajuntament de Badalona, 1998, p. 66; SÁNCHEZ, Miquel. "L'animadversió dels pagesos de Cerdanyola vers els francesos". *Terme*, núm. 24 (2009), p. 224; AHBDN. Fons de l'Ajuntament de Badalona.

23. AHBDN. Fons de l'Ajuntament de Badalona.

24. RONDA AÑÓN, Neus. "Un «llibre de conductes» de Badalona i rodal 1826-1878". *Societat Onomàstica*, març 1985, p. 27.

25. Francesc de Paula Parés i Ferreras (Badalona, 1803-1883). Va ser metge i cirurgià, fill del també cirurgià Francesc Parés, de Sant Quirze de Besora, i de Ramona Ferreras. Llicenciat en Medicina el 1823, va exercir tota la seva a vida a Badalona i va ser molt ben considerat per la població. El seu fill Carles, també metge, va ser alcalde de Badalona entre el 1890 i el 1891. Font: AHBDN. Fons de l'Ajuntament de Badalona; AUB. Expedients acadèmics. Francisco de Paula Parés Ferreras.

26. Agraïeix a Josep Estruch i Traité la seva col·laboració d'intentar esbrinar-ne el significat.

27. *Gaceta de Madrid*, 19 febrer 1859.

28. La *Gaceta* no dona una informació gaire acurada de la ubicació d'aquests terrenys, que el mateix any va ser cedit en emfiteusi a Francesc Tarascó i Maria Sahún. Només diu que eren limítrofes amb un terreny de Pere Casals i Xicota. Tanmateix, si que diu que el 7 de febrer de 1779 ho havia comprat Francesc Fillol a Josep Casals. Aquest propietari ha de ser el mateix que consta al *Mapa que manifesta la heretat de l'Iltre. Sor. Marqués de Barbará* de 1797, el terreny del qual –que no apareix sencer– ocupa tota la franja del torrent de la Font des del cementiri vell fins a l'actual carrer de Sant Bru. Vegeu: ESTRUCH TRAITÉ, Josep. "Estudi del *Mapa que manifesta la heretat de l'Iltre. Sor. Marqués de Barbará*, de 1797". A *Carrer dels Arbres*, 4a època, núm. 4, 2019, p. 15 i 28.

29. 1 mujada equival a 4.896,50 m² i 1 mundina n'és una setzena part, 306,03m².

30. *La Corona*, 7 juny 1863.

31. AHPB. Francesc de Sales Rufasta i Òdena, fol. 88-89, 24 febrer 1848.

32. AHPB. Esteve Torent i Torrebadella, fol. 221-225, 31 març 1871.

33. AHPB. Esteve Torent i Torrebadella, fol. 255-256, 30 setembre 1861.

34. Una ploma d'aigua és una mesura de capacitat de líquid que equival a 2.200 litres diaris.

35. AHPB. Esteve Torent i Torrebadella, fol. 245-247, 11 setembre 1863.
36. AHBDN. Fons de l'Ajuntament de Badalona.
37. AHPB. Esteve Torent i Torrebadella, fol. 252-254, 28 octubre 1859.
38. AHBDN. Fons de l'Ajuntament de Badalona.
39. AHPB. Esteve Torent i Torrebadella, fol. 221-225, 31 març 1871.
40. AHPB. Ignasi Teixidor i Llansó, fol. 11-12, 11 gener 1835.
41. AHPB. Esteve Torent i Torrebadella, fol. 941-946, 27 octubre 1877.
42. AHPB. Esteve Torent i Torrebadella, fol. 104-105, 29 abril 1858.
43. AHPB. Esteve Torent i Torrebadella, fol. 5, 8 gener 1859.
44. AHPB. Esteve Torent i Torrebadella, fol. 74-75, 8 març 1862.
45. *La Iberia*, 4 març 1854.
46. *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, 3 agost 1839.
47. *Diario de Barcelona*, 15 octubre 1840.
48. *Diario de Barcelona*, 9 novembre 1841.
49. *El Constitucional*, 25 juliol 1839.
50. AHBDN. Fons de l'Ajuntament de Badalona.
51. *Diario de Barcelona*, 12 juny 1843.
52. *Diario de Barcelona*, 15 juny 1843.
53. *Diario de Barcelona*, 29 juny 1843.
54. VILLARROYA FONT, Joan Dir.. *Història de Badalona*. Badalona: Museu de Badalona, 1999, p. 111.
55. *Diario de Barcelona*, 17 setembre 1843.
56. *Diario de Barcelona*, 17 octubre 1843 i 08 novembre 1843, entre d'altres.
57. *Diario de Barcelona*, 3 novembre 1844.
58. AHBDN. Fons de l'Ajuntament de Badalona.
59. *Diario de Barcelona*, 3 i 6 maig 1851; *La Nación*, 26 juliol 1851; *El Barcelonés*, 5 maig 1851.
60. *Diario de Barcelona*, 13 i 17 agost 1851.
61. *El Áncora*, 6 maig 1851 i 20 juliol 1851.
62. *La Corona*, 6 octubre 1864 i *El Lloyd Español*, 30 octubre 1865.
63. AHBDN. Fons de l'Ajuntament de Badalona.
64. Bartomeu Rovira i Mandri (Badalona, c. 1783-19 de juliol de 1872). Fou un propietari rústic resident al carrer del Rector, on encara es conserva la masia de Can Rovira, a més d'estar vinculat a Ca l'Umbert, al carrer de Santa Bàrbara. Fill i hereu de Francesc Rovira i Comas (mort el 1838) i d'Engràcia Mandri. Es va casar el 1803 amb Maria Anna Mariner i Calvet, natural de Sant Martí de Provençals. En la política local, fou regidor de l'Ajuntament el 1823, a les acaballes del Trienni Liberal, i alcalde de Badalona el 1834-1835, poc abans de l'establiment del règim liberal, a la mort de Ferran VII. ACB. Llibres d'esposalles, núm. 166, fol. 126; AHBDN. Fons de l'Ajuntament de Badalona; AHBDN. Fons judicial; Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs; *El Eco de Badalona*, 8 setembre 1934.
65. FOSSAS, M. *La Cartuja de Montalegre*, vol. III. Barcelona: Casa Provincial de Caridad, 1884, p. 336.
66. Probablement es tracti de Martí Ferreras i Font (Badalona, 1799-1868). Pagès i propietari, fill del metge Martí Ferreras i Soler i de Rosa Font i Jover, que també va ser regidor de l'Ajuntament i alcalde segon el 1842. AHBDN. Fons de l'Ajuntament de Badalona. HERNÁNDEZ CARDONA, Àngel Manuel. "Martí Ferreras Soler, metge de Badalona i soci íntim de l'Acadèmia Mèdica-Pràctica de Barcelona". *Carrer dels Arbres*, núm. 5, 2020, 4a època, p. 94.
67. AHBDN. Fons de l'Ajuntament de Badalona.
68. *El Constitucional*, 6 gener 1842 i *Diario de Barcelona*, 4 gener 1842.
69. SABATER ARQUER, Isidre. "Història de Badalona. El batlle Pere Vehils 1840-1843". *El Eco de Badalona*, núm. 42, 2 novembre 1835, any LXVIII.
70. *El Áncora* i *Diario de Barcelona*, 2 juliol 1855.
71. VILLARROYA, J. (dir). *Op. cit.*, p. 115.
72. AHBDN. Fons de l'Ajuntament de Badalona.
73. *El Clamor Público*, 29 juliol 1856.
74. AHPB. Esteve Torent i Torrebadella, fol. 221-225, 31 març 1871.
75. AHPB. Esteve Torent i Torrebadella, fol. 479-480, 11 juny 1871.
76. AHPB. Francesc de Sales Rufasta i Òdena, fol. 180, 6 maig 1848.
77. ABRAS POU, M. *Op. cit.*, p. 65.
78. AHBDN. Fons de l'Ajuntament de Badalona.

EL LLEGAT ARTÍSTIC D'EVARIST ARNÚS A BADALONA: LA TORRE ARNÚS DE L'ARQUITECTE JOSEP ORIOL MESTRES I ESPLUGAS

ANNA HERNÁNDEZ TUDELA

Historiadora de l'art i doctoranda

Resum

En aquest article pretenem explicar el patrimoni artístic que va deixar Evarist Arnús a Badalona, partint dels estudis que s'han publicat al llarg dels anys i incorporant les noves aportacions que han sorgit fruit de la nostra investigació. Els protagonistes d'aquest text són l'asil de Sant Andreu de Pere Falqués (1885), el bust de marbre d'Arnús d'Andreu Aleu i Teixidor (1885), l'escultura de bronze de Pere Carbonell i Huguet a la plaça del Doctor Niubó (1891), el Monument d'Evarist Arnús a la Rambla (1895) i molts especialment la Torre Arnús i el seu jardí romàntic, obra de l'arquitecte acadèmic Josep Oriol Mestres i Esplugas (1859).

Paraules clau

Evarist Arnús i Ferrer, Josep Oriol Mestres Esplugas, Pere Falqués, Andreu Aleu i Teixidor, Pere Carbonell i Huguet, torre Arnús de Badalona, asil de Sant Andreu.

La Torre Arnús¹ va ser un encàrrec de l'any 1859 del banquer barceloní Evarist Arnús i de Ferrer (1820-1890)² a l'arquitecte Josep Oriol Mestres, per construir la seva casa d'estiueig a la veïna Badalona. En aquell moment, Arnús tenia el càrrec públic de corredor reial de canvi³ i de corredor de comerç,⁴ i va iniciar l'expansió de les seves propietats immobiliàries amb la compra d'aquest vast terreny a la nostra vila. El fet que Arnús adquirís propietats formava part de la configuració del seu prestigi personal com a professional i, alhora, servia com a aval en les operacions que duia a terme.⁵

Per tots els assumptes en què Arnús estava implicat, com a comitent o bé com a beneficiari, va generar un abundant llegat artístic: tant arquitectònic com d'arts plàstiques. Amb aquest article pretenem desglossar les obres d'art que es poden relacionar amb la seva persona a Badalona, i molt especialment ens detindrem en la casa Torre Arnús. Cal destacar que tant aquest edifici com el jardí estan protegits dins del *Catàleg de patrimoni* de Badalona des del 1984.⁶

Abans d'encetar aquests assumptes, volem aportar algunes dades biogràfiques que hem anat descobrint al llarg d'aquesta investigació i que, malgrat no ser l'objecte principal d'aquest treball, ens sembla interessants presentar-les per tal d'aprofundir en la personalitat d'Evarist Arnús, ja que encara no se li ha dedicat un estudi profund i exhaustiu de la seva vida, malgrat la seva importància històrica.

Apunts biogràfics

Evarist Arnús, nascut com a Evaristo Joaquín Benito Arnús⁷, va ser batejat el 22 de març de 1820 a la Catedral de Barcelona,⁸ fill d'Andreu Arnús i de Pujol (c. 1780-1841)⁹ i de Maria Vicenta de Ferrer i de Garcini (1788-1855),¹⁰ tots dos naturals de Barcelona.¹¹ Els avis paterns foren el notari de Barcelona Miquel Arnús i Pla (c. 1734-1801)¹² i Maria Theresa de Pujol. Els protocols notariais d'Arnús —conservats a l'Arxiu Històric de Protocols Notariais de Barcelona— transcorren des de 1761 fins a 1801. Professionalment va treballar per a les confraries de sastres, de torners i de capsers.¹³ Els avis materns foren Bonaventura de Ferrer i Singla,¹⁴ advocat fiscal del Real Cuerpo de Artilleria, i Maria Francisca Garcini (també escrit com Garciny).¹⁵

El pare d'Evarist, Andreu, va desenvolupar diferents feines i funcions al llarg de la seva vida. Ens sembla interessant esbossar el seu currículum, per així poder construir el context on Evarist va créixer i on va forjar la seva carrera. La referència més antiga a la seva professió la trobem en el contracte matrimonial d'Andreu del 1803, en què s'estipula que en aquell moment és oficial de la Secretaria del Real Acuerdo de Barcelona. Però els documents que més informació ens donen són els que parlen sobre el seu pas pels càrrecs públics a l'Ajuntament de Barcelona.¹⁶ Entre la

paperassa, hi llegim: “encargado del Matadero para cuenta y razón del ganado” plaça en la “Superior y Real Junta de sanidad”. L'any 1815 fou promocionat a “Administrador de la Tabla de Comunes depósitos de Barcelona”, però hagué d'exiliar-se a Girona on participà en el setge i allà s'encarregà de gestionar la “Dirección de las Taona” (forns). Desafortunadament fou presoner de guerra quan els francesos van entrar a la ciutat. Més tard va tenir les titulacions de “Factor Real de las provisiones de la Plaza y Castillos de la Seu d'Urgell” i d'altres ciutats.¹⁷ Veient el freqüent canvi de domicili d'Andrés Arnús, és fàcil entendre que el seu fill Manuel Arnús i de Ferrer (prestigiós metge i hidròleg) naixés el 1813 a Tremp. L'última funció professional que va tenir Andrés Arnús va ser la d'ajudant d'arxiver de la Secretaria Municipal de Barcelona. L'any 1841 va sol·licitar formalment a l'Ajuntament que la plaça fos ocupada pel seu fill Evarist, ja que es trobava indisposat per treballar i havia de romandre a Igualada per a la seva recuperació. Evarist, que en aquell moment tenia 21 anys, era ajudant del “Tercer batallón de la Milicia Nacional de la Secretaria de la Junta Suprema de Vigilancia i Seguridad”¹⁸ i quan el seu pare finí, aquell mateix any, ocupà finalment la plaça d'ajudant d'arxiver amb sou de “5.000 reales anuales”.¹⁹ Només un any abans es va presentar als exàmens públics que la càtedra de matemàtiques, dirigida per Juan Rogés i Moragas (pertanyent a la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts), organitzava periòdicament.²⁰ Concretament es va presentar a Anàlisi algebraic i Càlcul diferencial.²¹ El 15 de març de 1846 el *Diari de Barcelona* va anunciar que “fue agregado al colegio de corredores reales de cambios de esta plaza D. Evaristo Arnús”.²² El mateix any contrau matrimoni amb Rita Comas Cañas, filla de Ramon Comas Lejeune i de Rita Cañas.²³ Però el matrimoni, que vivia a la plaça de l'Oli de Barcelona, va durar poc, car el 1847 Rita morí per causes derivades del part (*sobrepert* o *puerperi*).²⁴ El 1850 Eva-

rist es casà en segones núpcies amb Balbina Oliveras,²⁵ qui fou la seva esposa durant tota la vida i qui li donà dos fills: Emili (1852-1908) i Andreu (1859-1868), que morí amb només vuit anys per diftèria (*garrotillo*).²⁶

Malgrat que durant el segle XVIII a Ciutat Vella no va existir una clara divisió dels carrers, parròquies o barris segons la classe social,²⁷ segurament sí que els canvis de domicili que va tenir Evarist van anar en concordança amb la posició econòmica que va anar conquerint, ja que cada vegada va anar ocupant habitatges més confortables: des de la plaça de l'Oli el 1847 (habitatge del primer matrimoni), passant pel carrer d'en Gignàs (ja casat amb Balbina i on va néixer el 1852 el seu primer fill Emili), fins al carrer Ample, núm. 19, on ocupà el segon pis com a habitatge (lloc de naixement d'Andreu, el seu segon fill) i el tercer pis de l'immoble, com a despatx professional.²⁸ El seu pare, Andreu, ja el trobem relacionat amb aquest carrer, ja que el 1820 va demanar a l'Ajuntament de Barcelona executar unes obres en una casa davant de la basílica de la Mercè.²⁹

El canvi en la posició econòmica es fa evident quan el 1858 comprà cinc antigues finques³⁰ per construir-s'hi un edifici d'habitatges plurifamiliar de nova planta al carrer dels Escudellers, núm. 66 (fet que tractarem en detall posteriorment), el qual exercí també de despatx professional a partir del 1861 usant la planta baixa per a aquest efecte.³¹ El carrer dels Escudellers —que durant el segle XVIII fou un dels preferits per l'aristocràcia per establir-hi els seus habitatges—³² va formar part del districte de la Llotja i el barri de la banca durant el segle XIX, on destacaven les residències del banquer Manuel Girona i d'Antonio López (Pl. del Duc de Medinaceli, 3 i 8, respectivament).

El 1862, Evarist Arnús i Martí Codina van demanar al mestre de cases Narciso Nuet que construís el que seria l'edifici insígnia i l'epicentre de les seves operacions bancàries al carrer dels

Escudellers cantonada amb el carrer dels Còdols,³³ un edifici de grans dimensions que deixa veure el poder adquisitiu i el projecte ambiciós que volien desenvolupar els banquers. Van obrir un passatge amb forma de T, el qual fou inaugurat i beneït el 1864: des d'aquell moment s'anomenaria passatge del Rellotge.³⁴ El punt àlgid del seu ascens social fou quan el 1868 encarregà una nova casa a Elies Rogent, ubicada en el que serien els terrenys més luxosos de la burgesia: el Passeig de Gràcia.

Arnús i Badalona

El vincle d'Arnús amb Badalona va ser fructífer i durador: una mostra d'això la trobem quan el 1884 l'Ajuntament el va nomenar fill adoptiu de la vila,³⁵ per les seves obres benèfiques (culminades amb la creació de l'Asil de Sant Andreu)³⁶ i la seva contribució com a diputat provincial per al Districte de Badalona (des del 1877 fins al 1880).³⁷ Posteriorment, també cal destacar la seva intervenció en l'afer sobre el llegat de Vicenç Roca i Pi,³⁸ motius suficients perquè el 1887 el consistori decidís donar a l'antic carrer del Pilar el nom d'Arnús.³⁹

Per la celebració de la concessió del títol de fill adoptiu es confeccionà una planxa al·legòrica en l'important taller de joieria de la nissaga Masriera de Barcelona,⁴⁰ i l'any 1885 es va col·locar una pintura a l'oli d'Arnús al Saló de Plens del consistori badaloní,⁴¹ la qual actualment forma part de la col·lecció del Museu de Badalona⁴² (figura 1). En aquesta pintura, Arnús és fotografiat en la mateixa postura⁴³ que en una targeta postal dels Fotògrafs Napoleon, dipositada a l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona (figura 2): el cos girat lleugerament cap a l'esquerra, però el cap totalment de perfil. Aquesta imatge serví, fins i tot, per confeccionar la caricatura que va sortir publicada a la portada

La semana Cómica el 27 de juliol de 1888 (figura 3), després que fos nomenat senador vitalici.⁴⁴ Un fet menys conegut és que el 1889 tant Balbina Oliveras com Concepció Domínguez (esposes d'Evarist Arnús i Antoni Ferratges, respectivament) també foren nomenades filles adoptives pel consistori badaloní,⁴⁵ motiu pel qual es van elaborar “dos magníficos pergaminos artísticamente policromados”.⁴⁶

La seva obra filantròpica a Badalona no va passar despercebuda fora de la nostra ciutat: a la revista *La Campana de Gracia*,⁴⁷ per anunciar la defunció d'Arnús es publicà un dibuix (figura 4) en què una figura femenina (al·legoria de Badalona i portadora de l'escut de la ciutat) sosté l'efígie del banquer emmarcada en un medalló circular i inscrita en una estructura arquitectònica. A la dreta, s'hi representa l'església Santa Maria (símbol de Badalona)

1. Evarist Arnús i Ferrer, 1885-1886. Oli sobre tela. MB 2329.

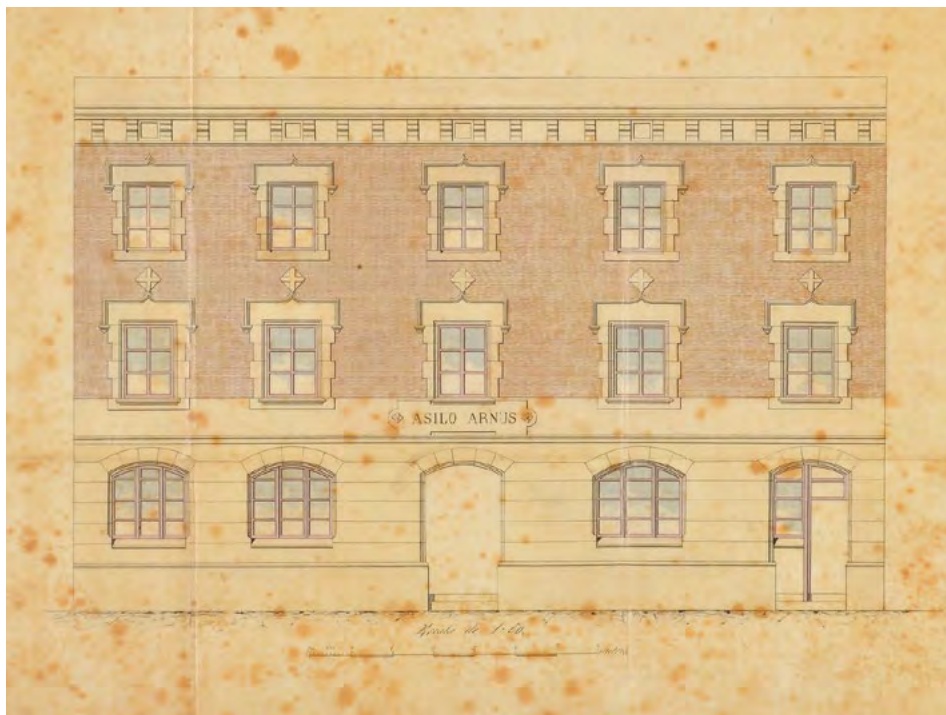
2. Evarist Arnús. Fotògrafs Napoleón. Arxiu Fotogràfic de Barcelona, C41/33.

3. Caricatura d'Evarist Arnús. Autor: Cuchy. *La Semana Cómica*, 27 juliol 1888.

4. Gravat realitzat en commemoració de la mort d'Evarist Arnús. "Tribut de Dol". *La Campana de Gràcia*, 13 desembre 1890. Autor: Manuel Moliner.

5. Projecte de façana de l'Asil San Andrés de l'arquitecte Pere Falqués i Urpí. AHCOAC-B, C 325/43, 1885. Tinta i aquarel·la sobre paper tela.

i a l'esquerra, la façana de l'Asil de Sant Andreu de Pere Falqués i Urpí de l'any 1885 (figura 5). Malgrat que faltaven alguns anys per finalitzar completament l'església, en el dibuix es pot entreveure que alguns dels trets principals ja estaven enllestits,⁴⁸ si ho comparem amb la fotografia que *El Eco de Badalona* va publicar el 1897⁴⁹ (figura 6). Tot el dibuix sembla una dedicatòria de la ciutat cap al banquer, ja que a la llaçada es llegeix: "Badalona, a son fill adoptiu" i a la nota del dibuix diu: "Mentres Badalona existeixi, venerarà la honrada memoria del gran filántropo Evaristo Arnús". No sabem si va ser un dibuix encarregat per algun organisme de Badalona, o bé si el dibuixant –Manuel Moliné– va voler remarcar la seva faceta caritativa a l'antiga ciutat de *Baetulo*, enfront d'altres obres benèfiques que va desenvolupar en altres indrets.

Les mostres d'estimació després de la seva mort no van trigar: un any més tard, el 1891, es va encarregar una escultura de

6. Vista de la parròquia de Santa Maria de Badalona l'any 1897. *El Eco de Badalona*, 6 febrer 1897.

cos sencer per col·locar al pati central de les oficines bancàries al passatge del Rellotge de Barcelona (figura 7). Aquesta escultura de bronze (inclosa en el *Catàleg de patrimoni*),⁵⁰ realitzada per Pere Carbonell Huguet (1854-1927), va ser fosa en el taller Vídua de Cabot e hijos⁵¹ i actualment es pot contemplar a la plaça del Doctor Niubó, no gaire lluny del parc de Can Solei i Ca l'Arnús. En la publicació *La ilustración artística* del 14 de desembre de 1891⁵² va aparèixer una crònica sobre l'escultura i un gravat de la imatge (figura 8).

Uns quants anys més tard, el 22 de gener de 1895, l'Ajuntament va decidir encomanar a l'arquitecte municipal Juan Baptista Pons i Trabal l'erecció d'un monument a Evarist Arnús que s'havia d'ubicar a la plaça de la Vila⁵³ (figura 9), just davant del Casino Recreativo i del cafè Cuyàs. L'arquitecte va tenir només set dies

7. Pati central de la banca d'Evarist Arnús al passatge del Rellotge núm. 3 de Barcelona. Era la ubicació original de l'escultura del banquer, obra de l'escultor Pere Carbonell. CORTÓN, Antonio. *Hispania*, 15 abril 1901.

IGN EVARISTO ARNÚS, estatua en bronce, obra de D. Pedro Carbonell, fundida en los talleres de los Sres. Cabot, de Barcelona

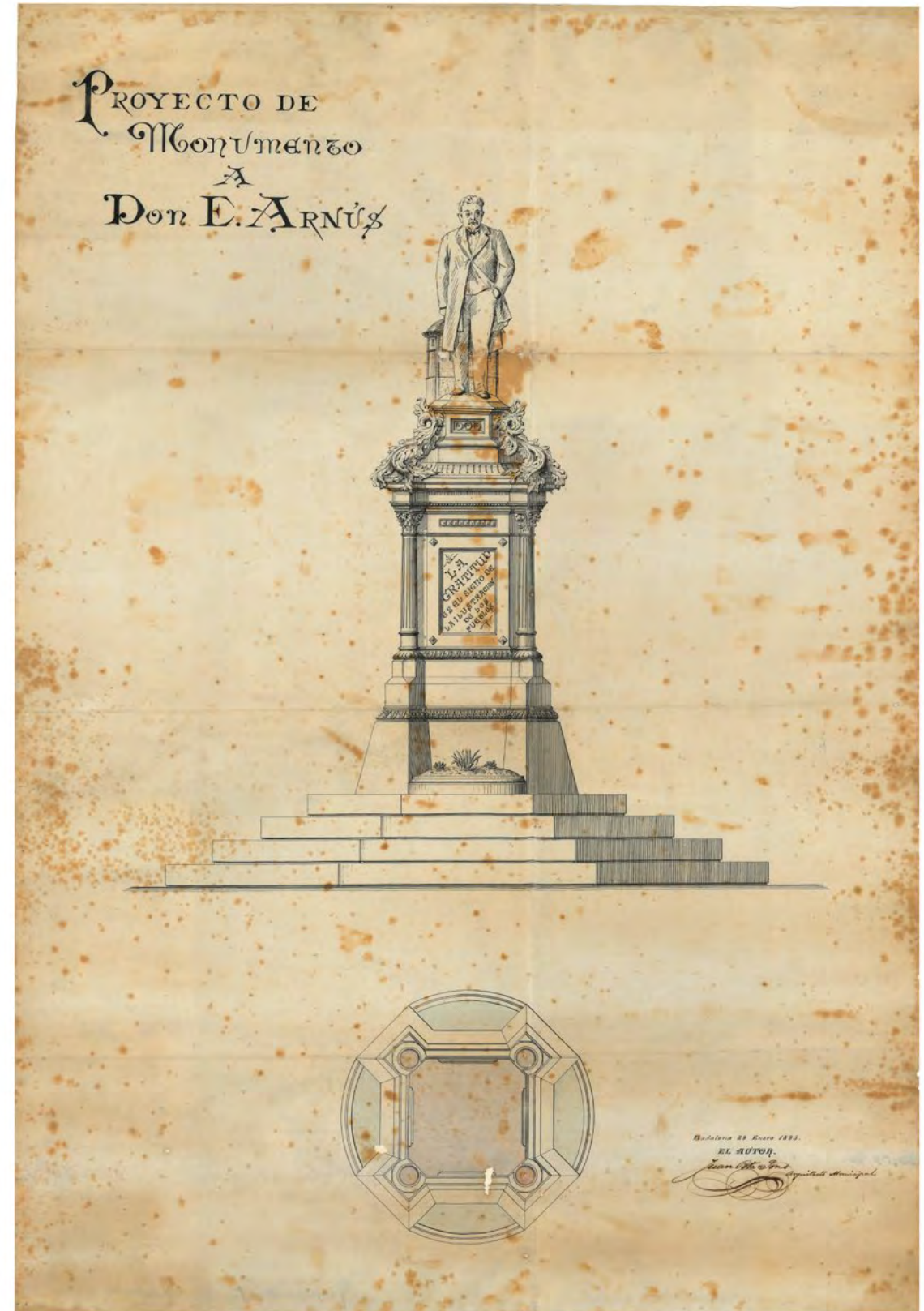
8. Gravat de l'escultura d'Evarist Arnús que havia estat a les oficines del passatge del Rellotge. *La ilustración artística*, 14 desembre 1891.

9. Plaça de la vila amb el monument a Evarist Arnús. L. Roisin. Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges.

per confeccionar el projecte i aquest va ser presentat en la sessió pública de l'Ajuntament del 29 de gener (figura 10). Al plànol, que consta d'alçat i planta, hi apareix l'esbós del monument que ideà Pons Trabal per presentar al consistori barceloní. Hi observem algunes diferències amb l'obra final. Arnús està disposat frontalment amb la mirada cap al poble i darrere hi apareix una estructura arquitectònica. *El Eco de Badalona* explica que Arnús està “en actitud de apoyar su diestra mano en la cubierta de la Iglesia del Asilo fundado en esta villa por tan ilustre bienhechor”.⁵⁴ El mateix diari ens informa de les inscripcions proposades per l'arquitecte per al pedestal: “1) A Don Evaristo Arnús; 2) El Excm. Ayuntamiento Constitucional al hijo adoptivo de esta villa (junio de 1895); 3) Al protector del desvalido; 4) La Gritud es el signo de la ilustración de los pueblos.”

Aquest és molt similar compositivament al que ja s'havia fet — solament un any abans— per l'altre gran benefactor de Badalona,

10. Projecte de monument d'Evarist Arnús presentat per l'arquitecte J. B. Pons i Trabal a l'Ajuntament el 1895. AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona.

Vicenç Roca i Pi⁵⁵ (figura 11). Ambdós van compartir arquitecte i escultors⁵⁶: Torquat Tasso i Nadal (1852-1935), per la figura, i Josep Tarrach,⁵⁷ per la decoració escultòrica.

En el monument a Arnús, el contractista Pedro Xiol guanyà la subhasta pública d'adjudicació de les obres per 4.448 pessetes.⁵⁸ L'escultura, costejada per l'Ajuntament, havia de tenir un pressupost ajustat.⁵⁹ Però això no va desmerèixer la voluntat d'erigir un monument digne, amb decoració solemne i realitzat per artistes de renom, com l'escultor Tasso (format a l'Escola de Belles Arts de Barcelona i de Madrid i pensionat a Roma).⁶⁰ Primer va realitzar el model en fang, després en guix i finalment d'un sol bloc de pedra sortí l'esmentada figura.⁶¹

Malgrat que el monument d'Arnús va ser destruït per construir el refugi subterrani de la plaça de la Vila,⁶² tenim molta documentació gràfica que ens permet conèixer-lo

11. Monument a Vicenç Roca i Pi a la Rambla de Badalona. *El Eco de Badalona*, 15 agost 1894, p. 1.

12. Inauguració del monument a Evarist Arnús a la plaça de la Vila. AHCOACB, SC 45/10, 1895.

perfectament. En concret, disposem de les fotografies del dia de la seva inauguració⁶³ (figura 12), moltes postals de la plaça de la Vila,⁶⁴ un gravat del monument publicat a *El Eco de Badalona*⁶⁵ (figura 13), el plànol presentat a l'Ajuntament (vegeu figura 10) i una aquarel·la amb el títol *Monumento a Evaristo Arnús - Badalona* i dipositada a l'Arxiu del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya⁶⁶ (figura 14). En aquesta, hi consta l'anotació "Proyectado y dirigido por" i la firma de Pons i Traval. Donada la semblança amb la imatge final de l'obra, segurament aquesta aquarel·la es va realitzar amb posterioritat a la finalització del monument i no es tracta d'un dibuix preparatori.

13. Gravat del monument d'Evarist Arnús. *El Eco de Badalona*, 10 maig 1895, p. 2.

14. Aquarel·la del monument d'Evarist Arnús per a la plaça de la Vila de l'arquitecte J. Baptista Pons i Traval, 1895. AHCOAC-B. H 101J/6/ 1281.

Però el 1922 a causa del mal estat de conservació que presentaven els monuments d'Evarist Arnús i Vicenç Roca i Pi es va presentar a l'Ajuntament de Badalona un dictamen de la Comissió de Governació perquè els monuments fossin destruïts i s'ubiquessin —substituint-los— uns medallons figuratius⁶⁷ de tots dos personatges a la façana de la Casa Consistorial.⁶⁸ Per sort, aquesta sol·licitud va ser desestimada i tots dos monuments resistiren en la seva ubicació original fins el 1936. Curiosament l'escultura de Vicenç Roca i Pi, que havia estat desmuntada just el 1936 per donar més espai a la Rambla per a la Fira Comercial i Industrial, un cop iniciada la Guerra Civil es va guardar a la Torre Arnús⁶⁹ i, gràcies a aquest fet, el conjunt escultòric es troba avui en dia a la Rambla de Badalona (encara que s'hi incorpora un nou pedestal). En canvi, pel que fa al monument a Arnús, algunes fonts asseguren que es va reaprofitar en els murs de maçoneria d'una casa del carrer de la Costa.⁷⁰

La Torre Arnús a Badalona

Està ubicada al barri de Casagemas, dins del Parc de Can Solei i Ca l'Arnús, fora del nucli urbà principal.⁷¹ En el moment de la construcció de la casa, aquesta zona era principalment terreny de regadiu i vinya i no comptava amb gaires edificacions.⁷² Segons exposa Teresa Sarriera,⁷³ davant de Ca l'Arnús hi havia la casa pairal del General Casagemas, la qual tenia un hort de grans dimensions conegut com a Camp del General,⁷⁴ que en el *Mapa de Solà i Seriol* (1878) apareix ubicat amb el núm. 53 (figura 15). El pintor Carles Casagemas Coll (1880-1901), íntim amic de Pablo Picasso,⁷⁵ provenia d'aquesta família. Molt a prop, passada la carretera de Canyadó i de Pomar, s'erigeix des del segle xv la masia fortificada de Can Canyadó⁷⁶, que en el mapa correspon al núm. 57.

L'antic Mas Solei, antecedent de Ca l'Arnús

Des del segle XVIII, si no abans, els terrenys que ara ocupa Ca l'Arnús ja es varen usar com a lloc per construir habitatges d'esbarjo, en els quals el paisatge amb jardins i zones vegetals tenien un gran protagonisme, moment en què els propietaris eren la família Romà. Gràcies al *Mapa que manifesta la heretat*

15. Detall del *Plano de la Villa de Badalona en agosto de 1878*, de Jaume Solà i Seriol. Museu de Badalona. Llegenda: 51) Fàbrica de Can Mercader. 53) Cal General. 57) Masia de Can Canyadó. 58) Torre Arnús. 59) Can Solei. 60) Cementiri.

de l'iltre. Sor. Marqués de Barbará del 1797⁷⁷ (figura 16) sabem que Pau Romà, doctor en lleis, posseïa gran part dels terrenys a orient del camí de Montalegre i del torrent de la Font.

Segons la narració del Baró de Maldà, la finca del doctor Romà disposava de “casa i jardins ab horta, vinyes”, amb “bella situació, ab molta aigua, jardí botànich y curiosos animals que fineixen ab una glorieta pintada”.⁷⁸ Pel que fa a la decoració del jardí, el baró explica que el 1794 “la canalla soldadesca castellana, com penso” van destrossar “adornos de bustos de pedra márml” i l’escultura del safareig. Tal com ens explica J. M. Cuyàs, es tractava de soldats que van lluitar en la guerra de la Convenció (1793-1795),⁷⁹ pel qual es va reconvertir aquesta masia en hospital.⁸⁰ No obstant això, aquests desperfectes no van desmerèixer el conjunt, i en Cases (acompanyant del Baró de Maldà en la seva passejada als jardins del Doctor Romà) va donar al jardí i a l’hort el nom de “Paradisus Voluptatis”.⁸¹ Pel que fa a les característiques formals d’aquesta masia (de la qual no s’ha conservat cap dibuix o gravat sobre la seva fisonomia), el Baró de Maldà con-

creta que, mentre fou usada pel bisbe de Barcelona Gavino Valladares Mesía, aquest hi va fer grans millores, com les parets blanques i la “igualtat de balcon ab los frentes”.⁸² La descripció més específica que es conserva correspon a la taxació realitzada pels perits l’any 1858 per tal de poder vendre-la en subhasta pública. Aquesta diu: “dicha heredad incluye una espaciosa casa de labranza que coge dos mil quinientos cuarenta y seis palmos superficiales a más de las ocupadas por las galerías alzadas hasta el nivel del cuarto principal en los frentes este, norte y oeste”. Referent als pisos concreta que aquest “consta de pisos bajo y principal y azotea”. Quant a la distribució: a la planta baixa hi havia “la habitación del colono con sus correspondientes accesorios, cuadra para tres animales de labranza, bodega y lagares. El pis principal, “la habitación del dueño del predio” i les golfes estaven destinades a dipositar “la recolección de granos y demás producción de la heredad”. I ens informa de l’existència d’un oratori públic “de 40 palmos de longitud y de amplitud 24” fora de l’edifici principal.⁸³

16. Mapa que manifesta la heretat de l'iltre. Sor. Marqués de Barbará, 1797, Francisco Renart y Closas, arquitecto. Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs i Tolosa. Trasllet de l'original de Josep Maria Riera i Milà, desembre de 1937. Marcats en vermell apareixen les propietats de la família Romà al segle XVIII.

Pel que fa a aquesta capella pública, el 1739 va ser beneïda perquè es poguessin celebrar misses després que es realitzessin unes reformes d'ampliació. Estava dedicada a la visitació de la Verge Maria i els propietaris eren la família Romà.⁸⁴ L'única estructura arquitectònica en els terrenys dels Romà de la qual tenim constància que existís i que podria tractar-se d'una capella és l'anomenada Ermita de Sant Ramon o caseta d'eines que s'ubicava a la part nord de la finca (per on passa l'autopista).⁸⁵ I si ens fixem en el mapa de 1878 de Solà i Seriol (vegeu figura 15) es percep un camí arborat que porta cap a una construcció de petites dimensions, situada en la part nord de les terres.

Josep Barriga també en parla del mas: "Honra el barrio bajo de Pomar la magnífica casa del doctor Josep Romà [...] su situación, paseos, aguas y aires saludables merecen la común aprobación de personas de la primera jerarquía que han tenido el gusto de habitarla".⁸⁶

D'aquest mas, actualment desaparegut, no sabem quina era la seva localització exacta dins dels terrenys del doctor Romà. El Baró de Maldà diu que la masia de Romà estava "més àzia la carretera que va directe a Mongat, Masnou, ciutat de Mataró" i "Més amunt de Badalona, àzia las montanyas, prenentse la mateixa carretera directe a Mongat, queda a l'esquerra mitg quart distant la torre del doctor Romà".⁸⁷ Malauradament en el mapa de 1797 abans esmentat, no apareix cap edificació⁸⁸ en els terrenys del doctor Romà, fet gens estrany, puix que l'objectiu d'aquest mapa era deixar constància de les obres d'ampliació de la mina d'aigua del marquès de Barberà.

Si busquem els orígens del mas, la primera font documental que acredita l'existència d'aquesta finca agrícola data de l'any 1565 (com ens exposa J. M. Cuyàs i Tolosa), i correspon a una escriptura de compravenda que pertany a l'Arxiu del Castell dels

Marquesos de Barberà (AMSMB):⁸⁹ s'hi indica que Francesc Castellet i Joan Albert venen el mas Solei a Dalmau Ros. El mateix Cuyàs anota que la casa i les terres en propietat del doctor Pau Romà (segle XVIII) provenien de diferents propietaris: en primer lloc, el casalici Solei, de les famílies Dalmau, Coma i Solei; en segon lloc, el terreny de Francesc Porreras, adquirits per Isabel Romà, mare del doctor, i, finalment, el mateix doctor Romà adquirí els terrenys al nord o tramuntana dels Planas i de Rovira.⁹⁰

Aquest mas, lloc d'esbarjo durant el segle XVIII com hem vist anteriorment, fou usat com a hospital militar⁹¹ a partir del segle XIX, durant la Guerra del Francès (1808-1814). Posteriorment fou hipotecat pels hereus de la família Romà, com a garantia del pagament d'un deute.⁹² El "Manso Soley" apareix a la premsa diària per arrendar⁹³ des del 1827; per vendre⁹⁴ sencer o per parts des del 1828; i surt a subhasta⁹⁵ al març del 1833. Durant aquesta època el mas estava format per una capella i altres edificis⁹⁶ amb pati i galeries.⁹⁷ A partir del 1849 trobem que la propietat recau en el matrimoni format per Ignacio Llobet i Josefa Oriol Romà, els quals també tenen plets amb relació al pagament de deutes, i subhasten el mas com a contraprestació.⁹⁸ L'any 1853 surt publicat al Diari de Barcelona que se subhastarà tot el Mas Solei, format per "casa, bodega, lagares, era, aljibes, mina con un asiento, veinte plumas de agua con las tierras unidas y aglevadas, parte campas, parte plantadas de viña, parte de naranjos y parte de otros árboles frutales, de extensión unas cuarenta mojudas".⁹⁹

Aquesta parcel·lació de la finca, a causa de la venda per pagar el deute, va fer que tingués diversos nous propietaris i usos. Segons les dades que proporciona l'Arxiu Municipal de Salt, el 1850 l'empresa barcelonina Coma, Ciuró i Clavell adquireixen

una fàbrica a Badalona.¹⁰⁰ A l'*Enciclopèdia Catalana* trobem encara més precisió: “compren una fàbrica de teixits de cotó a Badalona, al carrer de la Seu d’Urgell”¹⁰¹ (carrer que limita per ponent els terrenys del mas Solei).¹⁰² Si consultem l'*Inventari postmortem* de 1891 dels béns d’Evarist Arnús s’especifica que la finca “Manso Soley” està delimitada per terrenys de molts propietaris,¹⁰³ entre ells per ponent i per migdia pels Coma Cros.

Per tant, Arnús no va poder comprar tot el Mas Solei el 1859, perquè la part de ponent ja havia estat adquirida per l’empresa tèxtil i altres propietaris.¹⁰⁴ Aquesta divisió dels terrenys donarà com a resultat els noms de Can Solei de Dalt i Can Solei de Baix. En el plànol de Jaume Solà i Seriol del 1878 (figura 15) apareix el mas Solei i la Torre d’Arnús com dues entitats diferenciades: en el núm. 59 sota el títol de “Manso Soley” es veuen dues edificacions paral·leles, de mides similars, envoltades de conreus i arbres fruiters. Cal apuntar que actualment existeixen dos cossos d’edificis que semblen estar situats en el mateix indret on eren aquests. I molt a prop, a llevant, s’observa amb el núm. 58 la “Torre de Evaristo Arnús”.

Malgrat aquest ús industrial que va tenir Can Solei de Baix a mitjan segle XIX, sembla que la família Coma Cros va convertir aquest paratge en la seva casa d’esbarjo. El 1927 es van publicar uns dibuixos al carbó de S. Mateu i Pla a *El Eco de Badalona*¹⁰⁵ representant els elegants jardins dels Coma Cros. En aquest sentit, Joan Mayné¹⁰⁶ relata en primera persona com fou testimoni que la casa era usada per aquesta família com a lloc d’estiueig durant els anys 1960 fins que van cedir l’espai per ser l’Escola Artur Martorell.¹⁰⁷

El doble encàrrec a J. Oriol Mestres

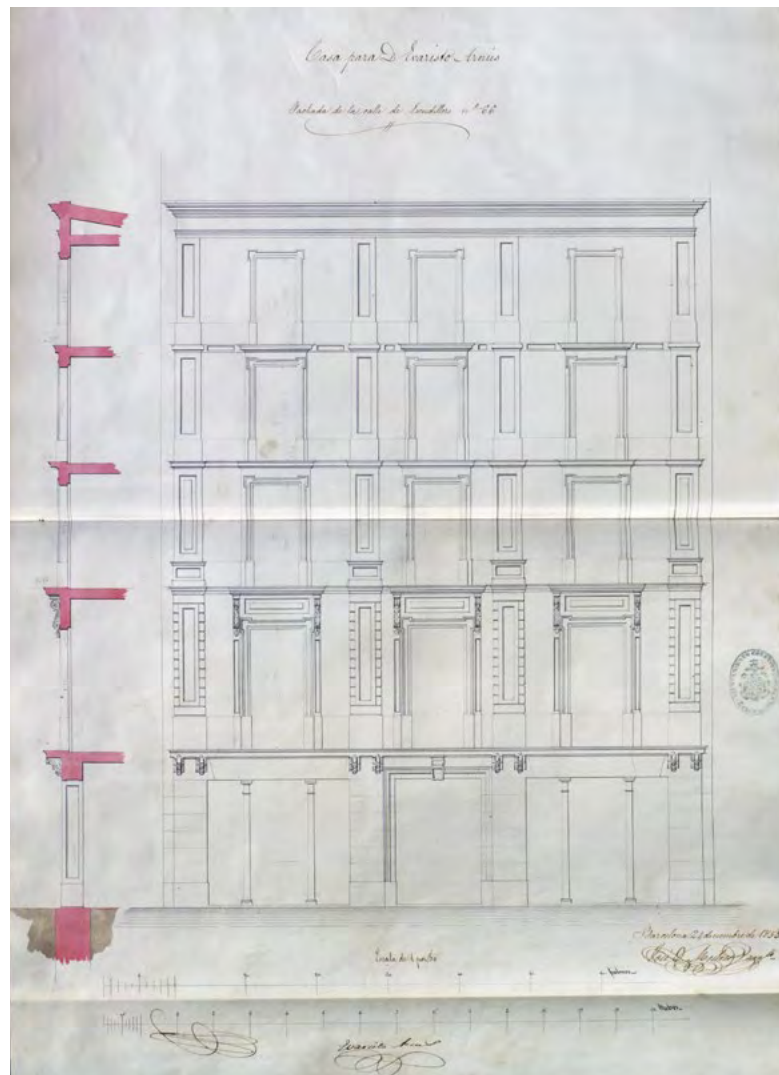
Evarist Arnús va adquirir el 1859 per subhasta pública una part del Mas Soleil¹⁰⁸ per establir la seva casa d’estiueig. A partir de l’inventari dels seus béns¹⁰⁹ de 1891, podem conèixer les terres que van formar part de Ca l’Arnús a Badalona. En primer lloc, “una heredad llamada Manso Soley” d’extensió 15 mujades de terra (7 hectàrees),¹¹⁰ en la qual hi ha una casa torre amb “bodegas, lagares, algibe, minas de aguas” i dues cases amb els números 159 i 161, amb la font del carrer de Sant Bru.¹¹¹ El notari afegeix “la finca [...] esta constituïda por la antigua casa manso Soley, de las seis piezas de tierra de él dependientes y contiguas [...] y de una porción de terreno que se agregó”. Aquests 6 terrenys eren: el sorral (A), els llims (B), un terreny amb arbres fruiters (C), terres de regadiu amb tarongers (D), un altre amb vinyes (E), un amb presseguers (F) i un terreny sense especificar (G).

Curiosament l’any 1859 va encarregar a l’arquitecte Josep Oriol Mestres i Esplugues la construcció tant de la casa particular a Barcelona com de la casa d’estiueig a Badalona. Tots dos projectes es conserven en un mateix relligat a l’Arxiu Històric Ciutat de Barcelona (AHCB).¹¹² L’edifici a Barcelona es va construir *ex novo* i fou la residència d’Arnús fins a la construcció, entre els anys 1868-1871, de casa seva al Passeig de Gràcia annexat al Teatre Líric.¹¹³ L’habitatge a Ciutat Vella es conserva i està protegit com a Bé Cultural d’Interès Local i correspon al núm. 42 del carrer d’Avinyó¹¹⁴ (figura 17). És una casa de pisos plurifamiliar entre mitgeres i segons la descripció de l’inventari de béns de 1891,¹¹⁵ l’edifici disposava de baixos per a dues botigues, quatre pisos d’alçària i un edifici de planta baixa usat com a cotxera (abans jardí) al carrer d’en Carabassa que comunicava amb la casa de forma subterrània. La tipologia d’edifici de veïns

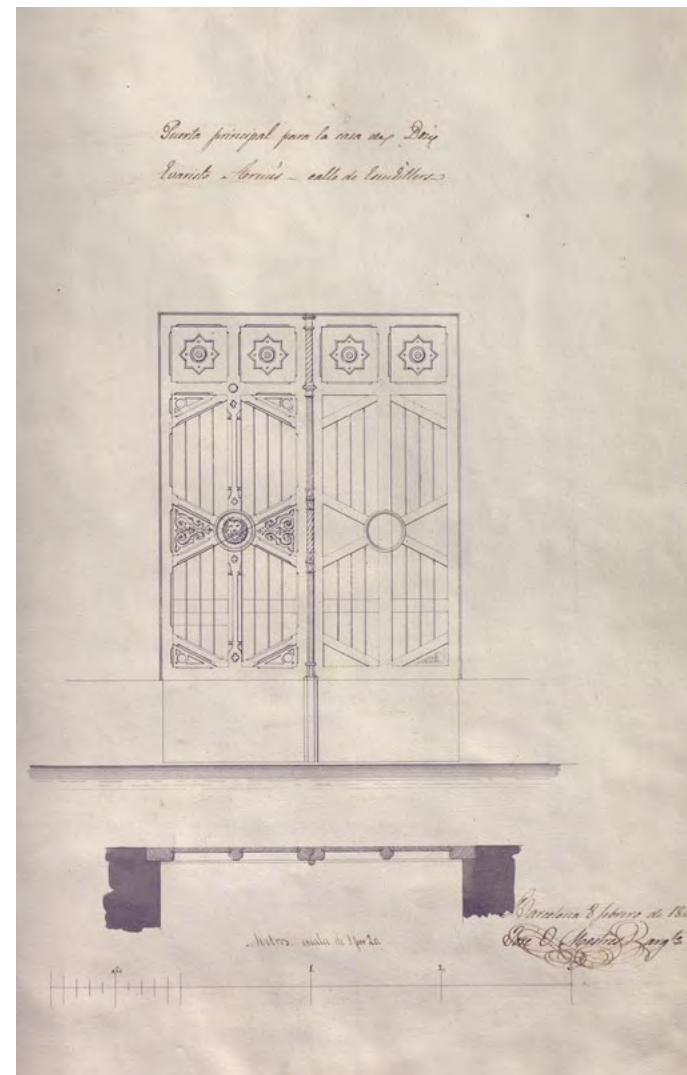
es va començar a imposar a Barcelona en el període 1839-59, deixant enrere la casa artesana d'èpoques anteriors on vivia i treballava una única família.¹¹⁶ Com que l'edifici es construeix partint de zero, incorporà de manera coherent els elements essencials d'aquesta nova demanda d'habitatge a la Barcelona vuitcentista: façanes àmplies, simètriques i homogènies amb plantes regulars i funcionalitat horitzontal (a diferència de la vertical, típica de la casa artesana preindustrial). Pel que fa a la façana, la planta noble té una lleugera major alçària i s'hi concentra la

decoració: brancals més decorats amb modillons emmarcant les tres balconades.

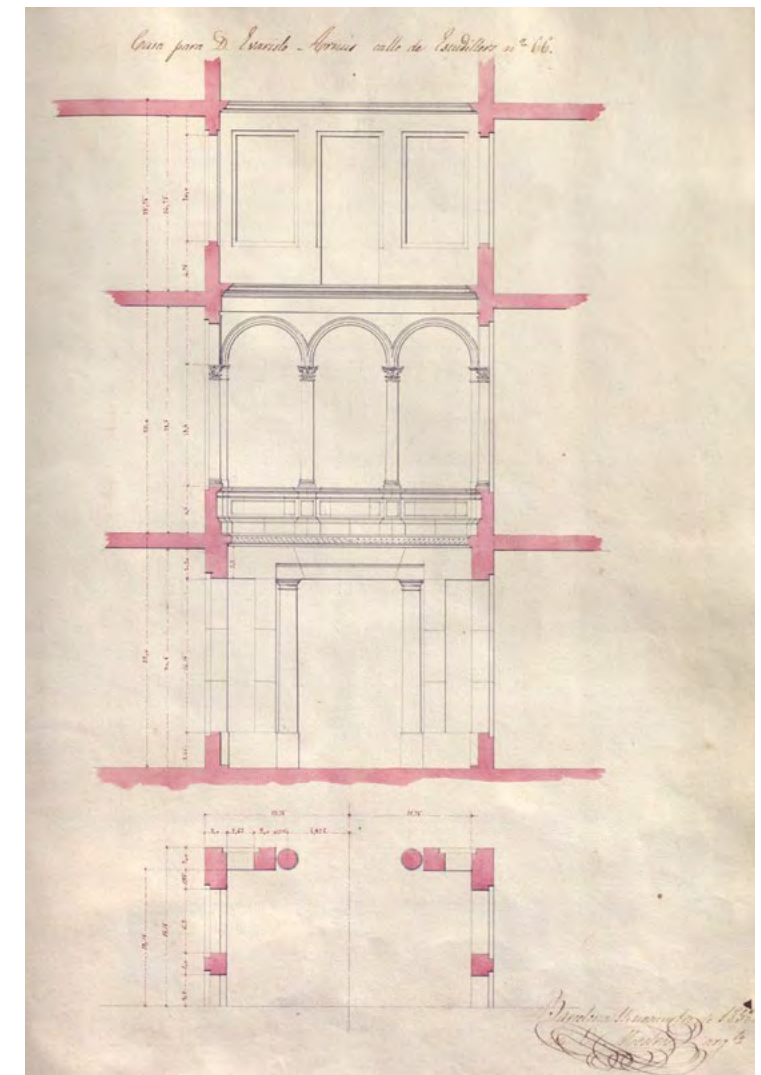
De l'obra original, se'n conserven les inicials "E. A." a la dovella central de la portalada, així com la porta original de fusta (figura 18), molt semblant a la projectada inicialment per l'arquitecte J. O. Mestres. Del vestíbul (figura 19) es pot copsar el llenguatge classicista que utilitza Mestres (en aquest cas fa ús de columnes toscanes amb un pòdium alt), llenguatge que seguirà emprant per

17. Edifici construït per Evarist Arnús el 1859 al carrer dels Escudellers, 66 (actual Avinyó 42). AHCB, Josep Oriol Mestres i Esplugas, 06001.

18. Porta principal de la Casa d'Evarist Arnús al carrer dels Escudellers. AHCB, 06001.

19. Alçat de la casa per a Evarist Arnús al Carrer dels Escudellers de Barcelona. Detall del vestíbul. AHCB, 06001.

a la torre de Badalona. I, al celobert, un doble ordre de columnes: toscanes a la planta baixa i corínties amb el fust estriat en el pis noble. Sabem gràcies a una carta de pagament que aquesta finca fou reformada el 1867 pel mateix arquitecte.¹¹⁷

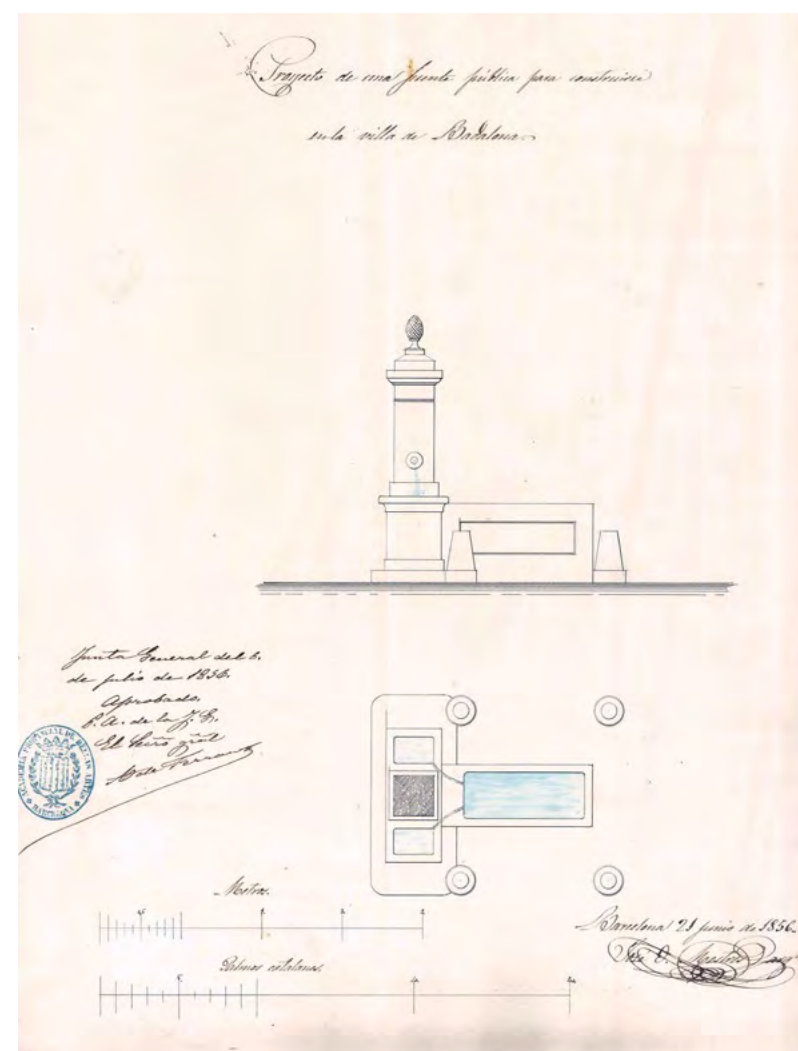
J. Oriol Mestre el trobem relacionat amb Badalona ja l'any 1856 (moment que ocupava la titularitat d'arquitecte municipal de Barcelona)¹¹⁸ quan l'Ajuntament li encarrega de dissenyar la font de la plaça Nova o plaça del Duc de la Victòria¹¹⁹ davant de les cases consistorials.¹²⁰ Aquests edificis construïts a partir del 1845, es trobaven en un moment de transformació, fet que va incloure la remodelació de la plaça i una nova font. Tot el projecte es culminà amb la finalització de l'edifici de l'Ajuntament obra de l'arquitecte municipal Francisco de Paula Villar i Lozano. A l'Arxiu de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi (RACBASJ) es conserva l'expedient que l'Ajuntament va enviar a l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona perquè el projecte de la font fos aprovat. Des del Reial Decret de 1849,¹²¹ les acadèmies provincials havien d'aprovar o denegar els projectes d'obres públiques civils o eclesiàstiques que es realitzaven: altrament corrien el risc de ser denunciades i podien ser paralitzades.¹²² El dibuix que va executar Mestre forma actualment part de la col·lecció del Museu del RACBASJ i es tracta d'una font de factura simple coronada per una pinya (figura 20).

L'edifici principal

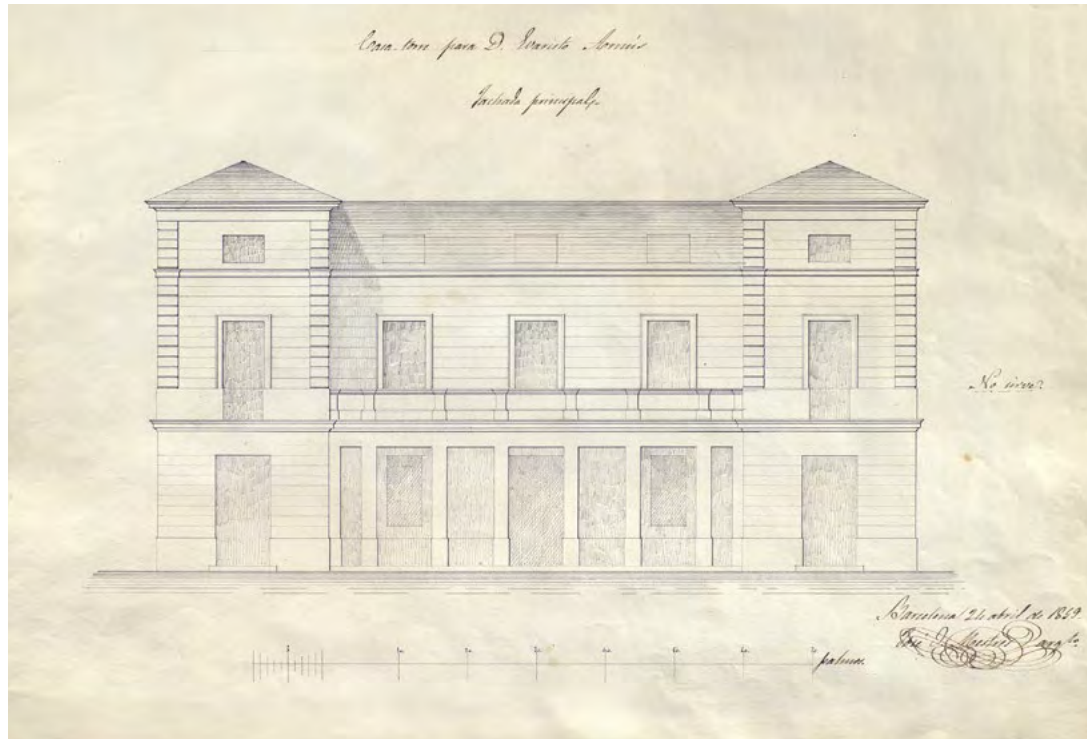
Des del carrer de Sant Bru, un ampli passeig d'imponents platàniers condueix a l'edifici principal i habitatge d'Arnús. Aquests arbres, també coneguts com a plàtans d'ombra, els trobem sovint resseguint els camins veïnals o bé fins a arribar a la residència d'una família benestant. Es feien servir, ja des de l'època romana,

per aconseguir unes vies de comunicació més còmodes.¹²³ Evarist Arnús, de qui sabem gràcies a la premsa que es traslladava freqüentment fins a Badalona en tren, feia parada tant a l'estació de Badalona com a la de Montgat, i aquests arbres li servien d'aixopluc fins a arribar a l'habitatge.

Dins el parc de Ca l'Arnús, s'hi troben un seguit d'edificacions construïdes al llarg dels anys, però la primera i principal és la que havia d'allotjar la família Arnús en la seva estada a Badalona: la

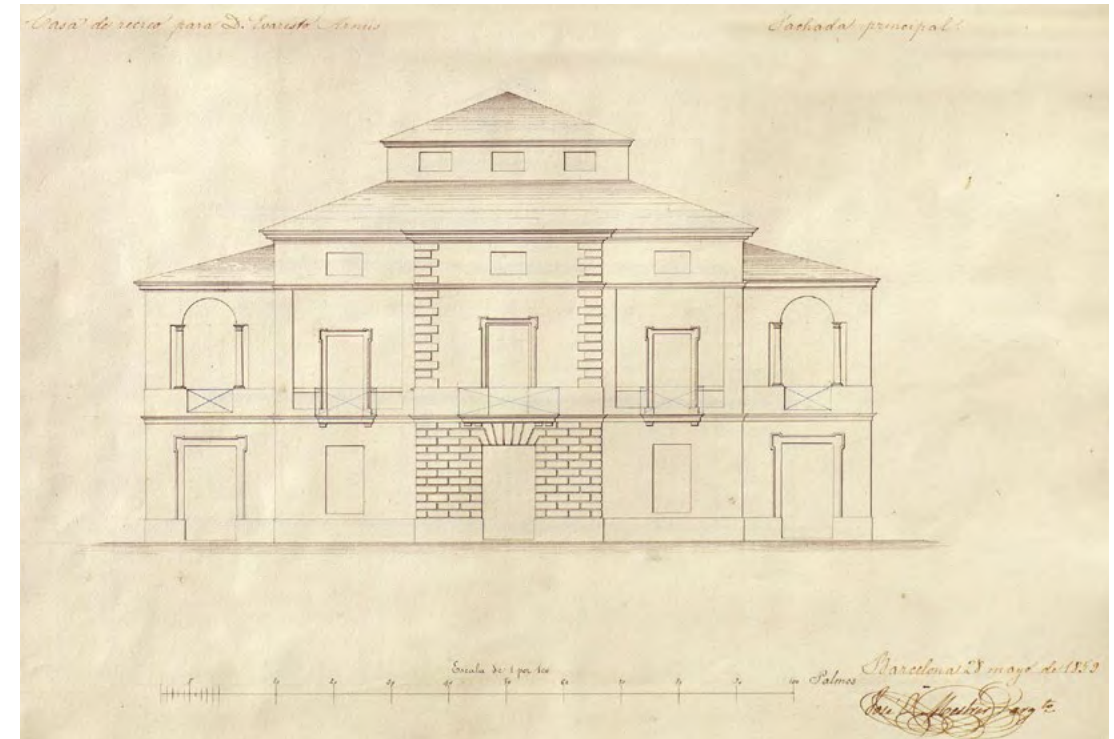

20. Projecte de font pública per a Badalona (1856), Josep Oriol Mestre i Esplugas, RACBASJ, inv. 03110 D.

21. Plànol que porta per títol *Casa-Torre per a Evaristo Arnús*, arquitecte J. O. Mestres, 1859. AHCB, 06177.

construïda per Josep Oriol Mestres l'any 1859, de la qual es conserven, com ja hem comentat abans, els plànols a AHCB¹²⁴ amb la numeració 06001. En total són vuit plànols: façana principal, façana posterior, dues façanes laterals amb galeria, planta baixa, planta del primer pis, altar de la capella amb planta i porta monumental de l'entrada principal. Si bé aquests foren els que es van fer servir, en el mateix arxiu es conserven amb numeració diferent¹²⁵ quatre plànols del que sembla un projecte de casa no executat per a Arnús. S'hi troba escrit "Casa Torre para D. Evaristo Arnús", també signat per Mestres i Esplugas de 1859. La principal diferència, amb el disseny finalment realitzat (06001) és la concepció de les façanes (a la principal i posterior no es conserven les façanes laterals). La principal (figura 21) està formada per dos pavellons laterals que sobresurten dels extrems, els quals flanquegen un cos central, estructura molt similar a la

22. Façana principal de la Torre Arnús, arquitecte J. O. Mestres, 1859, AHCB, 06001.

façana nord o porta de Goya del Museu del Prado, obra de l'arquitecte madrileny Juan de Villanueva (1739-1811).¹²⁶

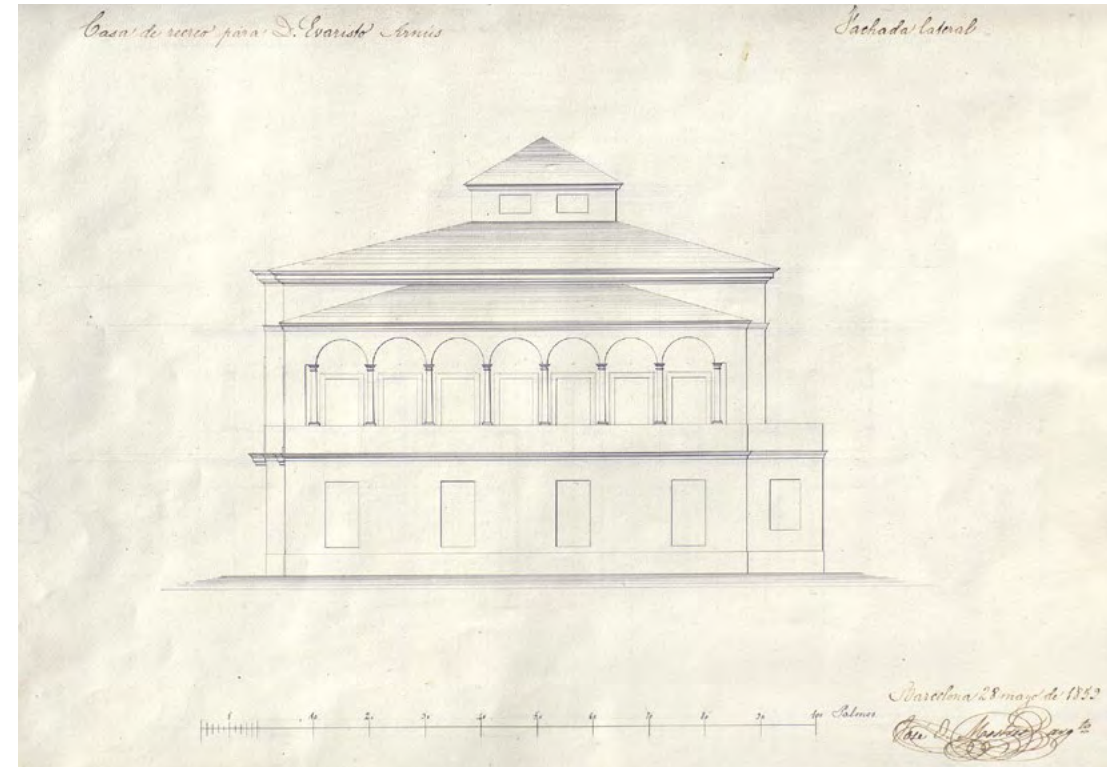
Finalment es va optar per un edifici robust (figura 22) de planta rectangular (gairebé quadrangular) amb dos pisos i golfes, que en plànol s'estructuren racionalment al voltant d'una sala central, la qual està coberta en el segon pis per una claraboia, que es tradueix a l'exterior en un nou volum. Tot l'edifici segueix un elegant i sobri neoclassicisme,¹²⁷ o més concretament classicisme acadèmic,¹²⁸ que per la seva manca de decorativisme recorda les cases de camp desenvolupades per Juan de Villanueva al final del segle XVIII.¹²⁹ No obstant això, l'aparença força robusta i la uniformitat de volums, que sembla tenir a primera vista, es trenca pel cos central lleugerament avançat, i per la tribuna quadrangular (no inclosa en el projecte original numeració AHCB, 06001). El referent ineludible són les cases de camp de l'arquitecte italià

23. Vista lateral de la Torre Arnús. Josep Cotinas Suñol. Museu de Badalona, Al. Fons. Josep Cotinas Suñol

Andrea Palladio (1508-1580) i concretament el neopalladisme anglès, desenvolupat durant el segle XIX.

L'estil de J. Oriol Mestres ve marcat per la seva formació: va obtenir el títol d'Arquitecte a l'Escola de Nobles Arts de Llotja l'any 1839, i el títol d'Arquitecte Acadèmic a Madrid el 1841. Des de l'inici de les classes a Llotja, passada la Guerra del Francès el 1817, l'estil imperant fou el classicisme de la mà del seu director Antoni Cellers,¹³⁰ que rebutja l'excés de decoració que imposava el Barroc.¹³¹ Les obres de J. Oriol Mestres són en la major part d'arrel clàssica amb un ús dels ordres i els elements compositius.¹³²

24. Façana lateral amb galeries, arquitecte J. O. Mestres, 1859. AHCB, núm. 06001.

Tornant a l'edifici (figura 23), als espais exteriors destaquen les dues galeries porticades de les façanes laterals (figura 24), i el balcó o tribuna de la façana principal, que no estava plantejat en els plànols de 1859. Actualment la tribuna està formada per dobles columnes toscanes (fust llis amb lleugera èntasi) en la part exterior, que es converteixen en columna i pilar (o anta) amb capitell i base en la part interior. Però les columnes foren afegides més endavant: sabem per una fotografia de 1890, de Joarizti i Mariezcurrena, (figura 25)¹³³ que originàriament la tribuna estava suportada per dues parelles d'esveltes columnes de fosa, o material petri, semblant a les que es conserven en les finestres del pis inferior (figura 26). Passa un fet similar amb la balustrada de la tribuna: avui la veiem feta a partir de balustres petris, però en la fotografia de 1890 es veu que era una barana de forja. Tornant a la tribuna, aquesta també serveix de balcó

25. Fotografia de la Torre Arnús. Autors: Joarizti i Mariezcurrena. *La Ilustración. Revista Hispano-americana*, núm. 528, 14 desembre 1890.

26. Finestra de la planta baixa de la Torre Arnús. Fotografia: Anna Hernández.

del primer pis: està suportat per unes bigues metàl·liques que envolten tot el perímetre rectangular, amb decoració d'una flor esquemàtica que es va repetint. J. Oriol Mestres ja havia utilitzat magistralment el ferro en el parc d'atraccions dels Camps Elisis de Barcelona, una proesa tècnica per aquells temps que just es començava a utilitzar.¹³⁴ L'efecte general, tant de les columnes com de la barana del balcó, recorden el pati central de les oficines de la Banca d'Arnús, al passatge del Rellotge, del qual podem conèixer la seva aparença gràcies a una fotografia publicada a la revista *Hispania*¹³⁵ (vegeu figura 7).

La portalada central del balcó està coronada per un frontó esventrat¹³⁶ (figura 27) en el qual s'erigeix l'escut familiar dels Arnús (figura 28). Aquest escut està format per tres elements: un elm de cavaller, una estrella i una torre. Aquesta iconografia la trobem també en una pintura que Emilio Arnús Oliveras (fill d'Evarist) va realitzar representant l'arbre genealògic de la família: concretament els tres elements estan representats en l'escut principal del llinatge Arnús.¹³⁷ A més, gràcies a la tesi doctoral de L. Valero i M. Eugenio sobre escuts nobiliaris a l'Estat espanyol,¹³⁸ podem constatar que els atributs que hi apareixen són els corresponents als que històricament estan relacionats amb els Arnús.¹³⁹

Com ens demostra el projecte realitzat per Oriol i Mestres, la casa en un primer moment va estar pensada com una masia o casa pairal, que havia de compaginar les feines agrícoles realitzades pels masovers, els quals hi vivien tot l'any, amb l'allotjament només a l'estiu de la família propietària. Segons el projecte de Mestres, la planta baixa estava destinada, exceptuant-ne la capella, als serveis i als estris agrícoles, així com als animals. Trobem a la façana posterior els "Bueyes", "Cerdos" i "Caballeria" (figura 29), i també la bodega, la cuina, i els "Aperos de labranza". El primer pis (figura 30) sembla destinat a allotjar la família: hi

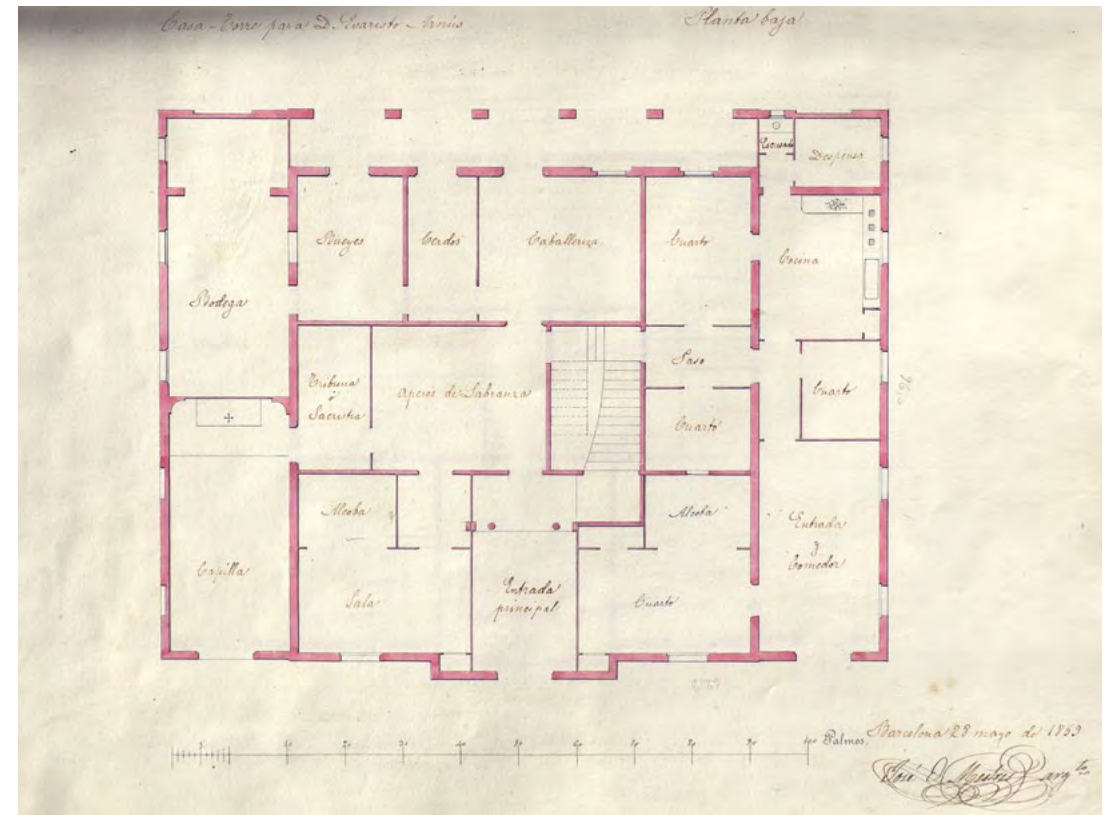

27. Detall de la façana principal. Frontó esventrat amb l'escut familiar. Fotografia: Anna Hernández.

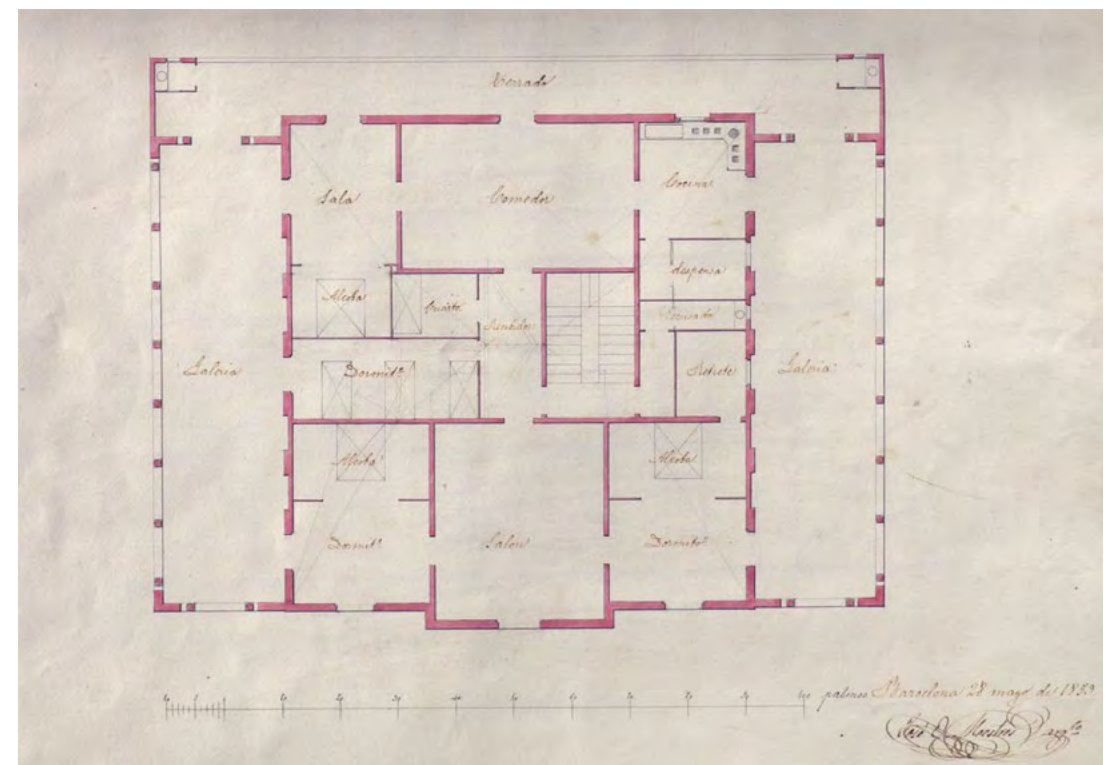

28. Escut de la família Arnús a la porta principal de la Torre Arnús de Badalona. Fotografia: Anna Hernández.

ha estances més nobles com el "Salón" que té accés al balcó de la façana principal. El "comedor" dona pas al terrat o terrassa i tots els dormitoris donen a una de les galeries porticades de les dues façanes laterals. Aquestes estances que hem comentat, fan referència al que Mestres consigna, bé perquè és el que li ha demanat Arnús, o bé perquè són les estances habituals per a una finca rural. De ben segur, el fet que passessin llargues

29. Planta baixa de la Torre Arnús, arquitecte J. O. Mestres, 1859. AHCB, núm. 06001.

30. Planta del primer pis de la Torre Arnús, arquitecte J. O. Mestres, 1859. AHCB, núm. 06001.

temporades d'estiu i fos escenari de visites de personalitats com la reina regent el 1888, va fer que anessin acomodant la casa per a un ús residencial i allotgessin els animals i els estris secundaris en altres dependències. Per exemple, sabem que el 1889 Arnús tenia una sala de billar,¹⁴⁰ igual que a la casa del Passeig de Gràcia.¹⁴¹

Les visites

La visita reial de la reina regent Maria Cristina d'Habsburg-Lorena va ser un dels esdeveniments més importants dels quals va ser protagonista aquesta finca. Normalment, quan una casa era escollida per hostatjar la família reial, es redecorava la casa amb

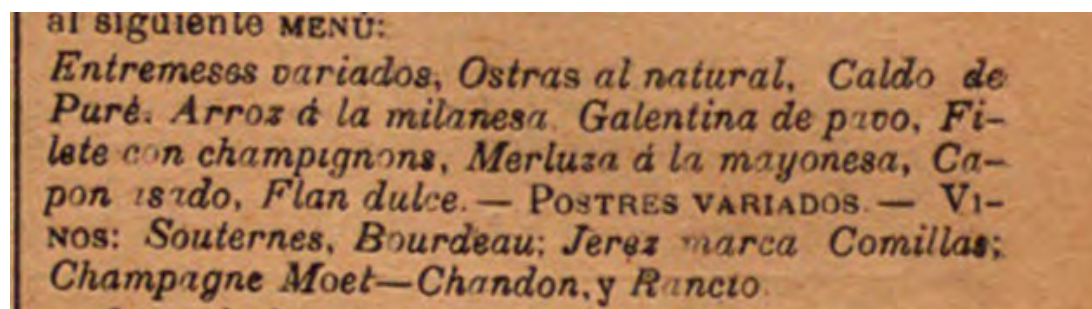
mobles nous i altres elements, i, fins i tot, es feien reformes per tal d'oferir la millor estada possible.¹⁴² En el cas de la visita de la reina regent (que vingué a Barcelona per assistir a l'Exposició Universal de 1888, i que segons els diaris no hi va pernoctar), segurament Arnús va ornar la casa amb les millors gales de què disposava. La reina regent va arribar a bord del vaixell *Destructor*,¹⁴³ acompanyat pels bucs *Isla de luzón*, *Isla de Debú* i la canonera *Condor*,¹⁴⁴ pel qual es va construir un moll provisional¹⁴⁵ (figura 31). La premsa descriu la *quinta* d'Arnús com "hermosa posesión del Sr. Arnús, donde se admiran ricos objetos de arte y plantas y flores rarísimas".¹⁴⁶ La premsa explica detalladament els recursos usats per donar solemnitat i festivitat a la jornada: "mil quinientas bombes ó globulillos, de un

31. La platja de Badalona el 2 de juny de 1888. Apareix tota la comitiva per rebre la reina regent. Dibuix o pintura de Jaume Grau de l'any 1889. Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs.

sin fin de colores [...], ciento cuarenta globos aereostáticos que en poco espacio de tiempo se encargó elevar el Sr. Jaumandreu; las diferentes salvas que se hacían con los cañones y mortereles, los acordes de la orquesta”. Els canons que s’hi esmenta, adquirits per Arnús just l’any anterior,¹⁴⁷ es troben en l’actualitat custodiats al Museu de Badalona.¹⁴⁸ Un any després, hi consta una altra visita de la reialesa: la infanta Eugènia, a qui, a més de la Torre Arnús, va voler conèixer l’Asil de Sant Andreu i la fàbrica El Cristall.

Les festes i banquets eren molt freqüents. És gràcies al diari *El Eco de Badalona* que podem resseguir les visites de personatges rellevants que van visitar la *quinta*: polítics, militars i artistes, en les quals es realitzaven un *lunch* al jardí i grans banquets.¹⁴⁹ Per exemple, coneixem el menú del festí realitzat per a la celebració de la finalització de les obres de les cases consistorials, servit per la Fonda Badalonesa (figura 32).

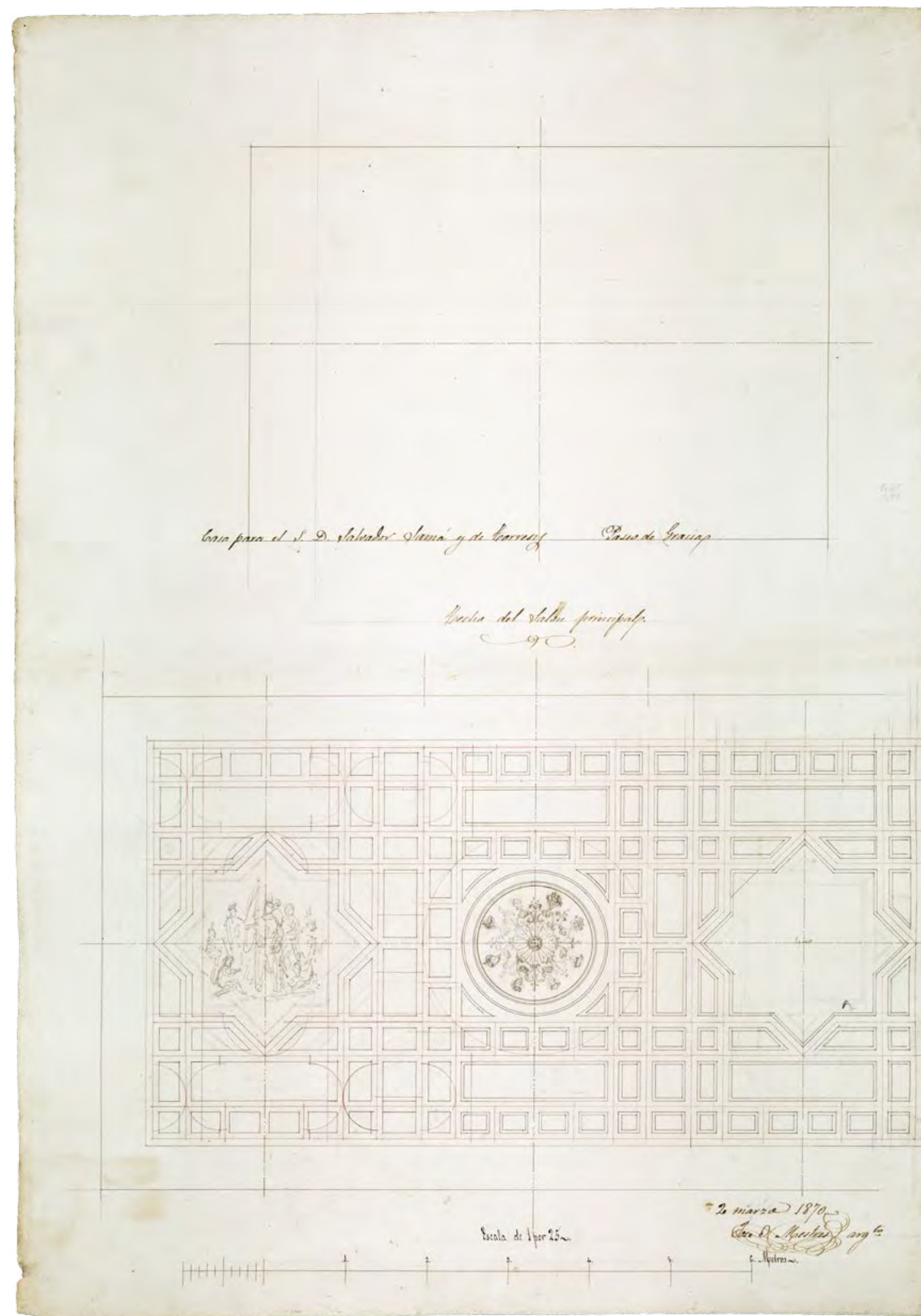

32. Menú de la Fonda Badalonesa per a un banquet d'Evarist Arnús a la Torre Arnús. *El Eco de Badalona*, 9 març 1889, p. 2.

Els espais interiors

A mitjan segle XIX els arquitectes incorporen una nova faceta com a interioristes¹⁵⁰ i Oriol Mestres és un dels principals executors d'aquesta pràctica, la qual desenvolupava magistralment.

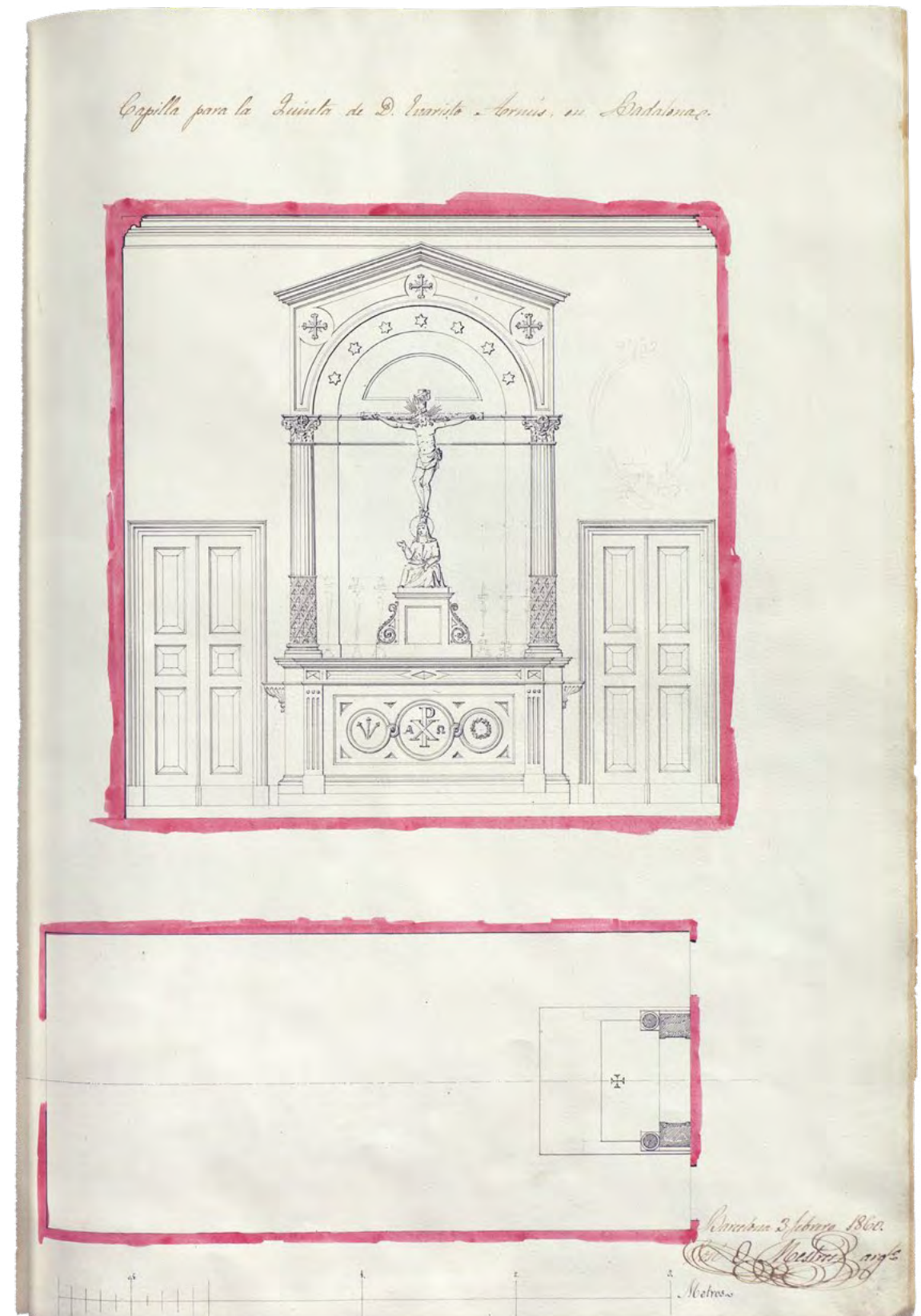
A l'AHCB es conserven multitud de projectes on Mestres dissenya cada detall de la decoració interior dels paraments i sostres —per exemple, s’hi conserven gran part dels esbossos de decoració per la Casa Samà¹⁵¹ (figura 33).

33. Sostre del saló principal de la Casa Samà, arquitecte J. O. Mestres, 1870. AHCB, núm. 06809.

Malauradament, l'interior de la Torre Arnús està pràcticament perdut del tot, i sols hi resten petits indicis de decoració a les parets i sostres, fet pel qual difícilment podem comentar el programa decoratiu. Sí que es pot saber, gràcies a altres immobles dels quals es conserva més documentació, que Arnús demanava construir uns interiors luxosos, amb profusió de detalls, usant les tècniques més sofisticades. Per exemple, la seva casa al Passeig de Gràcia (1868-1871) tenia acabats en pintura al tremp amb motius ornamentals —un dels acabats més preuats de l'època—.¹⁵² També hi havia arrambadors que emulaven relleus, per als quals feia servir recursos pictòrics o bé estuc i sostres amb pintura al tremp que produïen daurats i gran brillantor.¹⁵³

Pel que fa als dissenys d'interiors d'Oriol Mestres per a aquesta casa, sols ha arribat fins a nosaltres el projecte per a l'altar de la capella o oratori (figura 34). Aquesta està ubicada a la cantonada sud-est de l'edifici i té un accés directe des del jardí. En el disseny, l'altar està presidit pel Crist crucificat emmarcat en un doble frontó amb base oberta sostingut per dues columnes corínties amb fust estriat i ricament ornades. Als peus de Crist hi ha la figura de la Verge Maria en el seu paper de Mediatrix, és a dir, com a intercessora per a la salvació i redempció. Però aquest altar sembla que el 1966 ja no existia, ja que en la descripció que realitza *La Vanguardia española* sobre l'enllaç matrimonial entre Maria del Mar Arnús i el comte Francisco Sert, en l'altar s'indica que hi ha “un precioso cuadro del siglo XVII que representa la coronación de la Virgen”.¹⁵⁴ Avui en dia, en una paret de la capella hi ha una pintura d'una *Maestà* o Mare de Déu adorada pels àngels, l'autoria i cronologia del qual es desconeixen. Tanmateix, segons la família Arnús no formava part de la decoració quan ells hi vivien.¹⁵⁵

34. Projecte de capella de la Torre Arnús, arquitecte J. O. Mestres, 1860. AHCB, núm. 06001.

El jardí

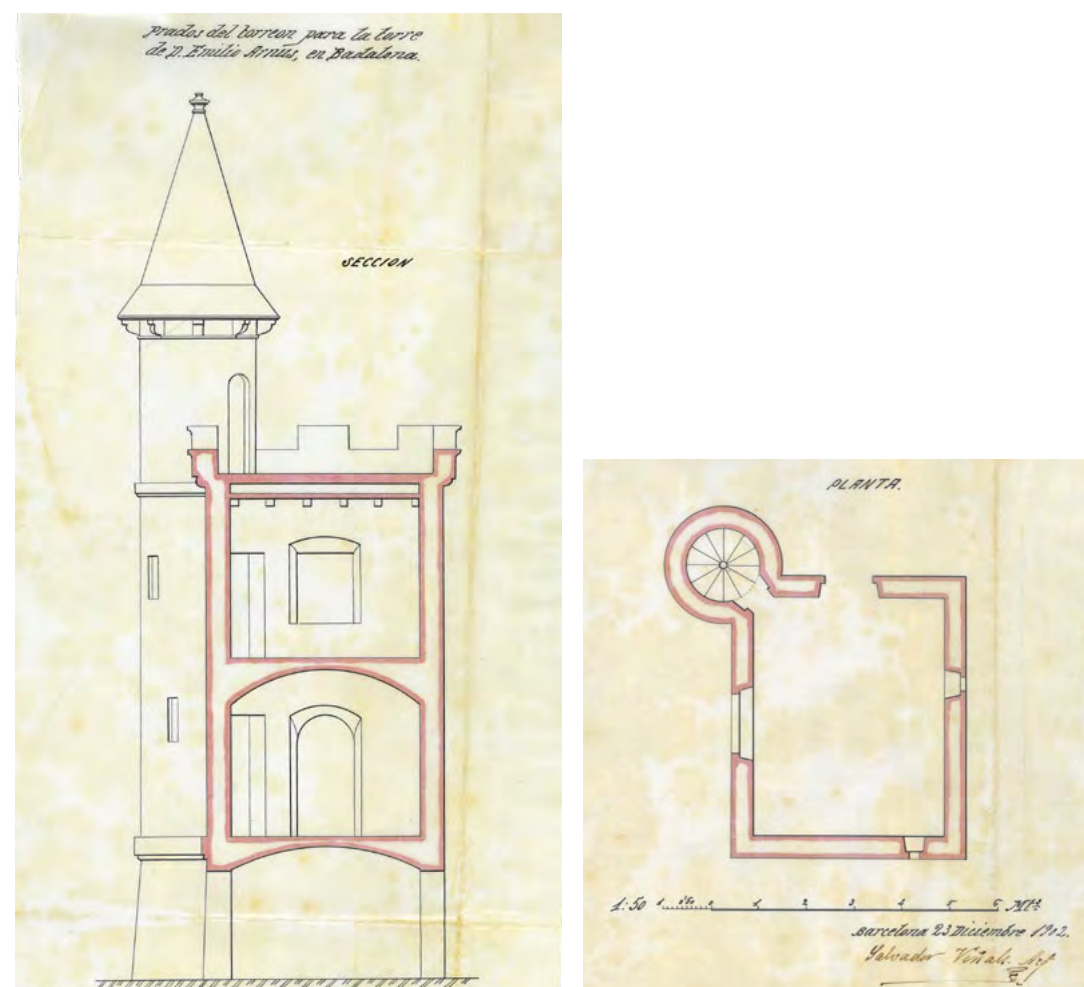
La casa es completa amb el jardí, com hem comentat abans, també està protegit, ja que correspon a un jardí romàntic del segle XIX, els quals constitueixen un patrimoni singular. Disposem de molt poques fonts documentals per datar els elements que en formen part; tampoc sabem si va ser un projecte unitari o bé la seva construcció va ser esglaonada. Però per la visita de l'any 1888 de la reina regent es té constància que el conjunt del jardí romàntic ja estava construït. En concret es comenta que la reina regent va passejar “por el lago, penetró por las caprichosas grutas y admiró las magníficas cascadas, cuyos bonitos juegos de agua”.¹⁵⁶

35. Cascada del Teatre Líric. BC, Àlbum Fol. 3 Teatre Líric.

I també va poder gaudir de la gruta que tenia Arnús al jardí del Teatre Líric¹⁵⁷ (figura 35). Pel que fa al llac, li mancava —aquest moment— la torre castell neogòtica, ja que aquesta fou construïda per l'arquitecte Salvador Vinyals (1847-1926)¹⁵⁸ per al fill d'Arnús, Emili, el 1902 (figura 36). Aquesta edificació —de planta quadrada amb l'annexió d'una torre circular— que per les formes sembla extreta d'un conte de fades, també resulta estranya als nostres ulls per la pedra d'un to vermellós que es va emprar, que fou importada des de Bèlgica.¹⁵⁹

Del 1890, també disposem d'un reportatge fotogràfic dedicat a la mort d'Arnús en el qual es pot veure una fotografia del

36. Torre castell neogòtic al llac. AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Llicència d'obres, C. 35, Exp. 170.

jardí amb la torre de l'aigua al fons i una altra de la gruta cascada.¹⁶⁰ A part de la gruta principal que es troba al final del camí dels plataners, hi ha dues petites grutes que flanquegen una escalinata just davant la gran esplanada de la glorieta. Aquestes incorporen dos rostres d'uns éssers fantàstics que sobresurten de la diminuta gruta (figura 37). Els jardins amb elements artificiosos (animals mitològics, fonts cascades amb sons musicals i grutes amb ple de detalls d'artifici) provenien de les creacions que al segle XVI es van popularitzar a les classes benestants. Les grutes eren unes de les atraccions preferides —element ja conegut a l'antiga Roma— i en l'època del manierisme van assolir el seu zenit. A Badalona els exemples

de grutes són nombrosos des de les ubicades als badius privats fins a la gruta pública que va estar instal·lada a la Rambla des del 1897 fins al 1927.¹⁶¹

Just a l'esquerra de l'edifici principal, s'hi troba el que s'ha anomenat el Jardí dels Còculs¹⁶² on es troben la torre del rellotge i el bust de marbre blanc d'Evarist Arnús. Aquest bust (figura 38) prové de l'Asil de Sant Andreu, del qual Arnús va ser el creador i el benefactor. El diari *l'Arch de Sant Martí*¹⁶³ ens informa que el dia de la inauguració de l'asil, l'Ajuntament, el Jutjat municipal i les Juntes de Beneficència i Instrucció van regalar al banquer per “patent del apreci á que s'ha fet acreedora la familia del senyor Arnús” un bust de marbre blanc sobre un pedestal de marbre

37. Grutes amb éssers fantàstics al parc de Can Solei i Ca l'Arnús. Fotografia: Anna Hernández.

38. Bust d'Evarist Arnús al parc de Can Solei i Ca l'Arnús. Fotografia: Anna Hernández.

39. Vista del pati de l'Asil. Autors: Joarizti i Mariezcurrena. *La Il·lustración. Revista Hispano-americana*, núm. 528. 14 desembre 1890, p. 792.

vermell, obra d'Andreu Aleu i Teixidor (1829-1900). L'artista va ser professor d'escultura de Llotja, on substituï el seu mestre, Antoni Campeny i on estigué especialitzat en retrat.¹⁶⁴ Disposem, inclús, del reportatge de 1890,¹⁶⁵ d'una fotografia del bust en el seu emplaçament original a l'asil de Sant Andreu (figura 39).

La torre del rellotge¹⁶⁶ tampoc no fou ideada per aquest emplaçament, sinó que fou traslladada des del Teatre Líric de l'Eixample de Barcelona, propietat d'Evarist Arnús (figura 40). El banquer tenia gran afeció pels rellotges i per això instal·lava

aquests enginyers als llocs que freqüentava. En la seu de la seva banca es va instal·lar molt primerencament un rellotge que donà nom al passatge. També va regalar-ne un rellotge per al palau de la Llotja el 1884. Però, de tots els rellotges que hi va instal·lar, el més monumental i laboriosament ornat fou el que hi havia al Teatre Líric, que a més de rellotge també era una estació meteorològica. Un cop desmantellat aquest teatre el 1900, el van desmuntar i es va poder tornar a instal·lar a la finca de Badalona, on actualment podem admirar-lo.

40. Torre del Rellojge al Teatre Líric de Barcelona. BC, Àlbum Fol. 3, Teatre Líric.

Del Teatre Líric – Sala Beethoven¹⁶⁷ també es van salvar dues escultures de Josep Reynés i Gurguí (1850-1926) que representen els compositors Ludwig van Beethoven i Wolfgang Amadeus Mozart. Segons Maria del Mar Arnús¹⁶⁸ totes dues escultures de marbre de Carrara estaven ubicades al vestíbul del teatre. Dispossem d'una fotografia d'aquest espai en què apareix Mozart (figura 41), ubicat sobre un podi i emmarcat en una fornícula ovalada.¹⁶⁹ Després del tancament del teatre aquestes escultures van formar part del jardí de Ca l'Arnús,¹⁷⁰ del qual hi ha algunes fotografies a l'Arxiu d'Imatges del Museu de Badalona i que actualment estan ubicades en finques privades dels descendents.¹⁷¹

41. Vestíbul del Teatre Líric on es veu l'escultura del Mozart. BC, Àlbum Fol. 3, Teatre Líric.

Hem pogut identificar cinc escultures més que formaven part del jardí, de les quals només en resten dues *in situ*. Aquestes estan ubicades en l'esplanada de la glorieta i són una Venus púdica i un Hèrcules Farnese. Totes dues són tipologies iconogràfiques que foren àmpliament difoses en les col·leccions europees vuitcentistes.¹⁷² La Venus púdica (figura 42) és una variant de la *Venus Capitolina* o la *Venus Médici*, les quals són versions romanes (d'època hel·lenística) de l'estàtua d'Afrodita sorpresa en una escena de bany.¹⁷³ Però el gir exagerat del coll i la posició de les cames ens remetien a les versions anomenades *Venus itàlica* efectuades per l'escultor Antonio Cánova (1757-1822), que actualment estan dipositades en nombrosos museus del món.

Pel que fa a l'Hèrcules Farnese (figura 43), aquest heroi-déu d'imponent musculatura descansa sobre la seva axil·la esquerra, fet que provoca una forçada curvatura del cos que dona moviment a tota la peça. L'apel·latiu *farnese* prové del propietari que posseïa l'exemplar més famós d'aquesta escultura: el cardenal Alexandro Farnese,¹⁷⁴ qui al segle XVI tenia aquesta peça dins la seva important col·lecció d'art a Roma. Gràcies a la col·laboració de M. Dolors Nieto – responsable de l'Arxiu d'imatges del Museu de Badalona– coneixem que l'origen d'aquestes dues escultures fou el jardí romàntic ubicat a Badalona del polític Joan Coll i Pujol (1841-1910). Les fonts documentals que ho acrediten

42. Escultura de Venus púdica de Ca l'Arnús. Afectada per uns actes vandàlics. Fotografia: Anna Hernández.

43. Escultura d'Hèrcules Farnesio de Ca l'Arnús. Fotografia: Anna Hernández.

44. Escultura de la musa Cal·líope. Museu de Badalona. Arxiu d'imatges.

són dues fotografies –conservades a l'Arxiu Mas i al Museu de Badalona– on apareixen les escultures.¹⁷⁵

En la descripció de 1976 feta per Joan Abril, que va visitar el parc, hi esmenta que hi havia una Venus, “un Adonis que l'esguarda indiferent i la figura d'un home que enarbora un globus de vidre blanc, en una actitud olímpica”.¹⁷⁶ Segons la descripció d'aquest últim, del qual no disposem de cap més referència, hauria de correspondre a la tipologia d'atlant suportant la bola del món. Pel que fa a l'Adonis, volem apuntar la possibilitat que es tracti d'una escultura que també formava part del jardí d'en Coll i Pujol i que podria haver estat trasllada a la Torre Arnús. Aquesta escultura la coneixem a través d'una instantània conservada a l'Arxiu Mas (115 S. C.).

Així mateix, podria formar part d'aquest grup escultòric, l'estàtua que apareix en la pintura Jardins de Ca l'Arnús de Bernat Binué (MB. 18461), conservada al Museu de Badalona, i què per la curvatura del braç podria tractar-se d'un mercuri.

Per finalitzar amb les escultures, a l'Arxiu d'imatges del Museu de Badalona es conserva una fotografia de Josep Cortinas (figura 44) en què hi ha retratada una escultura sobre podi representant una figura femenina portant sota el braç una taula o estri d'escriptura. Segons aquest atribut, el més factible és pensar que es tracta de la musa Cal·líope.

La font del carrer de Sant Bru

El gener de 1887 es va inaugurar la font pública del carrer de Sant Bru (figura 45), ubicada al mur de tancament de la propietat d'Arnús, la qual encara existeix.¹⁷⁷ La font està ornada amb una làpida i un medalló amb el bust en relleu i perfil de Vicenç Roca i Pi. Tot el conjunt s'insereix dins del mur, el qual adquireix una

estructura en arc per encabir aquests elements. En la làpida podem llegir una inscripció que diu “A Roca y Pi. E. Arnús. 16 Enero 1887”. El motiu que Arnús dediqui aquesta font a Vicenç Roca i Pi, es troba explicat per paraules del mateix Arnús a *El Eco de Badalona*: “Al hacer el donativo de una Fuente, quise solamente conmemorar las virtudes del insigne patricio D. Vicente de Roca y Pi”.¹⁷⁸ La inauguració de la font s'emmarcà dins de les celebracions per la victòria de Badalona en el judici del llegat del benefactor Roca i Pi. A *El Eco de Badalona* de 29 de gener de 1887 es detalla que, “al remate” de la font, s'hi ha col·locat una “magnífica làpida [...] con letras de oro”. Per tant, el bust del patrici dins d'un medalló ovalat¹⁷⁹ que actualment podem contemplar podria no haver-se col·locat d'antuvi. I, a més, a part d'aquesta descripció, la premsa d'aquells anys no fa cap constància de l'encàrrec d'un bust en relleu.¹⁸⁰ El fet que el bust és fisonòmic fa factible pensar que es va realitzar a partir de la descoberta d'un retrat de Roca i Pi el 1886, el qual va ser usat per l'Ajuntament per encarregar una pintura a l'oli per exhibir al Saló de Plens i col·locar-la amb les pintures d'Evarist Arnús i d'Antoni Ferratges, també fills adoptius de la ciutat de Badalona. Totes tres obres pictòriques actualment es conserven al Museu de la ciutat.

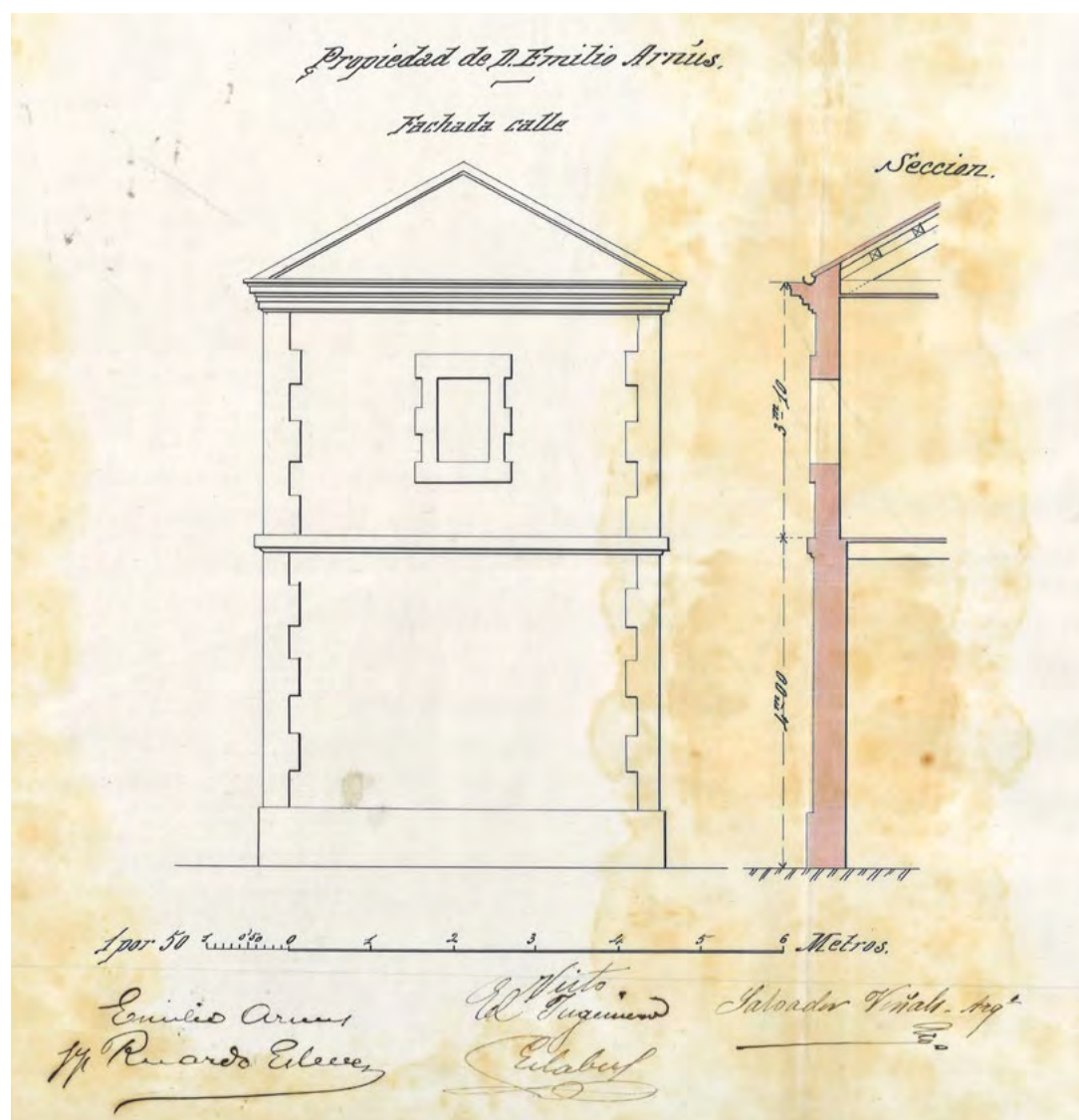
Aquesta font que hem comentat, no fou l'única font pública que s'albergà en la *quinta* d'Arnús. *El Eco de Badalona* ens anuncia que s'instal·là una altra font enmig d'una gran arboreda amb molts bancs perquè els badalonins poguessin anar “de merienda o otro objeto por el estilo”.¹⁸¹

El 1896, just al costat de la porta principal, l'arquitecte Salvador Vinyals va edificar la casa de dos pisos per als porters (figura 46).

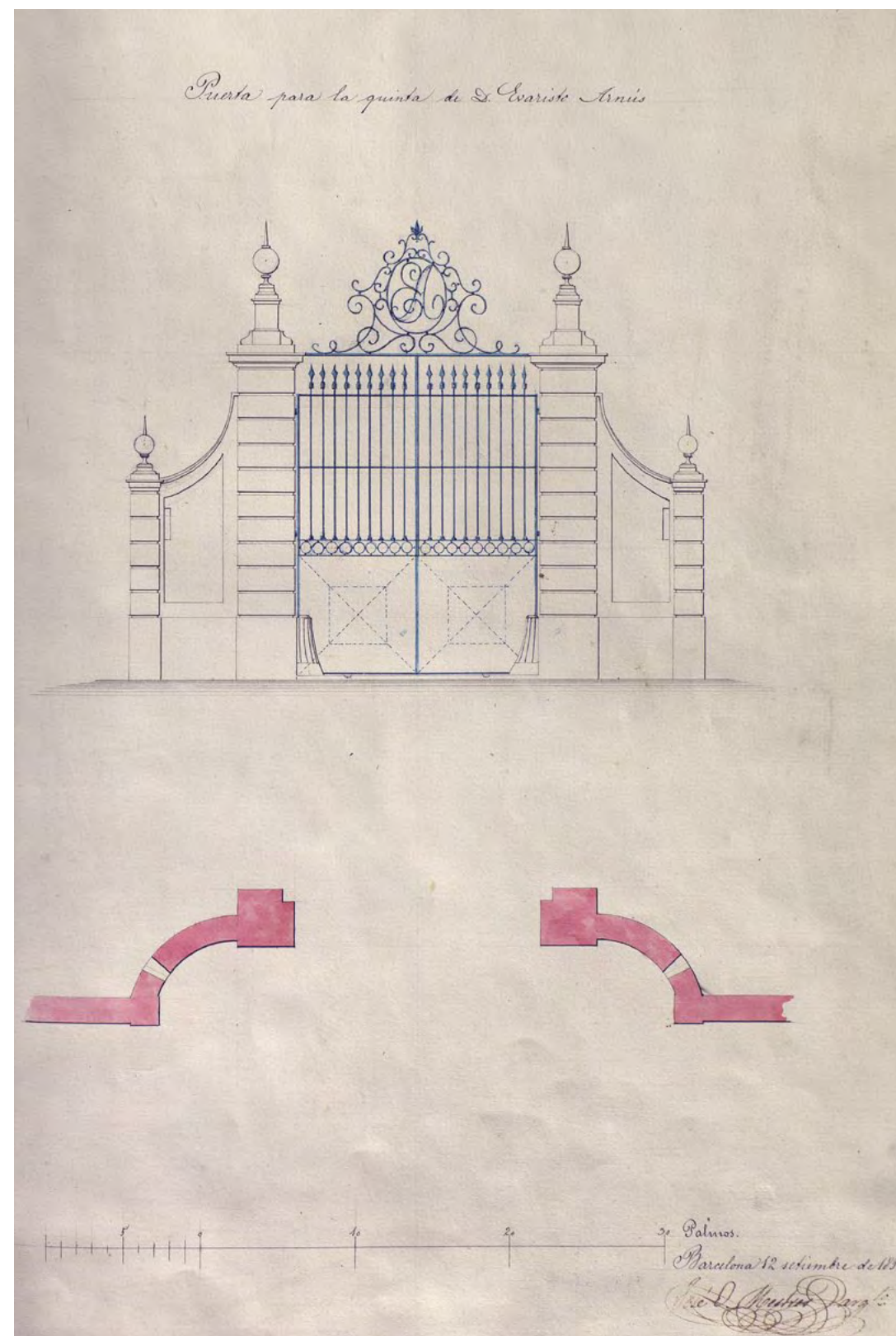

45. Font pública del carrer de Sant Bru, amb dedicatòria i medalló de Vicenç Roca i Pi. Fotografia: Anna Hernández.

Per finalitzar els dissenys de Josep Oriol Mestres, l'arquitecte va projectar una porta monumental d'entrada a la finca (figura 47). En la part superior hi destaca la lletra "A" majúscula en forja, al·ludint al cognom del comitent. No sabem si aquest projecte finalment arribà a bon port, ja que actualment en la part superior hi ha escrit en forja "Torre Arnús". Tanmateix, el 2010 a causa d'unes obres de remodelació, la porta va patir desperfectes i per això l'actual podria no ser l'original.

46. Casa per als porters. Arquitecte Salvador Vinyals, 1896. AHBDN, Fons Ajuntament de Badalona. Llicència d'obres, C. 17, Exp. 161.

47. Porta monumental d'entrada a Ca l'Arnús. Projecte de J. O. Mestres, 1859. AHCB, núm. 06001.

Notes

1. Segons ens indica Carmen Hilario des de 1859 es coneixia també com a Can Solei de Dalt. HILARIO, Carmen. "Els jardins de la burgesia". *Carrer dels arbres*, Tercera Època, 2012, núm. 22, p. 75.
2. La primera biografia publicada del banquer va ser realitzada per J. M. Ramón de San Pedro el 1952 a partir de fonts familiars i orals i va ser publicada amb el títol: D. Evaristo Arnús y de Ferrer: banquero barcelonés. Barcelona, Servicio de Estudios del Banco Atlántico, 1952. Posteriorment, es va incloure aquesta biografia en RAMON SAN PEDRO, J. M. *Banqueros románticos catalanes: Xifré, Remisa, Safont, Arnús: cuatro biografías*. Madrid: Marcial Pons Historia, 2017.
3. El 15 de març de 1846 Evarist Arnús entrà a formar part del Col·legi de corretores Reales de Cambios de Barcelona. *Diario de Barcelona*, 25 abril 1846. Càrrec que va mantenir fins al 1887, quan va ser investit Senador. *El Eco de Badalona*, 26 febrer 1887, p. 3.
4. Nova titulació a partir de 1852. *Diario de Barcelona*, 21 agost 1852, p. 4982. *Diario de Cataluña*, 21 agost 1852, p. 487.
5. SOLÀ PARERA, Àngels. "Evarist Arnús i Ferrer: un banquer barceloní amb propietats a Badalona", *Carrer dels Arbres*, Tercera època, 1997, núm. 8, p. 23-32. Per conèixer la figura d'Evarist Arnús des de la vessant de banquer, vegeu SOLÀ, Àngels.; ROSÉS, J. R. "Un banquer de la Restauració: Evarist Arnús i Ferrer (1820-1890)". A: *Catalunya i la Restauració. Actes del Congrés Internacional d'Història*. Manresa: 1992.
6. LLADÓ, F; PADRÓS, J. A. Fitxa-20. "Castell de Ca l'Arnús i Capella de Santa Bàrbara". *Fitxes Informatives*, 1980. Fitxa H-5. "Parcs de Can Solei i Ca". Dins: *Pla de protecció del patrimoni històric, artístic, arqueològic, arquitectònic, paisatgístic, típic i tradicional de Badalona*. Badalona: Ajuntament de Badalona, 1984.
7. El nom està escrit transcrit segons el document original (vegeu nota 8).
8. Informació consultada a partir de la transcripció literal del *Llibre de baptisme* de la Catedral de Barcelona del 1820. Còpia realitzada el 1881 per ser aportada com a documentació per ser presentat com a Senador.
9. La data de naixement és aproximada i s'ha calculat a partir del Contracte matrimonial en què s'expressa que el 20 de juny de 1803, Andreu Arnús tenia 23 anys.
10. La data de naixement és aproximada i s'ha calculat a partir del Contracte matrimonial en què s'expressa que el 20 de juny de 1803, Maria Vicenta tenia 15 anys.
11. El segon cognom de Maria Vicenta de Ferrer Garcini ve escrit en el Contracte matrimonial, A.D. 1803.
12. Proposem la data de naixement aproximada de 1734 fent referència a la informació que ens ha proporcionat l'AHPB. Sabem que el 1801 va finir, ja que els últims protocols que va escripturar són de juliol de 1801 (CASES I LOSCOS, Lluïsa. *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona*, vol. VI. Barcelona: Fundació Noguera, p. 107) i el *Diari de Barcelona* (10 setembre 1801, p. 3) es va referència a la vídua de Miquel Arnús i Pla.
13. Informació proporcionada per l'AHPB.
14. Per a més informació sobre la seva família consulteu "Ignasi de Ferrer i Roig, dels Ferrer de Fontcoberta". *Els Colors del Pla de l'Estany* núm. 129, setembre de 2010. p.42.
15. ADB, Contracte de matrimoni entre Andreu Arnús i Maria Vicenta de Ferrer, 1803.
16. AMCB, *Documentació d'Andreu Arnús i Pujol i Evarist Arnús de l'Ajuntament de Barcelona*, Comissió de Governació, A-866 A183.
17. El Factor era l'encarregat de les provisions i queviures d'un cos de guerra. J. D. W. M. *Diccionario Militar*. Madrid: Imprenta de Luís Palacios, 1863.
18. Aquest és el càrrec que Evarist Arnús precisa que està desenvolupant quan fa la sol·licitud per obtenir la plaça del seu pare. A *La ilustració catalana* (15 desembre 1882) sobre les feines desenvolupades per Evarist consta la notació "Fins á 1841 fou procurador amanuense", és a dir, escriba.
19. AMCB, *Documentació d'Andreu Arnús i Pujol i Evarist Arnús de l'Ajuntament de Barcelona*, op. cit.
20. BARCA SALOM, Francesc X. *La difusió dels coneixements matemàtics a catalunya durant la primera meitat del segle XIX [en línia]*. Universitat Politècnica de Catalunya <<https://upcommons.upc.edu/handle/2117/12419>>, [Consultat el 20 agost 2020].
21. *El Guardia nacional*, 21 octubre 1840, p. 3.
22. *Diario de Barcelona*, 25 abril 1846, p. 1782.

23. AHPB, Notari Pedro Gonzalez Gubern, 1846, 1253/19, vol. 19, fol. 304-306.
24. La direcció exacta és Plaça de l'Oli núm. 4, pis 3er. Aquesta plaça va desaparèixer en l'obertura de la Via laietana (1808-1813), estava a prop de la Plaça de l'Àngel i la Plaça del rei.
25. Escriptura del dot matrimonial. AHPB, Notari Joaquin Negre i Casas, 30 juliol 1850.
26. AMCB, Defuncions 1868, Registre civil Municipal, llibre 1, núm. 760, V592 A171. Andreu va morir el 26 de gener.
27. CREIXELL I CABEZA, Rosa Maria. *Cases Grans. Interiors nobles a Barcelona (1739-1761)*. Tesi doctoral dirigida per Teresa-M Sala. Departament d'Història de l'art, Universitat de Barcelona, 2005, p. 120.
28. El despatx com a Corredor Reial de Canvi durant uns anys va estar ubicat al Carrer Ample, núm. 19, 3er. *El consultor, Nueva Guia de Barcelona*, 1857, p. 119 i 289.
29. Podria ser que es tractés del mateix immoble, però no tenim la confirmació documental per afirmar-ho. AHCB. *Ample, davant la Mercè. Andreu Arnús i Pujol. Enderrocar la volada, del teulat i tapiar algunes escltexes principalment. Josep Mas i Vila*. Codi de classificació 09/1C.XIV.
30. AHPB, Notari José Falp, 30 juny 1858, llibre 56, fol. 143.
31. *La Corona*, 5 febrer de 1861, p. 7.
32. CREIXELL I CABEZA, Rosa Maria. *Op. cit.*, p. 120.
33. Segons el nomenclàtor de Barcelona aquest carreró va ser obert pels propietaris Arnús i Codina l'any 1862, data dels plànols de l'edificació que es conserven i data de la compra-venda davant el notari de Barcelona Constantí Gibert i Alabau el 31 de gener de 1862 .
34. *La discusión*, 8 novembre 1864, p. 3
35. *El Eco de Badalona*, 26 gener 1884, p. 3.
36. La idea de la gestació d'un centre per assistir als fills de pares obrers de la vila, es va fer públic per primer cop el 8 de novembre de 1884 a *El Eco de Badalona*. No obstant això, segons el mateix diari la idea ja feia temps que havia estat contemplada. *Ibidem*, p. 45.
37. Segons apunten J.R. Rosès i A. Solà, Arnús gràcies a ser un dels majors propietaris de la vila, fou elegit diputat provincial per Badalona. Els anys que va ser diputat provincial han estat extrets de l'*Expediente personal del senador D. Evaristo Arnús y Ferrer, por la provincia de Barcelona y vitalicio. Senado de España. [en línia]* <<https://www.senado.es/web/conocersenado/senadohistoria/senado18341923/senadores/fichasenador/index.html?id1=222>> [Consultat 5 agost 2020].
38. Evarist Arnús va formar part del grup que va intervenir perquè Badalona fos la beneficiària del llegat del filantrop Vicenç Roca i Pi.
39. ABRAS POU, Margarida. "El carrer d'Arnús". *Revista de Badalona*, 3 octubre 2010.
40. *El Eco de Badalona*, 5 abril 1884, p. 3.
41. La decisió de dedicar un quadre a Evarist Arnús per part de l'Ajuntament de Badalona s'explica a *El Eco de Badalona*, 14 febrer 1885. I la seva col·locació la trobem relatada a la pàgina 2 d'*El Eco de Badalona*, 16 de maig 1885.
42. *Evarist Arnús i Ferrer, 1885-1886*. Oli sobre tela. Autor desconegut, Museu de Badalona, núm. 2329.
43. Retrat d'Evarist Arnús, 1880-1886. Targeta imperial. Paper a l'albúmina esmaltat. Arxiu fotogràfic de Barcelona. Aquesta fotografia va formar part de l'exposició "Els Napoleón. Un estudi fotogràfic" i actualment es troba inclosa en el seu catàleg: *Els Napoleó. Un estudi fotogràfic*. Barcelona: Arxiu fotogràfic de Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, 2011. En aquest arxiu també es conserva una fotografia del monument d'Arnús a la Plaça de la Vila. Fotògraf desconegut, 77526, S1-0061-14.
44. E. Arnús va ser nomenat senador el 1882 (*Almanaque del Diario de Barcelona, para el año 1883*. Barcelona: Impresa barcelonesa, 1882, p. 52) i senador vitalici el 1887 (*Gaceta de Madrid*, 21 gener 1887, p. 203).
45. En sessió plenària de l'Ajuntament del 8 de març de 1889. *El Eco de Badalona*, 9 març 1889, p. 3.
46. *El Eco de Badalona*, 15 agost 1890, p. 3.
47. *La Campana de Gràcia*, 13 desembre 1890, p. 1.
48. La torre campanar no s'acosta a la que finalment es projectà.
49. *El Eco de Badalona*, 6 febrer 1897, p. 1.
50. LLADÓ, F; PADRÓS, J. A. Fitxa J-5, Monument a Evarist Arnús. Dins: *Pla de protecció del patrimoni històric, artístic, arqueològic, arquitectònic, paisatgístic, típic i tradicional de Badalona*. Badalona: Ajuntament de Badalona, 1984.

51. Així queda constància en la base de l'escultura. Sorprenentment, el mateix any llegim en un article d'A. GARCÍA LLANSO titulat "Barcelona artística" que el taller de foneria de Federico Masriera y compañía també estava realitzant una escultura en bronze d'Evarist Arnús. *La Dinastia*, 26 octubre 1891, p. 1-2.
52. *La Ilustración artística*, 14 desembre 1891, p. 798. En aquesta nota de premsa titulada "Estatua en bronce de D. Evaristo Arnús, obra de D. Pedro Carbonell", s'hi concreta l'any, el taller on s'ha fos i apareix un gravat a la p. 800.
53. Sessió del Ple de l'Ajuntament de Badalona de 22 de gener de 1895. *El Eco de Badalona*, 26 gener 1895, p. 2.
54. "Monumento á don E. Arnús". *El Eco de Badalona*, 2 febrer 1895, p. 3.
55. "Monumento a Roca i Pi". *El Eco de Badalona*, 11 maig 1894, p. 1.
56. ROSÉS CASTELLSAGUER, Sílvia. "El Monument a Vicenç de Roca i Pi". *Carrer dels Arbres*, núm. 18, 2007, tercera època, p. 71-80.
57. El picapedrer va ser el senyor Sibecas. *El Eco de Badalona*, 10 maig 1895, p. 3.
58. En la nota de premsa s'especifica que va ser qui va demanar un pressupost més baix. *El Eco de Badalona*, 9 març 1885. p. 2. En el monument de Roca i Pi, hi van intervenir Torcuato Tasso (grup escultòric), els escultors de Barcelona Mas i Tarrach (decoració escultòrica) i els manobres, els germans Xiol. El diari també fa referència als treballs de manyà, fosa i daurat de Lacoma, Cubiñá, Junyent i Vila, respectivament. *El Eco de Badalona*, 15 agost 1894, p. 2.
59. *El Eco de Badalona*, 2 febrer 1895.
60. "Torquat Tasso i Nadal". *Real Academia de Historia* [en línia] <<http://dbe.rah.es/biografias/8539/torquat-tasso-y-nadal>> [Consulta: 03/08/2020].
61. "Arnús, por Tasso". *El Eco de Badalona*, 6 abril 1895, p. 1.
62. ABRAS, Margarida; CARRERAS, Montserrat. "El monument a Evarist Arnús". *El Punt*, 11 maig 1995, p. 20.
63. AHCOAC, *Monument a Evarist Arnús*, SC 45/10. Hi ha vuit fotografies que corresponen al dia de la inauguració.
64. 1) *Monument a Evarist Arnús*, publicada a: RUS, Fernando. *Barcelona a la vista*. Barcelona: Antonio López, [19-?]. 2) *Monument*, placa de vidre estereoscòpica. Fons Fotogràfic Salvany, 1911. 3) Badalona, Casas Consistorials. L. Roisin. Museu de Badalona. Arxiu d'imatges. 4) Fotografia de la plaça de la Vila amb el monument i el Teatre Guimerà al Fons. Museu de Badalona. Arxiu d'imatges. Col·lecció Ramon M. Planas. Fototípia Thomas.
65. *El Eco de Badalona*, 10 maig 1895, p. 2.
66. AHCOAC, *Monument a Evarist Arnús, arquitecte J. B. Pons i Trabal*, 1895. Perspectiva, tinta i aquarel·la sobre dibuix, H 101J/6/1281.
67. *Aubada*, 5 novembre 1922, p. 5.
68. *El Eco de Badalona*, 4 novembre 1922, p. 2.
69. ROSÉS CASTELLSAGUER, Sílvia. *Op. cit.*, p. 71-80.
70. "Una escultura d'Evarist Arnús al mur del carrer de la Costa". *Badaweb*, 22 juny 2004 [en línia] <<http://www.badaweb.com/noticies/noticia.php?id=12908>> [Consulta: 23 juny 2020].
71. El barri es troba a l'eixample oriental de la ciutat i fou creat durant la segona meitat del segle XIX, moment en què es va urbanitzar i van començar a aparèixer habitatges i fàbriques. ABRAS, Margarida; CARRERAS, Montserrat; NIETO, Dolores. "Badalona, segle XX: els barris", *Carrer dels arbres*. Badalona: Museu de Badalona, tercera època, núm. 11, 2000, p. 75.
72. *Ibidem*, p. 21.
73. SARRIERA, Teresa. "Records". *Carrer dels arbres*, núm. 19, 1981, primera època, p. 21.
74. Els terrenys del Camp del General no es van urbanitzar fins al 1865, els quals estaven situats al voltant de la plaça del Sol. ABRAS, Margarida et al. *Tots els carrers de Badalona*. Badalona: Museu de Badalona, p. 23 i 233.
75. L'autora també ens explica que un fill del General fou el pintor Carles Casagemas Coll (1880-1901), íntim amic de Pablo Picasso. SARRIERA, Teresa. *Op. cit.*, p. 21. En l'Exposició en línia de Retrats del Museu de Badalona, s'explica que l'amistat amb el pintor malagueny s'inicià el 1899, compartint taller tant a Barcelona com a París i també visitaren junts la finca de Cal General. <<https://www.museudebadalona.cat/retrats/>>.[Consulta:28/07/2020].
76. CUYÀS I TOLOSA, J. M. Història de Badalona, Vol. V, p. 107. LLADÓ, F; PADRÓS, J. A. Fitxa A-2 Can Canyadó. "Fitxes Informatives", 1980. *Pla de protecció del patrimoni històric, artístic, arqueològic, arquitectònic, paisatgístic, típic i tradicional de Badalona*. Badalona: Ajuntament de Badalona, 1984.
77. *Mapa que manifesta la heretat de l'ltre. Sor. Marqués de Barbará, 1797*, Francisco Renart y Closas, arquitecto. AHBDN, Trasllet de l'original de Josep Maria Riera i Milà, desembre de 1937.

78. AMAT I DE CORTADA, Rafael [Baró de Maldà]. *Viles i ciutats de Catalunya*. Barcelona: Barcino, 1994, p. 218.
79. També coneguda com Guerra del Rosselló, dels Pirineus o Guerra Gran.
80. Si se segueix la narració que proporciona el Baró de Maldà a El Calaix de Sastre, segons el seu testimoni finalment no va ser usat com a hospital durant la Guerra de la Convenció. El dia 2 de maig de 1795 escriu: “la torre del doctor Romà [...], ab disposició d'hospital per los malalts de l'exèrcit des de mediats de maig de l'any passat 1794, no s'hi ha duts a ninguns”. AMAT I DE CORTADA, Rafael [Baró de Maldà]. *Calaix de Sastre*, vol. III, 1988.
81. “Hem passejat per aquells caminals rectes, a manera d'alamedes, ab tanta frondositat que hi ha de vinyes, terres de sembradura, tanta còpia d'aigua que, ab aquella lontananza de muntanyes conreades, caseria i mar, són objectes moltíssim deleitables a la vista. I tant han agradat al doctor Cases, que ha donat el nom, a tot aquell ameno jardí i hort, ab aquell gran safareig i aigua corrent, de Paradisus Voluptatis”. *Ibidem* (13 maig 1795).
82. AMAT I DE CORTADA, Rafael [Baró de Maldà]. *Op. cit.*, p. 218.
83. CUYÀS I TOLOSA, J. M. “La torre de Evaristo Arnús”. *Boletín de Información Municipal*. Badalona: núm. 71, 1997, p.8. Cuyàs indica que la valoració de la finca va ser realitzada per l'arquitecte Francisco Vila i Francisco Nuet, mestre d'obres.
84. ADB, *Gratiarum 1734-1740*, núm. 77.
85. Es conserva una fotografia de Josep Cortinas de l'ermita Sant Ramon al Museu de Badalona (MB, Arxiu Josep M. Cuyàs, Cu-6003).
86. CUYÀS I TOLOSA, J. M. *Història de Badalona*, vol. V. Badalona: Arts gràf. Duran, 1979, p. 106.
87. AMAT I DE CORTADA, Rafael, *Ibidem*.
88. En el territori comprès entre el torrent de la font (actual carrer de la riera d'en Matamoros) i el Camí Real (actual carrer de Sant Bru) i dins els terrenys de Francesc Fillol, únicament hi apareix una casa segons està anotat en el mapa “Honors del Doctor Francesc Fillol”.
89. La transcripció que proporciona Cuyàs és “Peça de terra de 7 mujades que és el mas Solei; es troba en acte de venda que Francesc Castellet, de Barcelona, i Joan Albert, de Perpiñà, feren a Dalmau Ros”. El document és del 29 d'octubre de 1565. L'Arxiu del Castell dels Marquesos de Barberà (AMSMB) es conserva a l'Arxiu Històric de Vilassar.
90. La descripció dels propietaris que va tenir la casa des del segle XVIII es troba detallat en l'escriptura d'AHBP, notari Ignasi Carner (9 abril 1859), f. 485v - 487. J. M. Cuyàs va transcriure parcialment un document notarial datat el 19 d'abril de 1859 en el qual també hi apareixen els propietaris del mas Solei. Vegeu: CUYÀS I TOLOSA, J. M. “La torre de Evaristo Arnús”. Badalona: Boletín de Información Municipal, núm. 71, 1977, p. 7.
91. CUYÀS I TOLOSA, Josep Maria. *Op. cit.*, vol. VII, 1979, p. 45.
92. *Causa de los tutores del pupilo José Almirall y Alier y sus Hermanas contra Buenaventura Autet, abogado de Barcelona*. ACA, Real Audiencia, Pleitos Civiles, 1431.
93. *Diario de Barcelona*, 14 abril 1827, p. 825.
94. *Diario de Barcelona*, 21 juliol 1828, p. 1623.
95. *Diario de Barcelona*, 10 març 1833, p. 546, segons resolució judicial del plet interposat per hereus d'Inés Almirall a Bonaventura Autet.
96. *Diario de Barcelona*, 25 maig 1833, p. 1158.
97. *Diario de Barcelona*, 5 octubre 1834, p. 6.
98. *El Barcelonés*, 3 febrer 1849, p. 3. i *Diario de Barcelona*, 28 gener 1849, p. 4 i 460. Amb relació a això, el matrimoni subhastà deu plomes d'aigua per pagar a Manuel Gonzales: *Diario de Barcelona*, 15 juliol 1849, p. 7.
99. *Diario de Barcelona*, 9 desembre 1851, p. 7283.
100. Vegeu el fulletó “Commemoración del centenario de la empresa Sucesora de J. Coma y Cros, S.A. (1850-1950)”. Arxiu Municipal de Salt. Fons de la fàbrica Coma Cros. L'escriptura de constitució de la societat signada pel notari barceloní Fernando Ferran el 15 de novembre de 1850 (Arxiu de Protocols de Barcelona, any 1850, folis 615r. a 618r.).
101. “De Coma, Ciuró i Clavell a Joan Coma i Cros, a Salt” [en línia] *Enciclopèdia Catalana*, <https://www.enciclopedia.cat/materia/industria-textil?title=&page=52> [Consulta: 6 agost 2020].
102. En l'escriptura de compra del Manso Solei per Evarist Arnús el 1859 (AHBP, Notari Ignasi Carner, 9 abril 1859, f. 484 i seg.), l'empresa barcelonina Coma, Ciuró i Clavell no hi apareix com a propietària de finques veïnes. En canvi, hi consta en els terrenys a l'oest el Sr. Pau Mollard, el qual el trobem a la premsa de l'època important sacs de “rubia”, planta que es feia servir en la indústria tèxtil per tenyir. *El Centro Parlamentario* (24 maig 1856). En la partida de naixement de la seva filla Matilda del

1845 consta que el seu habitatge era a Pomar de Baix i la seva professió era comerciant. AHBDN. Fons judicial, Registre civil municipal, Llibres de Naixements, 1845, núm. 336.

103. A orient: per la riera de Pomar; a ponent: pels hereus de Pedro Bahils; per la carretera Reial, per José Vidal, per Maria Rovira, per Joaquin Estrada, per Jaime Miralles, per Jaime Xicart (successors de Magarola) i pels senyors Prats i Comas. A migdia: per José Vidal, pels senyors Prats i Comas i Francisco de Asís Puig (àlies Maná Sort). AHPB, Vives Mendoza, 1891, 1935/46, foli 1616 i seg.

104. Els propietaris que limiten amb el terreny que compra Evarist Arnús el 1859 són: Pedro Bahils, José Antonio de Magarola, Pablo Mollard i en Maña Sort. AHPB, Notari Ignasi Carner 9 abril 1859, f. 484v - 485v.

105. "Bellezas de Badalona". *El Eco de Badalona*, 13 agost 1927.

106. Joan Mayné Amat fou director del Museu de Badalona des del 2004 al 2014.

107. MAYNÉ AMAT, Joan. "El monòlit de Can Solei: símbol d'una conquesta veïnal". *Carrer dels arbres. Badalona*: Museu de Badalona, tercera època, núm. 22, 2012, p. 165.

108. Concretament es tractava del concurs de creditors del matrimoni Ignacio Llobet i Josefa Oriol y Romá. Vegeu escriptura de compravenda. AHPB, Ignasi Carner 9-IV-1859 i Josep Gosé 28-III-1859. Uns quants anys més tard va seguir ampliant els terrenys fins a arribar a un total de 20 hectàrees. Les compres de terrenys queden recollides en l'acte notarial AHPB, Soler i Pla, 1883, V, foli 5535 i seg.

109. AHPB, Vives Mendoza, 1891, 1935/46, foli 1616 i seg.

110. La conversió de "mujades" a hectàrees la realitza el mateix notari en l'escriptura.

111. A *El Eco de Badalona* del 24 de juliol de 1880 apareix que Arnús posa per llogar una torre al carrer de Sant Bru, la qual està unida a la seva propietat i consta de jardí i mitja ploma d'aigua.

112. AHCB, 06001, C02.01. En aquest arxiu es conserva el llegat de l'arquitecte, que inclou tant documentació personal com professional. Vegeu: AHCB3-300/5D51. *Inventari del Fons Josep Oriol Mestres i Esplugas*.

113. Els plànols de la seva residència al Passeig de Gràcia es conserven a AMCB, Fo-2885/1868, Topogràfic 4-00-A-02-00, Caixa 6. Actualment és el Passeig de Gràcia, núm. 82. El palau és conegut per Palau Mansana.

114. En els plànols conservats a AMCB (06001, C02.01), hi ha escrit que els carrers

són el carrer dels Escudellers, núm. 66, i el de la Carbassa, núm. 5. Segons el document *Quarterons de Miquel Garriga i Roca* el carrer d'Escudellers anava des de la Rambla fins al Carrer Ample i, per tant, també englobava aquest tram del carrer d'Avinyó. AHCB, Quarterons Garriga i Roca, quarteró 113, 11458, c. 5D33, c. 1858. A més, el nomenclàtor de l'Ajuntament de Barcelona, ens informa que fou així fins entrat el segle XX. Nomenclàtor [en línia], Ajuntament de Barcelona, <<http://w10.bcn.cat/APPS/nomenclator/frcontent.jsp?idioma=0>> [Consulta: 3 agost 2020].

115. AHPB, Vives Mendoza, 1891, 1935/46, foli 1616 i seg.

116. MOLET I PETIT, Joan. *Barcelona entre l'enderroc de les muralles i l'Exposició Universal: arquitectura domèstica de l'Eixample*. Tesi doctoral dirigida per Mireia Freixa, Universitat de Barcelona, Departament d'Història de l'art, 1996, p. 299.

117. AHPB, José Falp i Robert, 9 -IV- 1867, 1324/29, vol. 35, fol. 353 i seg. i fol. 361 i seg.

118. ROSSELLÓ NICOLAU, Maribel. *La Casa Salvador Samà de Josep Oriol i Mestres. Un exemple d'arquitectura residencial de les primeres dècades d'urbanització de l'Eixample*. Barcelona Quaderns d'història, núm. 14, 2008, p. 58.

119. Actual plaça de la vila. AHBDN Llibre d'Actes del Ple de 1856, sessió del 26 juny, p. 38-39. Vegeu: CUYÀS TOLOSA, J.M. *Op. cit.*, vol. VII, 1979, p. 352.

120. PALACIO I SERRA, Francesc. "L'Ajuntament de Badalona des de l'establiment de l'estat liberal fins a la Revolució de Setembre (1835-1868)". *Carrer dels arbres*. Badalona: Museu de Badalona, quarta època, núm. 5, 2020, p. 153.

121. Reial Decret de 31 d'octubre de 1849 sobre "Organización de las Academias y Estudios de Bellas Artes de España". *Gaceta de Madrid*, 6 novembre 1849.

122. FORTEZA CASAS, Begoña. "Els projectes sotmesos a l'aprovació de l'acadèmia entre 1850 i 1890, Descripció arxivística del fons". *Acadèmia i Art*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 45-64.

123. Generalitat de Catalunya, *Estudi històric i manual pràctic de passeigs arbrats a les ciutats, viles i pobles de Catalunya* [en línia] https://territori.gencat.cat/web/.content/home/01_departament/documentacio/territori_urbanisme/ordenacio_territorial/documentacio_tecnica/Estudi_historic_manual_practic_passeigs_arbrats_ciutats/01estudihistoric_tcm32-42109.pdf [Consulta: 20 agost 2020].

124. AHCB, núm. 06001.

125. AHCB, núm. 06177, 06178, 06474 i 06475.

126. Juan de Villanueva y de Montes. Museu del Prado. [en línia]<<https://www.museodelprado.es/aprende/enciclopedia/voz/villanueva-y-de-montes-juan-de/05fa3482-2e89-439b-b294-2fbdf064122c>>[Consulta: 3 agost 2020].

127. Com a explicació sobre què s'entén per neoclassicisme, proposem la definició de Judith Urbano “[el neoclassicisme] intenta evocar el passat, reutilitzar els elements d'aquella arquitectura vista en aquell moment com la millor, la més adient, la més elegant i magníficent, l'autèntica, la del despertar de la civilització i l'origen de la democràcia. Acabar amb el barroc i el rococó per retornar a la calma, a la raó i oblidar els excessos”. URBANO LORENTE, Judith. *August Font i Carreras: (1845-1924)*. Tesi doctoral dirigida per Mireia Freixa. Barcelona: Universitat de Barcelona. Departament d'Història de l'art, 2011, p. 28.

128. Considerem que aquesta casa pertany al que el Dr. Joan Molet descriu en la seva tesi doctoral com a “classicisme acadèmic”. Aquest és l'estil imperant a Catalunya durant el segle XIX, principalment per l'academicisme d'arrel francesa introduït per la monarquia borbònica el 1714. A més, com assenyala l'autor, s'ha de tenir en compte que a Catalunya hi ha molt pocs edificis neoclàssics pròpiament dits. MOLET I PETIT, Joan, *Op. cit.*, p. 272.

En aquest sentit, Javier Hernando explica que l'arquitectura del segle XIX “puede definirse como académica, en el sentido que comporta una base clasicista, eludiendo cualquier atisbo de heterogeneidad compositiva”. El concepte acadèmic s'ha d'entendre com les normes del bon gust imposades per l'Acadèmia, que vol mantenir un model clàssic tradicional sense canvis. HERNANDO, Javier. *Arquitectura en España 1770-1900*. Madrid: Cátedra, 1989, p. 127.

129. En concret, recorden dos palauets a Sant Lorenzo del Escorial. La *Casita de Arriba* (1777) i la *Casita del Príncipe* (1784). El cos central és avançat i els elements decoratius són classicistes però implementats amb gran sobrietat i elegància.

130. Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona. Josep Oriol Mestres i Esplugas [en línia]. <<https://www.racab.cat/academic/historics/numeraris-h/m/mestres-esplugas>>[Consultat 8 agost 2020].

131. MOLET I PETIT, Joan. *Op. cit.*, p. 273.

132. J. Oriol Mestres i August Font i Carreres van ser els arquitectes que van dirigir les obres de la façana neogòtica de la Catedral de Barcelona. Vegeu: URBANO LORENTE, Judith. *August Font i Carreras (1845-1924)*. Tesi doctoral dirigida per Mireia Freixa. Barcelona: Universitat de Barcelona. Departament d'Història de l'art, 2011. A part del disseny per la façana de la catedral, també va construir l'any 1860 la Casa Gibert (a la plaça Catalunya de Barcelona) seguint els historicismes medievals.

133. *La Ilustración. Revista Hispano-americana*, 14 desembre 1890.

134. El Crystal Palace, pavelló de la Primera Exposició Universal de Londres 1851 es va convertir en un dels primers edificis de grans dimensions construïts amb estructura metàl·lica i vidre. J. Oriol Mestres va dissenyar els Camps Elisis inaugurats el 1853, d'on destacava el gran saló de ball i de concerts. FONTBONA, F. *Història de l'art Català*, vol. VI, p. 78-79.

135. CORTÓN, Antonio. “La Casa Arnús”. *Hispania*, 15 abril 1901, p. 127.

136. El frontó esventrat o de base oberta té la característica de tenir la base horitzontal partida. Tesaurus del Patrimonio Cultural de España [en línia] <http://tesauros.mecc.es/tesauros/bienes culturales/1186111.html>. [Consulta: 20 agost 2020].

137. Aquesta pintura forma part de la col·lecció particular de la família Arnús.

138. VALERO, L; EUGENIO, M. *Análisis de las características generales de la heráldica gentilicia española y de las singularidades heráldicas existentes entre los diversos territorios históricos hispanos*. Tesis doctoral dirigida por Ana Belén Sánchez Prieto. Universidad Complutense de Madrid, 2007.

139. *Ibidem*. Els elements que es relacionen amb els Arnús són: la font, p. 415; la llança empunyada, p. 443; el combatent armat, p. 469; la “rodela”, p. 473; el guerrer, p. 564; la banda filetejada, p. 79; l'estrella, p. 394.

140. *El Eco de Badalona*, 16 març 1889, p. 3.

141. ROSSELLÓ, Maribel. “La definició dels interiors en l'arquitectura d'Elies Rogent, la Casa Arnús i la Casa Almiral”, a *Espais interiors. Casa i art*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2007, p. 6.

142. És el cas de la visita reial a Barcelona d'Alfons XIII el 1904 en el qual es va condicionar el Palau de la Capitania General i es va encarregar a la Casa Busquets que en realitzés els mobles. *La Casa Busquets: una història del moble i la decoració del modernisme al déco a Barcelona*, p. 161-162. Un altre exemple el tenim en la visita del rei Alfons XII i la reina Maria Cristina a les residències d'estiu d'Antonio López i López el 1881 (Ocejo, La Portilla i el Llano), moblats pel decorador català Francesc Vidal i Jevellí. Vegeu: LOSADA VAREA, Celestina. “El mueble en Comillas a fines del siglo XIX”. *A Virtuosismo modernista. Tècniques del moble*. Barcelona: Associació per a l'estudi del Moble i Museu del disseny de Barcelona, 2019, p. 27-40.

143. *El pabellón nacional*, 2 juny 1888.

144. *La Dinastía*, 3 de junio de 1888, p. 1.

145. *La correspondencia de España*, Madrid, 3 juny 1888. Les despeses d'aquest moll juntament amb tendals, pavelló per la platja, cotxes i música va tenir un cost per a l'Ajuntament de 1.200 duros. *El Eco de Badalona*, 10 octubre 1908, p. 1.

146. *La Época*, 3 juny 1888.
147. *El Eco de Badalona*, 8 gener 1887, p. 3.
148. Museu de Badalona, Canons, núm. 15186 i 15187.
149. El jutge de primera instància de les afores, *El Eco de Badalona*, 22 maig 1886, p. 3. El Capità General del Principat, *op. cit.*, 5 febrer 1887, p. 3.
150. Maribel Rosselló en la seva tesi doctoral titulada *L'interior a Barcelona al segle XIX* ha estudiat detingudament aquest vessant de l'arquitectura. Vegeu: ROSSELLÓ NICOLAU, Maribel. *L'interior a Barcelona al segle XIX*. Tesi doctoral dirigida per Pere Heireu i Payet, UPC, Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, 2005, p. 125.
151. ROSSELLÓ NICOLAU, Maribel. *Op. cit.*, 2008, p. 47-62.
152. ROSSELLÓ NICOLAU, Maribel. *Op. cit.*, 2007, p. 216.
153. *Ídem*.
154. FERNAN-TÉLLEZ. "Enlace Sert-Arnús". *La Vanguardia española*, 21 juliol 1966, p. 32.
155. Podeu consultar una fotografia d'aquesta pintura al projecte final de carrera: NAVARRO LUCENA, Yolanda. *Reforma interior: Museo de meteorología en Ca l'Arnús*. Universitat Politècnica de Catalunya, 2013.
156. *El Eco de Badalona*, 9 juny 1888, núm. 23, p. 2.
157. *La Vanguardia*, 31 maig 1888, p. 6.
158. AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Llicència d'obres, Caixa 35, Exp. 170, 19 gener 1903. D. Salvador Vinyals en nombre de D. Emilio Arnús para construir un cuerpo de edificio en el interior de la finca llamada casa Arnús.
159. PERMANYER, Lluís. *La Vanguardia*, 25 juliol 1988, p. 17. Es tracta d'una entrevista a Maria del Mar Arnús, rebesneta d'Evarist Arnús.
160. *La Ilustración. Revista Hispano-americana*, 14 desembre 1890, p. 792-794.
161. Les reformes de la Rambla per acomodar els jardins i la gruta es van inaugurar el 1897. *El Eco de Badalona*, 21 agost 1897. L'any 1927 per raons sanitàries es va decidir retirar la gruta. ABRAS POU, Margarida. "Un passeig per la història de la Rambla". La revista de Badalona. [Badalona], 3 maig 2010.
162. Xarxa de Parcs de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. *Parc de Can Solei i Ca l'Arnús. Jardí de Família*, p. 3. [en línia] http://badalona.cat/portalWeb/getfile.jsessionid=1t6W-ft4R6mQvZd3Nh1G2WxTWbzLR2pL2xS5yzK1MLPT_hsdn321F!-1079960789?-did=24957&rendition=web [Consulta: 25 agost 2020].
163. "Un acte important". *L'arch de Sant Martí*, 4 abril 1886, p. 310.
164. SUBIRACHS BURGAYA, Judith. *L'escultura del segle XIX a Catalunya: del romanticisme al realisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, p. 123-125.
165. *La Ilustración. Revista Hispano-americana*, *op. cit.*, 1890.
166. Vegeu: GUARDIET, Montserrat i MUÑOZ, Gregori. *La torre del rellotge de ca l'Arnús: una estació meteorològica singular. Carrer dels arbres. Badalona*: Museu de Badalona, tercera època, núm. 19, 2008, p. 45-52. 167. Sobre el Teatre Líric vegeu: GUARDIET, Montserrat. *El Teatre Líric de l'Eixample (1881-1900)*. Barcelona: Pòrtic, 2006.
168. PERMANYER, Lluís. *Op. cit.*, p. 17.
169. Per a més informació sobre les escultures i el vestíbul, consulteu: GUARDIET, Montserrat. *Op. cit.*, p. 97-101.
170. Segons els autors de l'article, van ser al jardí fins al final dels anys cinquanta. GUARDIET, Montserrat i MUÑOZ, Gregori. *Op. cit.*, p. 47.
171. PERMANYER, Lluís. *Op. cit.* En el mateix article hi ha una fotografia en què apareix Maria del Mar amb l'escultura de Beethoven.
172. DOMÍNGUEZ RUIZ, Manuela. *La Colección de escultura clásica del cardenal Despuig en Palma de Mallorca*. Tesi doctoral dirigida per Montserrat Claveria Nadal. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 2015, p. 171.
173. *Ídem*.
174. BELTRÁN FORTRES, José. "El 'Hércules en reposo' en la escultura romana en Andalucía". *Habis* 27, Universidad de Sevilla, p. 123-156.
175. La referència de la fotografia de la Venus Púdica que ens referim és: Adolf Mas. MB. Arxiu Josep M. Cuyàs i Tolosa. I la fotografia de l'Hèrcules Farnese el trobareu a: Institut Amatller d'Art hispànic, Arxiu Mas, 112, S. C.
176. ABRIL, Joan. "Els jardins de la torre Arnús i el Teatre Líric". *Revista de Badalona*, 17 juliol 1976, p. 21.
177. A *El Eco de Badalona* podem llegir referint-se a Arnús: "la nueva fuente que acaba de regalar a la villa". *El Eco de Badalona*, 22 gener 1887, núm. 3, p. 3. A *El Eco de Badalona*, 29 gener 1887, p. 3, s'especifica que la font ja està acabada i es copia el text de la inscripció que actualment podem llegir.
178. Aquestes paraules són la transcripció parcial de la carta que Arnús va enviar al diari. *El Eco de Badalona*, 29 gener 1887, núm. 4, p. 1. En el Suplement d'*El Eco de Badalona*, 22 gener 1887, s'hi troba el discurs transcrit d'Arnús i Ferratges en què Arnús expressa

que “Por mi parte he querido conmemorar este gran acto de estima á Roca y Pi, con la instalación de una fuente en los muros de mi casa, que lego al Servicio de Badalona”.

179. Aquest tipus de retrat remet als retrats de personatges importants de l'Antiguitat Clàssica que decoraven els palaus renaixentistes i barrocs. Un exemple és el *Busto de personaje masculino en relieve* (núm. catàleg E000150) del segle XVII del Museu del Prado, així com la sèrie feta per Desiderio de Settignano de pedra i forma oval del segle XV.

180. Hem d'especificar que durant la processó cívica que es realitzà en honor a Roca i Pi el 9 de gener de 1887 pels carrers de Badalona, podem llegir a *El Eco de Badalona* que “El carruaje de honor [...] conducirá el busto de D. Vicente Roca y Pi y la lápida conmemorativa”. *Op. cit.*, 9 gener 1887, p. 3.

Pel que fa a la làpida, el diari es refereix a la que es va col·locar a la casa de l'homenatjat, al carrer de Mar, núm. 41. A *El Eco de Badalona* (22 gener 1887) trobem la descripció: “una lujosa lápida de mármol blanco en la que se leía en letras de oro la siguiente inscripción: *En esta casa vivió y murió el caritativo D. Vicente Roca y Pi*”.

Segurament en parlar de “bust” no fan referència a una escultura o relleu escultòric, sinó que és més factible que es tracti d'una còpia del retrat de Vicenç Roca i Pi, localitzat el 1886. *El Eco de Badalona*, 8 maig 1886 anuncia que Serrat és qui ha localitzat el retrat i esmenta que la família dona el consentiment que se'n puguin fer còpies. És el mateix Serrat qui proposa que s'encarregui una pintura a l'oli i que es pagui amb els diners de la subscripció popular (iniciada el 14 de maig de 1885) per substituir la làpida commemorativa que hi havia al Saló de sessions (inaugurada el 14 de maig de 1885), *El Eco de Badalona*, 23 maig 1885, p. 3.

181. *El Eco de Badalona*, 19 febrer 1887. També trobem menció a la font de dins de la propietat. *Op. cit.*, 12 gener 1887, p. 2.

Arxius

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
AD	Arxiu Diocesà de Barcelona
AHBDN	Arxiu Històric Ciutat de Badalona
AHCB	Arxiu Històric Ciutat de Barcelona
AHCOACB	Arxiu Històric Col·legi d'Arquitectes de Catalunya
AHPB	Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
AMCB	Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona
AMSMB	Arxiu del Castell dels Marquesos de Barberà
AI	Arxiu d'Imatges. Museu de Badalona
BC	Biblioteca de Catalunya

JOAN SOLER CORTINA I EL PLÀNOL GEOMÈTRIC DE LA BADALONA DE 1839

JORDI BALLESTEROS I VENTURA

Advocat

Resum

Superat el primer terç del segle XIX, havent deixat enrere la guerra del Francès i la primera guerra Carlina, Badalona entrà de ple, com tot el país, en un període de transformació i creixement. Una de les manifestacions més evidents d'aquell procés de canvi fou la que afectà la seva trama urbana, l'estructura de carrers i places i els usos del territori. Joan Soler Cortina (Solsona, 1806 – Barcelona, 1870), va dibuixar, el 1839, un plànol geomètric de l'aleshores vila de Badalona. Era un treball destinat a complementar l'examen per a l'obtenció del títol de mestre d'obres a la Real Academia de las Artes y de San Fernando, de Madrid, que va realitzar aquell any.

Als nostres ulls, el plànol de Soler Cortina es proclama avui com el retrat, inesperat, d'aquella Badalona de fa 180 anys, un autèntic tresor i un descodificador d'un munt d'aspectes interessants del nostre municipi.

Paraules clau

Plànol geomètric de Badalona 1839, Joan Soler Cortina, Mestre d'obres, Esteve Maignon, Camp del Fiscal.

La Badalona del primer terç del segle XIX

El primer terç del s. XIX no va ser fàcil per als badalonins.

D'entrada, hi ha la invasió napoleònica i la guerra del Francès. Un temps de sobreviure enmig de saquejos, soldats i conspiracions, de repressió, d'anglesos vigilant la costa des de les seves fragates i de miquelets fent-se seva la serralada de Marina. El 28 de maig de 1814, la guarnició francesa de Barcelona travessava Badalona pel camí ral, de retorn cap al seu país. Sis mil homes i carros i canons, una imatge que segur que va impactar els nostres avantpassats.

Superada la guerra i ja sense un enemic comú, afluïren convulsions de tota mena entre liberals, per un costat, i nostàlgics de l'antic règim, per l'altre. Cadascun dels episodis que ens són coneguts (el retorn del Borbó, el trienni liberal, els Cent mil fills de Sant Lluís, la mort de Ferran VII, la primera guerra Carlina...) ressonaven a Badalona d'una manera o altra.

I a tot plegat encara hi hem de sumar sequeres i epidèmies diverses, com la febre groga i el còlera. El 1821 l'epidèmia de la febre groga, encara que no afectà gaire Badalona, va omplir el monestir de Sant Jeroni de la Murtra de malalts del barri de la

1. Plano geométrico de la Villa de Badalona, 1839 de Joan Soler Cortina. Imatge cedida per cortesia del Museo de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando.

Barceloneta, de la capital veïna. I, naturalment, l'arrencada de la revolució industrial a la vila també provocarà amb el pas dels anys un canvi radical en les estructures econòmica, social i urbana de la futura ciutat.

El 1839, l'any del plànol de Soler Cortina, s'esllanguia la primera guerra Carlina. El conflicte havia impactat la nostra vila. Dels joves badalonins que havien estat cridats a servir la milícia nacional, alguns no tornaren a la ciutat. Com en tota guerra, el patiment, la por i la desinformació s'escampaven entre la gent, que, a més, es veia amb l'obligació, d'una manera o altra, de contribuir a sufragar les despeses que comportava. Les dels uns i les dels altres: als carlins, quan amb alguna incursió llampec es presentaven a la vila per fer recapte; a l'exèrcit regular, amb el manteniment de les tropes regulars quan s'hostatjaven a la vila.

Badalona, el 1839 s'acostava als 5.000 habitants. Les primeres fàbriques, com ariets de la industrialització que faria el ple dècades més tard, començaven a fer-se lloc entre pescadors i pagesos, entre menestrals i grans propietaris, entre corders i puntaires... Badalona canviava.

La desamortització de béns eclesiàstics, anticipava i feia preveure un menor pes de la religió en una societat que fins aleshores presentava un grau d'instrucció molt modest i, alhora, ajudava a reactivar l'economia de la mà de persones que havien fet fortuna a Amèrica o de la burgesia que s'anava adjudicant finques a les quals es podia treure un millor rendiment del que se'ls treia. S'intuïa bonança i creixement, i al mateix temps es començaven a diagnosticar mancances i debilitats que caldria superar per afrontar els nous temps.

Canviava Badalona, doncs, però no pas d'un dia per altre. La parròquia de Santa Maria, per exemple, mantenia un paper central a

la vida d'una societat agrícola, que es movia cíclicament al voltant d'un calendari de festes i celebracions religioses. El nucli de Dalt de la Vila, a redós de la parròquia, era el centre neuràlgic de la vila. El Baix a Mar, tot i la importància creixent de la pesca i de les activitats que s'hi associaven, encara no li treia massa protagonisme.

Badalona canviava perquè evolucionava la ciència, la tècnica, la medicina; perquè les mobilitzacions populars, com les bullagues, n'esquitxaven puntualment els seus carrers; perquè un nou associacionisme, social, polític recreatiu, treia el cap en un món dominat fins aleshores per confraries religioses o pels gremis; perquè hi havia símptomes d'aparició d'una burgesia local... I d'un nou ordre social.

En definitiva, parlem d'un canvi d'època. El pas de l'antic règim a l'estat liberal. Un canvi lent, naturalment, que va afectar, i de quina manera, l'estructura urbana de la ciutat. El magnífic plànol de Soler Cortina és un retrat de tot això. O, millor dit, ens dona pistes sobre tot això.

Joan Soler Cortina

Joan Soler Cortina va néixer a Solsona, l'any 1806, i va morir a Barcelona, el desembre de 1870, als 64 anys.¹

En sabem ben poc de la seva trajectòria vital, però sembla clar que, de ben jove, es va traslladar a la capital i es va posar a treballar com a aprenent de fuster. En aquell sistema gremial d'origen medieval (que ja donava mostres d'esgotament), va anar passant d'aprenent a fadrí i de fadrí a mestre. Aquesta evolució, que venia a representar un període de 8 o 9 anys, ens portaria a pensar que Soler Cortina va assolir el grau de mestre fuster pocs anys abans de fer-ne trenta.

Pel *Llibre de Passanties de la Confraria de Fusters de Barcelona* (1778-1820), que ve a ser un recull dels exercicis d'examen que calia superar per obtenir el títol de mestre fuster, coneixem la gran importància que l'ofici de la fusta tenia en aquell moment en l'arquitectura civil i en l'enginyeria.

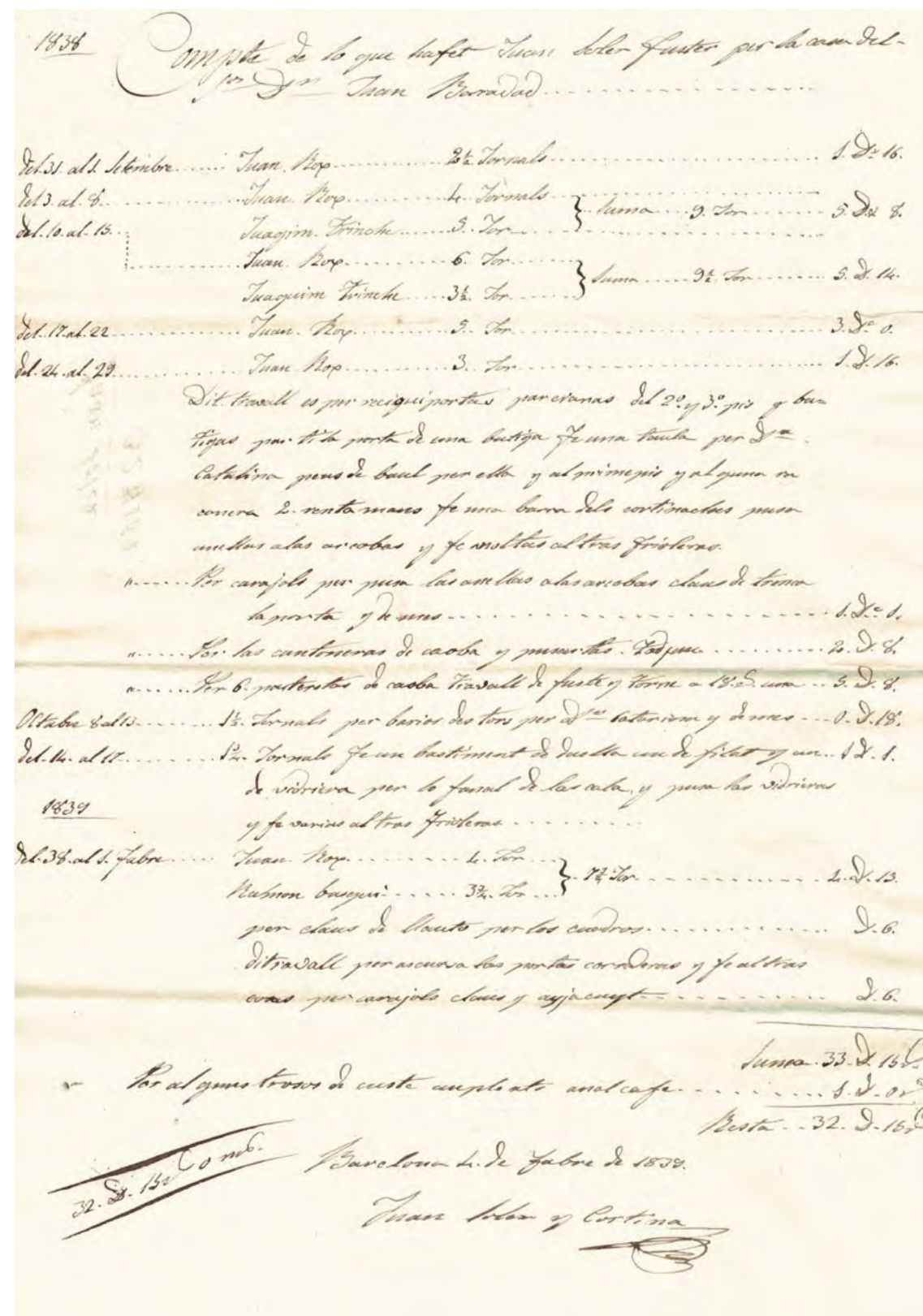
La frontera entre fusters i mestres d'obres era un pèl difusa. Només cal veure que, en aquella Barcelona, per obtenir el títol de mestre fuster no s'hi exigia cap demostració d'habilitat amb l'ús de les eines ni la realització de cap treball de taller amb fustes: era el dibuix el que comptava. Si se superava l'examen de dibuix, quedava acreditada la capacitat i la perícia dels candidats.

I, és clar, qui pot dibuixar un moble o una encavallada, per què no ha de poder dibuixar una casa o un monument? Entre fusters i mestres d'obres es coneixen gran nombre de plets en aquella època, per pràctiques que consideraven pròpies d'un intrusisme professional.

Joan Soler Cortina, doncs, superat l'examen, va treballar de fuster durant uns quants anys a Barcelona.

El nostre home devia intuir, però, que s'acostava un creixement de la ciutat, que les muralles tenien els dies comptats i que, quan es donés l'oportunitat, molts barcelonins buscarien sortir de la insana trama de carrers estrets i cases altes de la ciutat vella. I que, de tot això, en sortiria molta feina en el camp de la construcció.

D'aquestes càbales, i de les seves capacitats amb el dibuix, en vingué la decisió de treure's el títol de mestre d'obres i fer el salt a l'ofici de projectar i dirigir obres i construccions. Soler Cortina va obtenir el títol de mestre d'obres als 33 anys, el 1839. Ho va fer superant una prova a la Real Academia de las Artes y de San Fernando, a Madrid, a l'arxiu de la qual es troba localitzat el plànol original objecte d'aquest estudi.

2. Compte dels treballs realitzats com a fuster, per Joan Soler Cortina, a casa del senyor Joan Baradad, 4 de febrer de 1839. Arxiu particular.

3. Fragment del Plano de la mina de riego de Santa Coloma, 1839 de Tomàs Soler Ferrer. Arxiu de la Corona d'Aragó.

Abans de continuar repassant la trajectòria de l'autor del plànol geomètric, val la pena deixar clar que no s'ha pogut establir cap relació de parentiu amb la nissaga de mestres de cases, arquitectes i cartògrafs barcelonins Soler (Soler Faneca, Soler Mestres...) que van ser autors de projectes de tota mena, sobretot a la Ciutat Comtal al final del s. XVIII i durant el s. XIX.

Un d'aquests altres Soler, Tomàs Soler Ferrer, mestre de cases del rei, va aixecar alguns plànols de Badalona, casualment. Com a mínim en coneixem dos: un del 1798, d'una zona del Baix a Mar urbanitzada ja al final del segle XVIII² i un altre del 1839. Aquest últim, del mateix any que el de Soler Cortina, ens mostra l'entrada al terme municipal venint de Sant Adrià, amb la Torre Mena i la Torre Hospital ben a prop de l'antiga carretera. Una carretera que, com pot observar-se a la imatge adjunta, seguia el traçat de l'actual carretera Antiga de València i que vindria a encaixar, a manera de puzzle, amb la carretera que s'observa a la part inferior del plànol de Soler Cortina.

Soler Cortina va viure molts anys en un lloc ben singular de Barcelona: al Palau Reial. O millor dit, a l'antic Palau Reial, que comprenia tot el que ara és l'edifici del Museu Marés, l'antic edifici de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i els edificis de la plaça del Rei (Saló del Tinell, Capella de Santa Àgueda, el Palau del Lloctinent, el Mirador del Rei Martí...).

Per ser precisos, el seu habitatge donava al carrer dels Comtes, davant per davant de la Catedral. Conèixer com va aconseguir ubicar el seu domicili en un lloc tan particular, ens dona pistes del seu caràcter negociador. El cas és que el 1844 va fer un bon tracte amb la comunitat de monges del Convent de Santa Clara.

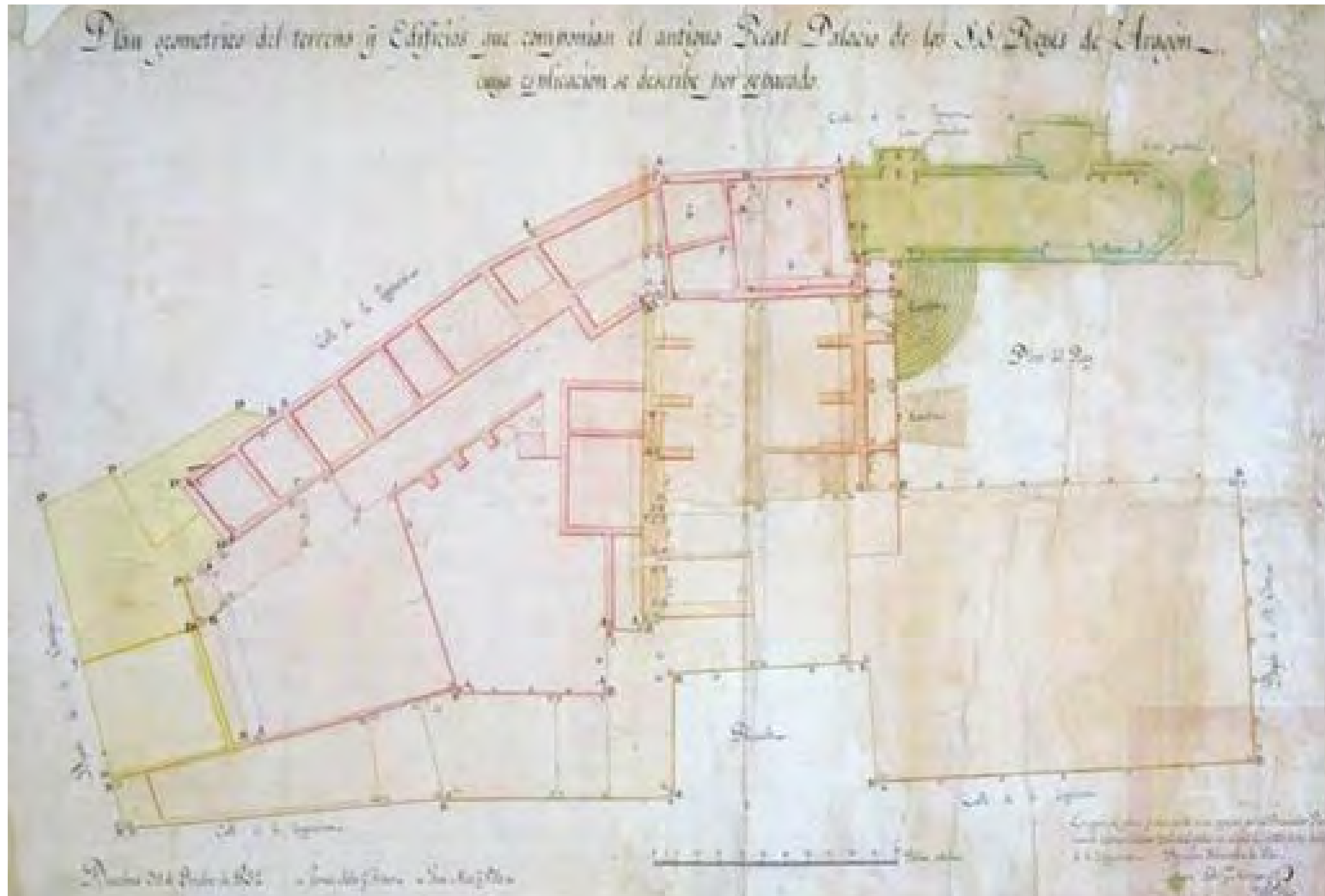
El convent original de les clarisses havia quedat molt afectat durant el setge de 1714. Consumada la caiguda de Barcelona, Felip V va voler compensar les monges entregant-los una bona part del Palau Reial (Saló del Tinell inclòs), menystenint, així, de passada aquell edifici institucionalment tan significatiu per al país que acabava d'ocupar.

Però el vell Palau Reial, a mitjan s. XIX, presentava un aspecte molt deteriorat. El 1844 les monges van contactar amb Soler Cortina perquè els hi arreglés un terraplè que amenaçava ruïna. Ell hi va accedir, però va cobrar-se la feina amb la cessió d'un espai, en establiment, per edificar-hi el seu habitatge. Les monges hi van mostrar conformitat, però amb la condició que, del terrat que s'hi construís, en tinguessin elles l'ús exclusiu.

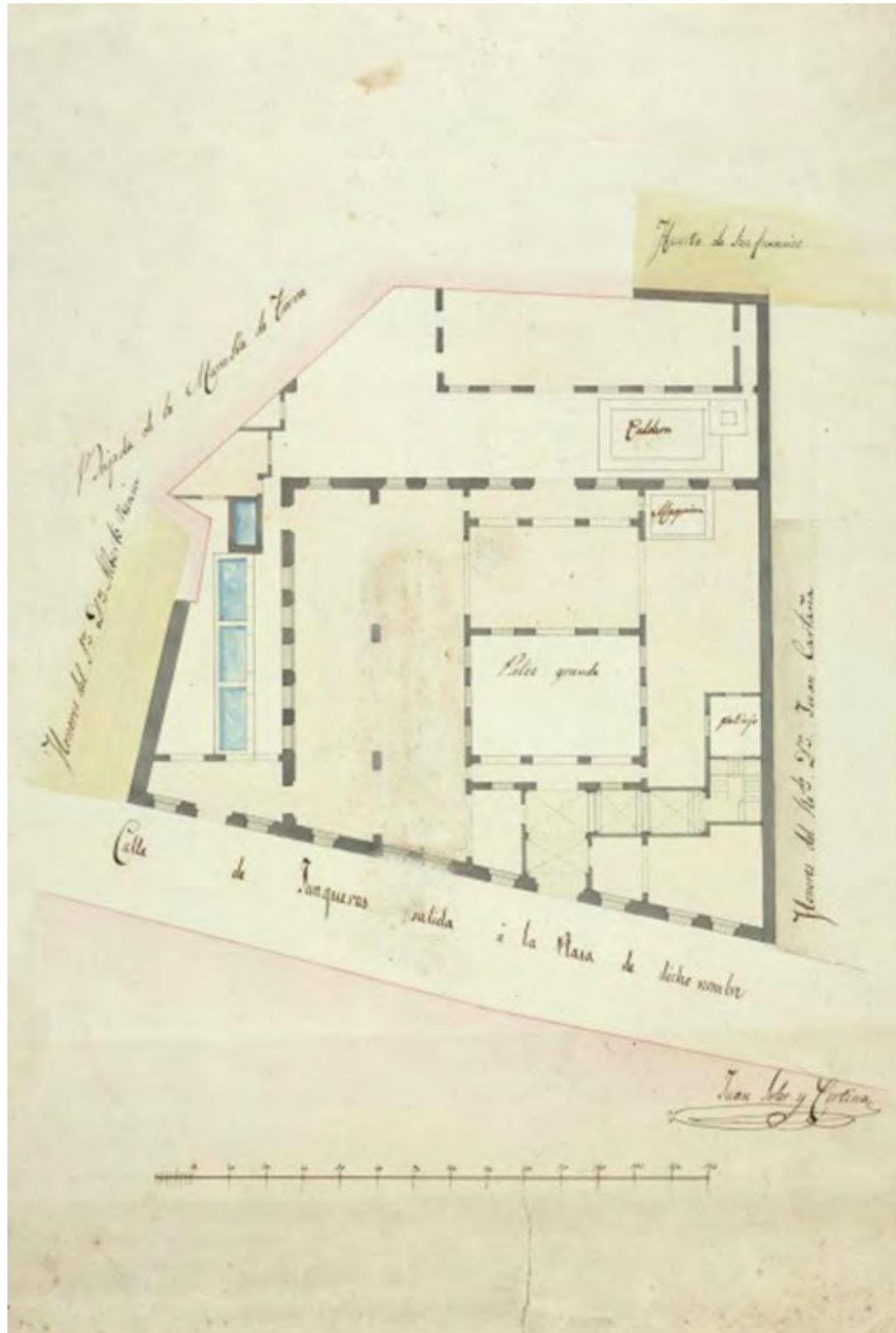
Soler Cortina desenvolupava la seva tasca professional molt a prop d'allà: al carrer de Sant Sever, número 9, just darrere del Palau de la Generalitat, a tocar de l'església de Sant Sever, molt vinculada amb el Capítol de la Catedral de Barcelona. Una guia general de Barcelona, de 1849, en deixa constància.

Com a mestre d'obres, va treballar, sobretot, a la Barcelona vella. En son exemple l'edifici del carrer de Jaume I, núm. 17 (1845) o algunes obres per a la Universitat de Barcelona, a l'antic Convent del Carme (1849). Però també a Gràcia, a Horta o a Sant Andreu del Palomar. Fora de l'entorn de la capital va fer unes quantes incursions. Per exemple a Sitges, on va col·laborar en el projecte de Miramar, de la família Vidal-Quadras (1855).

I a tot això encara va tenir temps, ja gran, de ser un dels pioners de l'Eixample, amb l'edificació, entre d'altres, de la casa de planta i quatre pisos al Passeig de Gràcia, número 34 (1864).

4. "Plan geométrico del terreno y edificios que componían el antiguo Real Palacio de los S. S. Reyes de Aragón...", 1832 de Joan Soler Mestres. Arxiu de la Corona d'Aragó.

5. Planta d'una fàbrica de Barcelona al carrer de Jonqueres, sense data de Joan Soler Cortina. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Els mestres d'obres

Els mestres d'obres eren professionals titulats, als quals la legislació vigent a l'època reconeixia capacitat per projectar i dirigir la construcció d'edificis. Com a mínim des del s. XVI, la figura del mestre d'obres venia regulada. Era l'evolució dels mestres d'obres o mestres de cases de l'època medieval. El 1796, en un intent de reestructurar professions, disciplines i plans d'estudis, la professió de mestre d'obres va ser abolida oficialment a l'Estat espanyol. Tanmateix, vint anys més tard, el 1816, es va restablir i va encarregar-se a la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, de Madrid, l'avaluació dels candidats de tot el regne i l'atorgament dels títols corresponents.

Només tres altres acadèmies, les de València, Saragossa i Valladolid, van ser autoritzades a atorgar aquell títol per als aspirants dels seus districtes, de manera que qualsevol aspirant a mestre d'obres català, inevitablement, havia de viatjar a la capital espanyola per examinar-se.

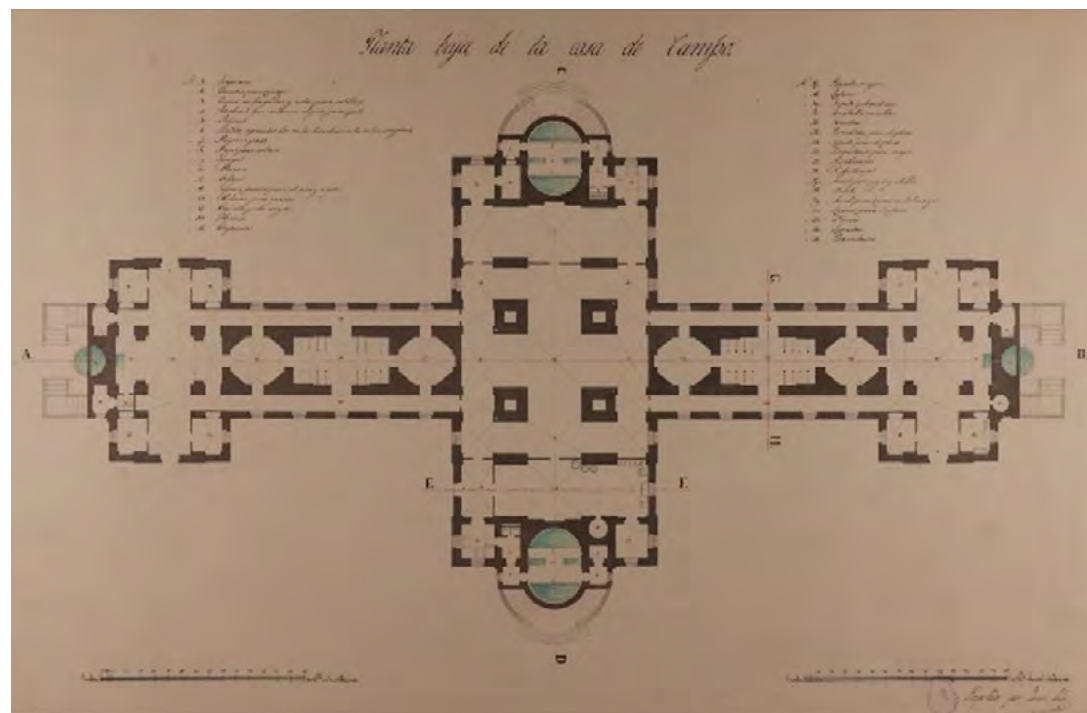
Soler Cortina, doncs, per obtenir-ne el títol, va viatjar a Madrid. Hi va ser entre maig i juny de 1839. La prova consistia en un doble examen: la "prueba de pensado" i "la prueba de repente". La primera implicava presentar a la secretaria de l'Academia un projecte d'edifici d'elaboració pròpia, amb planta, façana i tall geomètric.

Només rebent el vistiplau de la Comisión de Arquitectura de l'Acadèmia a aquesta primera prova, podies passar a fer la de "prueba de repente", el veritable os del procés d'avaluació dels candidats, perquè introduïa un factor sorpresa i un factor temps, que, sens dubte, devien posar nerviós qualsevol: calia desenvolupar un dels cinquanta-cinc temes que entraven a examen i calia fer-ho en un temps màxim de 15 hores, començant a les set del matí i, acabant, com a tard, a les deu de la nit.

Soler, per a la “prueba de pensado” va presentar-hi un projecte anomenat “Casa de campo para un caballero en el Llano de Barcelona” integrat per sis treballs, sis plànols. Un plànol de la planta baixa (vegeu Fig. 6), un de la planta principal, un alçat de la façana principal, un de la façana lateral i dos plànols més de seccions, de l’edifici, per l’altre.

Probablement com a complement d’aquest treball obligatori, per pujar nota, es podria dir, va presentar el seu *Plànol geomètric de la vila de Badalona*, cosa que faria pensar que la “Casa de campo” del projecte, Soler se la imaginava implantada a la nostra vila. Aquesta hipòtesi, però, és això només, una suposició, perquè el cert és que en cap dels sis treballs surt el nom de Badalona, i de l’anàlisi del projecte no se’n desprèn cap similitud amb cap casa del nostre terme municipal construïda en aquella època.

La “prueba de repente”, la va superar, contestant el tema 19, que devia ser el que li va fer més pes dels tres que un acadèmic va

6. Plànol de la *Planta baja de la casa de campo*, 1839 de Joan Soler Cortina. Archivo de la Real Acadèmia de Bellas Artes de San Fernando.

triar, aleatòriament, amb un sistema ben curiós. Consistia a agafar el “Libro de asuntos para Maestros de Obras” (que desenvolupava els cinquanta-cinc temes que entraven a examen) i clavar a ulls clucs entre les pàgines, tres vegades, una plegadora (una mena de tallapapers, generalment d’os o de marfil, que servia per aixafar bé el doblec del paper). El destí del candidat quedava unit així al destí de la plegadora introduïda entre els fulls d’aquell llibre.

El plànol: aspectes generals

Abans d’entrar al detall dels múltiples aspectes que criden l’atenció en observar el plànol geomètric d’en Soler Cortina és imprescindible fer uns comentaris generals sobre aquest:

a) La perspectiva del plànol és poc habitual. Estem acostumadíssims a veure plànols de la nostra ciutat, que ens la presenten amb el mar i la platja a la part inferior; amb la serralada de Marina a la part superior; amb el Besòs baixant vertical, a l’esquerra, i amb Montgat i Tiana a la dreta.³

En el plànol d’en Soler Cortina a la part inferior del plànol, hi trobem la riera de Sant Joan i la part que correspondria a l’actual eix Latrilla-Conquista, aproximadament. A la part superior, en horitzontal, la línia que avui en dia podríem anomenar Sant Pau – President Companys. A la dreta, el mar i la platja, i a l’esquerra una línia que vindria a ser paral·lela a l’actual C31, però situada una mica més avall.

b) La tècnica és de tinta i aiguada verda, marró, rosa i blava, sobre un paper vitelat de color cigró. Fa 590 × 798 mm.

c) No és un plànol mut. És un mapa que ens parla. Distingeix gràficament cultius, accidents geogràfics, illes de casa, zones en fase de reparcel·lació... Assenyala punts singulars, en concret 15 punts indexats amb una lletra que ens remet a la corresponent

explicació a la base del plànol. Finalment, alguns carrers venen designats amb el seu nom, d'altres no.

L'autor facilita la lectura del plànol assenyalant, per exemple, el sentit del curs de les rieres o incorporant una ben decorada brúixola que indica clarament on és el nord geogràfic. No hi falta, tampoc, l'habitual escala, que, lògicament encara no és en metres (el sistema mètric no s'oficialitzaria a casa nostra fins al 1880) sinó en canes catalanes. També incorpora una escala en "pies castellanos", preveient, sens dubte, que el plànol acabaria a les mans d'un membre de la Real Acadèmia reiterada.⁴

d) Tot i que el plànol va complir amb la finalitat desitjada pel seu autor Cortina (l'obtenció del títol de mestre d'obres), no és gens descartable que el treball fos fet ensems a utilitat d'Esteve Maignon, que acabava d'adquirir l'anomenat Camp del Fiscal i que es disposava a urbanitzar-lo. Tres arguments portarien a aquesta conclusió.

El primer argument és la més que probable coneixença entre en Soler Cortina i en Maignon, que vivien ben a prop i que coincidien a la barcelonina parròquia dels Sants Màrtirs Just i Pastor, de la qual tots dos eren feligresos. En Maignon, que vivia i atenia negocis al carrer de Basea, ben a prop d'aquella església, va ser, durant anys, secretari d'obres de la parròquia. Secretari d'Obres, l'un i mestre d'obres, l'altre, estrany seria que no haguessin mantingut algun tracte.

El segon entra pels ulls només mirant el plànol de Soler Cortina: l'hisendat d'origen occità hi té un pes específic important a la llegenda i la finca que feia poc que acabava d'adquirir, entre la riera d'en Folch —actual avinguda de Martí Pujol— i quasi a tocar del carrer de Mar, i entre la carretera i el carrer de Sant Josep, ocupa el centre exacte i precís del plànol de Soler Cortina.

I el tercer, i rellevant: un plànol com el de Soler Cortina no era feina que pogués fer una persona sola. La necessària presa de

mides, els càlculs, trepitjar el terreny, tirar el fil, parlar amb l'un i l'altre... és impensable que es fes sense l'ajuda d'un equip, per petit que fos, d'agrimensors i mestres d'obres o arquitectes. Algú es devia fer càrrec de les despeses que això suposava, algú que pogués treure profit del treball. O era l'Ajuntament de Badalona, i en aquell cas, crec sensatament que algun document o alguna referència hauria deixat rastre a la historiografia local, o era en Maignon.

e) El plànol sembla poc idealitzat, un vici en el qual històricament queien alguns cartògrafs àvids d'utilitzar el seu treball amb efectes propagandístics o laudatoris. Ben al contrari, en el plànol de Soler Cortina hi ha detalls ben precisos, difícilment atribuïbles a algú que no hagués trepitjat el territori. No es pot descartar que els primers esbossos de l'obra els pogués fer sobre la base de plànols preexistents, probablement cadastrals del segle XVIII o el que hem esmentat més amunt de Soler Ferrer.

No supera, òbviament, la prova de sobreposició amb la cartografia actual, precisa i exacte al 100%, però l'aproximació a la realitat és altíssima.

f) Trobant-se destinat a ser avaluat pels acadèmics examinadors, Soler Cortina s'esforça, a la llegenda que trobem a la part inferior del plànol, a fer evident que sap i coneix quines són les preocupacions dels governants de l'època en qüestió d'urbanisme: la salubritat, l'ordenació dels carrers, l'alineació de les cases, la conducció de les aigües pluvials, la recerca de certes comoditats per a la població...

D'una manera poc velada, com a contraposició a tot això, i en positiu, l'autor del plànol dibuixa l'eixample Maignon de carrers rectes, situa fonts i fanals, explica les bondats d'enllestir el trasllat del cementiri de la vila... No es pot negar que l'examen el va preparar bé.

El territori que el plànol ens mostra

Un plànol com aquest permet fer un repàs d'aspectes, sens dubte, interessants de la nostra ciutat i de la seva història. Aquí n'apuntarem uns quants només. Molts altres fils queden pendents de ser estirats.

La platja

De la platja que dibuixa Soler Cortina, dos elements criden l'atenció: una absència i una presència. I ambdues mereixen un comentari.

L'absència és notòria: Soler Cortina no hi dibuixa barques, ni drassanes, a la platja. Ja hem dit abans que no havia volgut fer un plànol, ni decorat, ni idealitzat. Però si hagués optat per acostar-se més al dibuix o si hagués pogut fer-ne una fotografia (cosa impossible llavors), a la platja, sens dubte, hi veuríem barques i petites drassanes, i pescadors, mestres d'aixa, gent cosint xarxes, badocs... Bona part de l'activitat productiva de la Badalona d'aquella època es concentrava al sorral.

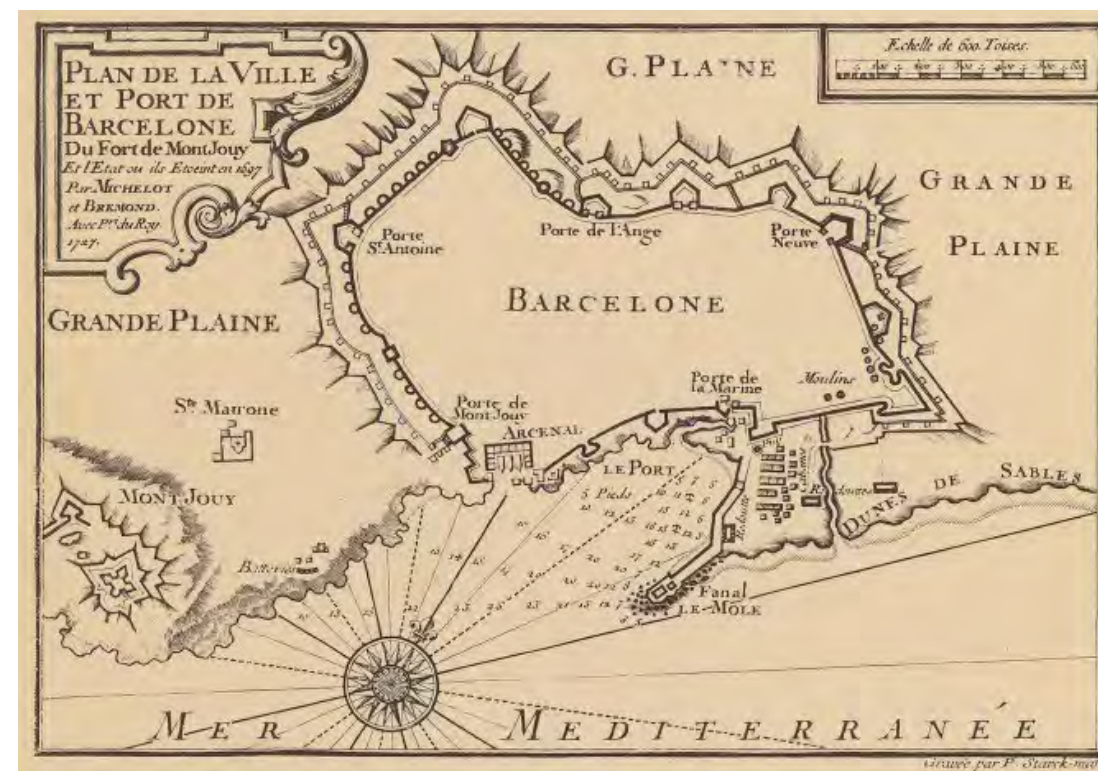
I la presència, també: la del creixement urbà que s'acostava. Quan mirem el plànol estem observant, de fet, la primera urpada urbanitzadora sobre la platja de la ciutat. La fina espina del carrer de Mar desemboca a l'altura de l'eix Santa Teresa – Santa Anna. Però, a mà dreta, on ja s'intueix la trama en forma de pinta que conformen els carrers Sant Llorenç, Sant Carles i Sant Joaquim, la urbanització baixa més avall i ja va trepitjant el sorral.

Fins feia pocs anys el carrer de Cadis, per exemple, havia confrontat amb la platja. Avui encara, la numeració de les cases en aquell carrer és correlativa, (1, 2, 3...), a la vorera de la banda de muntanya, en lloc de ser parells a un costat i senars a l'altre, com

és habitual. Aquest fenomen el trobem també en altres carrers que, en algun moment van ser a primera línia de mar, a un tram de Santa Madrona o al carrer de Sant Carles, per exemple.

Però si aquests dos aspectes són interessants, molt més rellevant és un “descobriment” que el plànol ens proporciona: les dunes. Les dunes que s'intueixen al llarg de tota la platja, amb major o menor intensitat, i que només queden trencades per aquella incursió urbana que hem dit. D'entrada, el dubte pot assaltar-nos: un sistema dunar a Badalona? Té base científica, això? O és potser una llicència que s'ha pres Soler Cortina?

Un altre mapa, imprès al principi del s. XVIII, però referenciat el 1697, ens ajudarà a sortir de dubtes. És un d'aquells clàssics plànols francesos, probablement pensat per a usos militars. Michelot et Bremond ens feien el seu retrat particular de la vila i el port de Barcelona. Mireu-lo:

7. Plan de la ville et port de Barcelone, 1727 de Michelot et Bremond. Imprès a Marsella.

A la banda de llevant, una anotació crida l'atenció: “Dunes de sables”. És a dir, dunes de sorra. Si a Barcelona n'hi havia, no ens hauria d'estranyar que a Badalona també n'hi hagués. Alguns treballs d'experts en la matèria ens permeten gairebé assegurar la presència de dunes a la platja de la nostra ciutat fins a la meitat del segle XIX.⁵

Per enllestir aquest apartat sobre la platja, no ens podem estar de remarcar una altra absència en el plànol de Soler Cortina, però aquesta plenament justificada: la de la via del ferrocarril. Quan es dibuixà el plànol, faltaven set anys perquè el Govern de l'Estat espanyol atorgués la concessió definitiva de la línia Barcelona-Mataró (que es va retardar força, entre altres coses perquè es veu que la proposta que es feia per al tram Montgat – el Masnou no acabava de fer el pes als enginyers de l'Estat).

Set anys més tard del retrat que ens fa Soler Cortina de la platja, concretament el mes d'abril de 1846 van començar els treballs per desbrossar, netejar i esplanar el terreny on se situarien els raïls del ferrocarril. I el dia 2 de maig d'aquell any, William Mackenzie, l'enginyer anglès ànima del projecte, va recórrer a peu el traçat des de Barcelona fins a Montgat per donar el seu vistiplau als preparatius. Aquell dissabte de maig, el maig que va ferir de mort les dunes, el pas de Mackenzie va marcar el *momentum* en què el territori de la nostra platja començaria a canviar per a sempre.

Tot i les protestes que l'estiu del 1847 van organitzar els pescadors badalonins, enfadats amb aquell obstacle que s'interposava al bell mig del “seu” soral (protestes que van obligar el govern a desplegar l'exèrcit i a contractar vigilància nocturna), el 1848 es va inaugurar la primera línia ferroviària de Catalunya.⁶

La riera d'en Folch

La riera d'en Folch és la riera de Canyet –actual avinguda de Martí Pujol–. El plànol ens la mostra en el seu tram final: des del Pas de la Guineu, just a sota de Ca l'Andal, i fins a arribar a mar. En el tram més alt que podem observar, la riera passa a tocar del barri de Dalt de la Vila i del carrer del Rector i segueix fins a la carretera. En el tram més baix, adopta un caràcter més rural, i s'acosta a mar envoltada de camps a banda i banda: la plana de Cal Corb, al seu marge dret, i el Camp del Fiscal, al seu marge esquerre.

La riera d'en Folch és una de les set rieres que conformen els eixos perpendiculars al mar que han configurat físicament i urbanísticament la nostra ciutat des de sempre i, encara ara, per molt que costi intuir-les sota la trama urbana.

La riera neix a Canyet i va sumant aportacions de la seva “conca”. Com totes les rieres de la zona del Maresme, té un curs curt i un pendent important. Les fortes a la capçalera comportaven, a la zona més baixa del seu curs, conseqüències que, periòdicament, s'acostaven a la categoria de catàstrofe o de petita catàstrofe. Això encara passa ara, tot i que la domesticació de les rieres –la seva canalització, els col·lectors, el gran dipòsit de l'Estrella...–, han disminuït molt i molt la freqüència i la potència d'aquells episodis destructius.

Ens l'hem d'imaginar, en una bona part del recorregut que veiem al plànol de Soler Cortina, encintada per la típica tanca de riera, un mur robust, amb acabats modestos, protector d'inundacions en cas de rierades. I, sens dubte, amb un nivell d'urbanització que tendia a zero: potser algun element, alguna passera feta amb taulons de fusta normalment, per fer més fàcil travessar-la,

a l'altura del carrer del Rector i Barcelona i a l'altura de la carretera, però poca cosa més.

El nom de riera d'en Folch⁷ havia estat adoptat oficialment el 1824 i convivia pacíficament amb els altres noms que, segons el tram, adoptava la riera de Canyet: riera de Canyet pròpiament dita en el seu tram més alt, Quintana Baixa des del pas de la Guineu i fins al carrer de Rector —simètric, per entendre'ns, amb el de carrer de la Quintana Alta—, el carrer de la Riera, d'allà fins al carrer de la Creu o carretera i riera d'en Folch en el seu tram final fins a mar. Soler Cortina, davant d'aquest nomenclàtor tan fluctuant, es va curar en salut i en lloc de grafiar “Riera d'en Folch” va optar per un prudent “Riera llamada d'en Folch”.

El ball de noms de la riera no va parar ni quan ja havia anat adquirint categoria de via urbana: Doctor Baranera, General Martínez Anido, Martí Pujol, Bonaventura Durruti i altre cop Martí Pujol. La cosa certa és que molts anys després que el nom de riera d'en Folch deixés de ser oficial, el nom perdurava. Per exemple, als llibres de Proa dels anys trenta del segle passat, assenyalaven així l'adreça de la seva editorial. Encara avui hi ha badalonins i badalonines que mantenen aquell topònim. Això sí, la immensa majoria de badalonins l'anomena Martí Pujol. Així, sense ni riera. O amb una avinguda al davant que certament sembla que vesteix més, però que fa perdre genuïtat local.

El plànol de Soler ens aporta un sorprenent gir a la dreta de la riera en el seu tram finalíssim, quan ja és a tocar del mar. Per entendre'ns, en arribar a l'altura del carrer de Sant Josep, llepant el punt on es troba actualment la casa Pavillard, enfoca cap a la dreta i va a desembocar a l'altura de l'actual carrer de Marina. Aquest és un tema que caldria estudiar més a fons, perquè es

fa estrany pensar que en aquell tram final, amb l'empenta de l'aigua, no tirés pel dret. Potser la incipient urbanització del marge esquerre de la riera en aquell tram final va comportar algun treball públic per desviar-la, però aquesta hipòtesi és francament poc versemblant.

La riera d'en Jornet

Aquest segon eix mar-muntanya que estructura la vila de Badalona és avui coneguda a la seva part alta com a rambla o riera de Sant Joan, i en el seu tram més baix, com a carrer de Sant Ignasi de Loiola. Al plànol surt anomenada com a “Riera San Gerónimo”.

Justament, però, quan visionem aquest tram més baix, es genera un dubte interessant. Si sobreposeu el plànol de Soler Cortina amb qualsevol cartografia actual, observareu un gir de la riera, que el nostre cartògraf no va tenir en compte:

És a dir, semblaria que la riera d'en Jornet o la riera dels Frares (noms populars que també ha tingut en el pas del temps), segons Soler Cortina arribaria a mar més aviat seguint el curs de l'actual carrer de Colom, girant lleument, en arribar a l'aleshores sorral en sentit Barcelona (i, per tant, coincidint amb la seva actual desembocadura, aproximadament).

Això ens portaria a pensar que travessava la plana del Corb o d'en Tàpies, fregant l'històric pavelló de bàsquet del Club Joventut.

En aquest punt val la pena observar com el plànol objecte d'estudi ens ensenya, a la part inferior de l'extensa peça de terra que acabava de comprar la família Maignon, i entre riera i riera, la zona que acollirà, dècades més tard de la realització del plànol, un nou eixample de la vila.

Només una filera de cases al carrer de la Creu mostra una incipient presència residencial, aquell 1839, en aquest espai. Aquests habitatges i (encara que no la veiem, perquè no la dibuixa el cartògraf) la masia de Cal Corb. Això era tot.

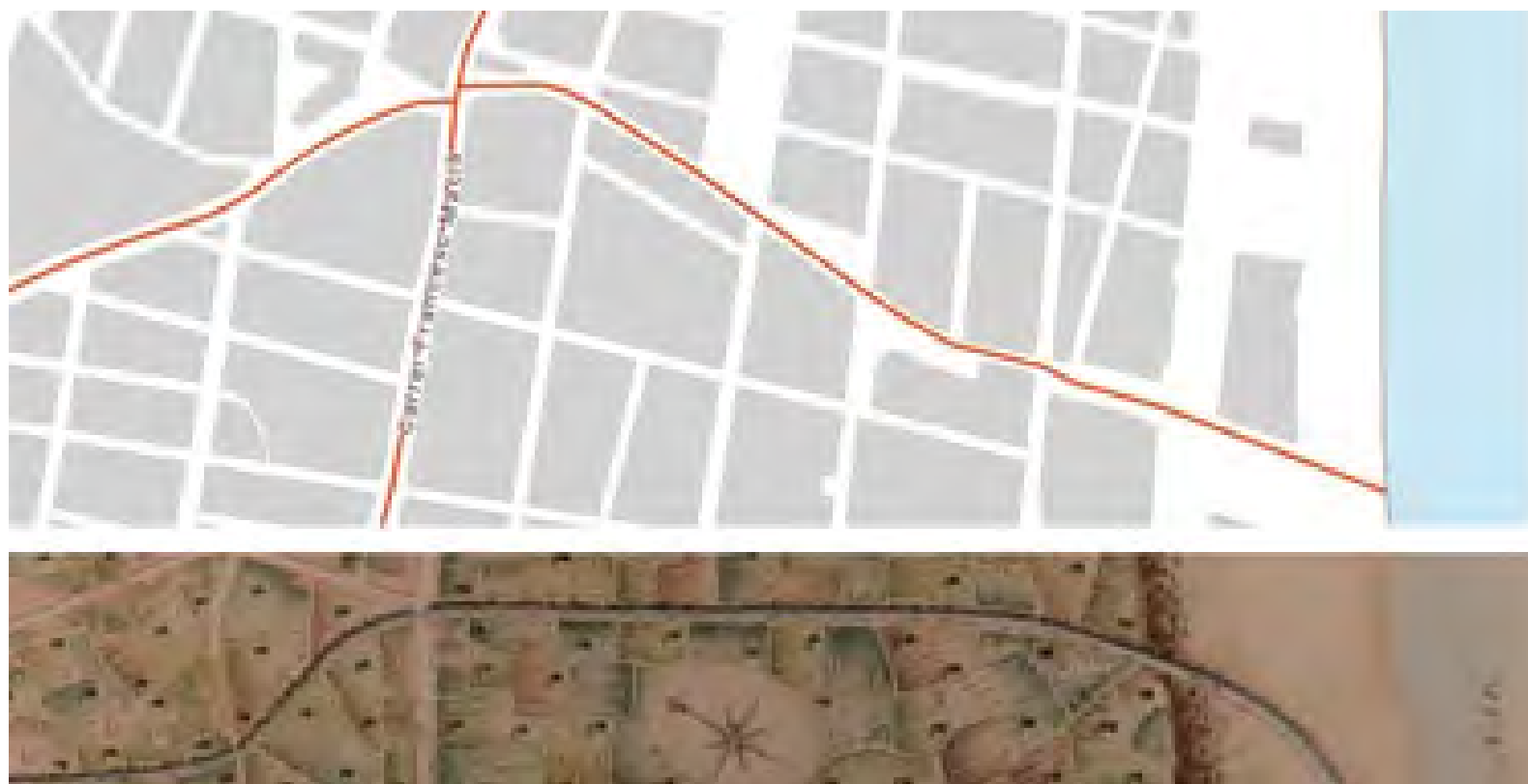
La retícula de carrers (de Marina, de Dos de Maig, de Colom, de Guifré, d'Ignasi Iglesias...) va anar apareixent lentament avançant el segle XIX. Lentament i amb episodis tan coneguts com el de l'alcalde Palay fent tirar a terra a cops de pic, el 1897, la tanca de la finca de Cal Corb, per enllaçar el carrer de Guifré amb l'actual avinguda de Martí Pujol.⁸ Josep M. Sabater, amb excusa del centenari d'un dels primers plans urbanístics de la ciutat, el "Pla Pons", ha estudiat molt bé aquest tema.

Finalment, i encara amb la vista posada sobre la riera d'en Jornet, és important assenyalar que en el punt d'unió d'aquesta amb el

torrent de la Batllòria (per entendre'ns, en aquell nus que conforma la plaça de l'Alcalde Xifré i el carrer de Sant Ramon), només un any més tard de l'elaboració del plànol, és a dir el 1840, s'hi va instal·lar la primera filatura de vapor de la ciutat: Fornells, Viñas y Cia. (més endavant Carbó y Viñas), coneguda per Ca l'Americano. També aquest fet dona valor al plànol de Soler Cortina, com a darrer testimoni gràfic d'una ciutat que, amb poques dècades, s'ompliria de fàbriques, tallers i xemeneies.

El cementiri

Un dels elements que la llegenda inferior del plànol destaca com a motivadors del treball de Soler Cortina és justament el cementiri: "la poca capacidad y situación perjudicial del Cementerio...", escriu concretament.

8. Contraposició del plànol de Soler Cortina amb cartografia municipal actual.

No s'acaba d'entendre el comentari, atès que quan feu el plànol, el 1839, ja feia 5 anys del primer enterrament al que ara coneixem com a Cementiri Vell: el de la dona i la filleta de l'hereu de cal Tey, mortes pel còlera, enterrament que va tenir lloc el 22 de setembre de 1834. No s'entén, si no és que vingués a sumar-se a un debat que encara es considerava ben viu des del vessant d'alliberar el barri de Dalt de la Vila de la insalubritat que representava tenir el cementiri al bell mig del nucli urbà.

Mirant el plànol observem, acolorit en beix i amb una lletra B, l'espai que ocupava el cementiri de tota la vida, per entendre'ns. Un cementiri que quedava dins de la Sagrera de Santa Maria, arrapat al temple. La seva estranya forma té una explicació: el temple romànic de Santa Maria, vell, cansat i atrotinat havia estat enderrocat feia quasi cent anys. En edificar el nou, inaugurat el 1778, es van prendre dues decisions de relleu: girar l'orientació de la nau, de manera que passaria de tenir l'entrada principal mirant cap a la plaça Constitució, per entendre'ns, a tenir-la mirant a mar; i fer-la més gran, de forma que inevitablement "trepitjaria" en part el fossar o cementiri. Aquest esquema fa més fàcil interpretar-ho:

La trama més fosca ens indica la vialitat i el posicionament de l'església i del cementiri. Per sota seu, intuïm el perfil actual del temple. Quan Soler Cortinas dibuixa el cementiri de la Sagrera, sens dubte aquell ja ha estat escapçat i roman com una relíquia al bell mig d'un Dalt de la Vila que vol viure en un ambient més higiènic.

L'àmbit del plànol fa que no puguem veure el cementiri del Sant Crist. Si us fixeu en el carrer de Fluvià, que és el que tira justament cap a Can Solei i cap als terrenys que va ocupar el nou cementiri, el trobem tallat pel límit del plànol un pèl abans d'arribar a l'aqüeducte que portava l'aigua al Clos de la Torre, a la Torre Vella.

El camp del Fiscal

La historiografia badalonina té diversos buits per omplir amb relació a l'anomenat camp del Fiscal, la peça que ocupa la posició central del plànol de Soler Cortina.

Un de toponímic: treball rere treball ens limitem a reproduir el toponim del camp del Fiscal, sense comptar amb cap hipòtesi sòlida sobre qui devia ser el tal fiscal.

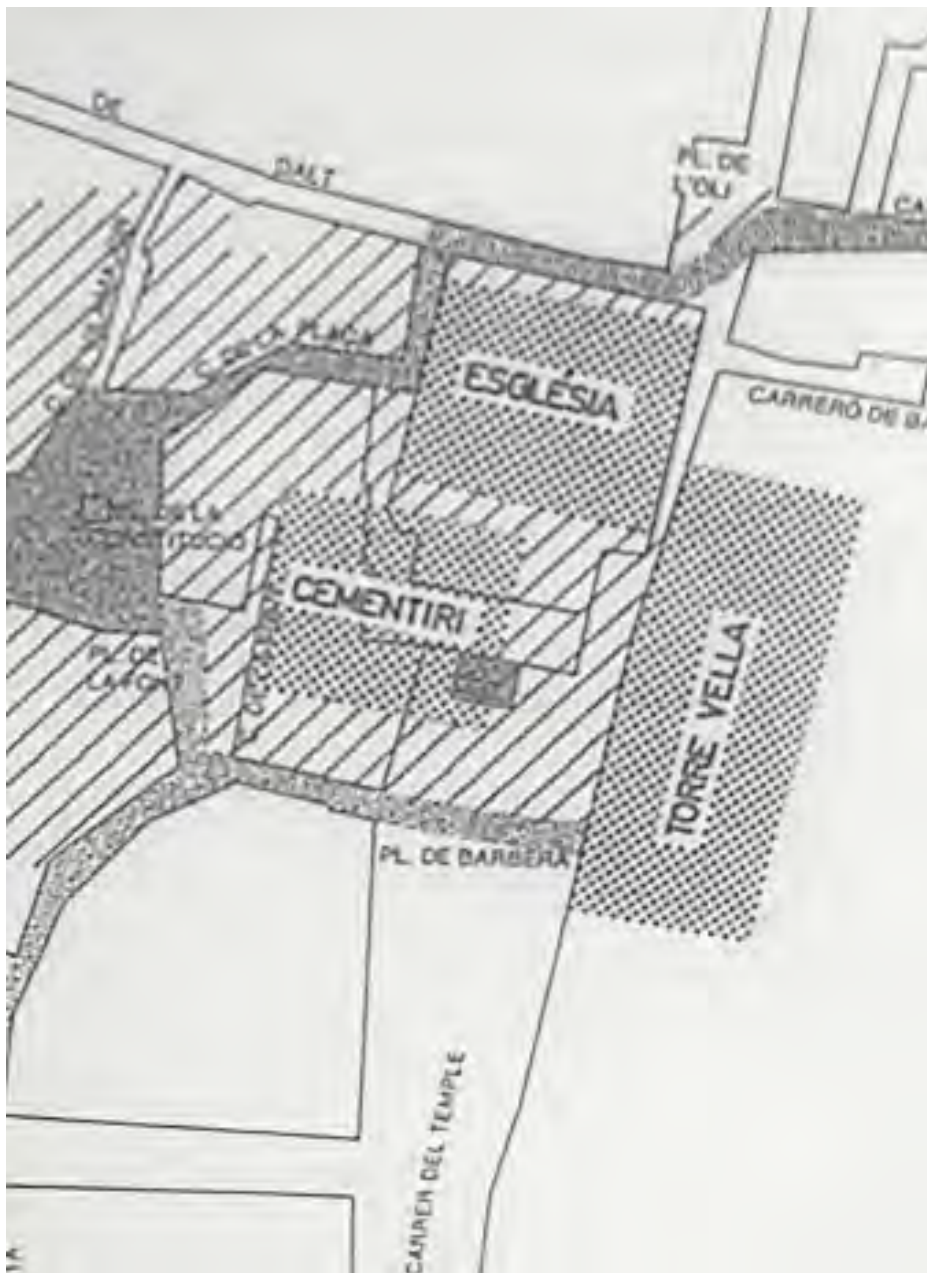
I un altre de contractual: com va anar l'adquisició del terreny? Com es va documentar? Aquí només podem fer una hipòtesi. Hi hauria com a punt de partida una titularitat del marquès de Barberà, i sobre la mateixa els drets d'algun canonge de la Catedral de Barcelona. Havia de ser amb ells que la família Maignon arribés a l'acord de compra.

Parlem, doncs, del que sí que sabem.

Els Maignon eren una família originària d'Occitània, del poble de Ginjac, (Gignac, en francès), ben a prop de Montpeller. A mitjan del s. XVIII es produí un cert corrent d'emigració occitana cap a Barcelona i algunes famílies de Ginjac van establir-s'hi i van excel·lir en el camp del comerç.

Els Maignon, com els Sargelet o els Sagnier i encara algunes altres famílies, provenien d'allà. A Barcelona, situats ben a prop del port, compraven i venien mercaderies de tota mena i negociaven remeses amb els vaixells que hi entraven o en sortien. Més endavant van anar descobrint les virtuts dels negocis bancaris, la borsa, els préstecs, les inversions... Tot i que alguns negocis els feien individualment, van treballar generalment a través de societats. Per exemple, sota el paraigües de "Sargelet, Sagnier & Cia", que va liquidar-se l'abril de 1817, o el de "Sargelet Maignon, Hnos", més endavant.

Enriquits pel comerç, i fent equilibris de tot tipus per sobreviure en temps convulsos (Revolució Francesa, invasió napoleònica...), van saber nedar i guardar la roba, procurant estar bé, en tot moment, amb el poder local i amb l'església. Està documentat, per exemple, un préstec de Sargelet Maignon, Hnos. a l'exèrcit

9. Esquema sobre el Dalt de la Vila del llibre *Els cementiris de Badalona* de Margarida Abras Pou. Badalona: Ajuntament de Badalona, 1998, p. 17.

l'any 1823 (que la família va acabar recuperant amb l'entrega de diverses finques a les Rambles, acabades de desamortitzar, probablement del convent de Sant Josep).

També coneixem donacions a l'Ajuntament de Barcelona, "en socorro de los indigentes" (1834), o a l'exèrcit, per pagar "la montura del escuadrón franco de cazadores de montaña 1º de Cataluña" (1835), o per mantenir un soldat durant 6 mesos (1835), o pel cos de llancers (1836), etc.

Els Maignon també mantingueren amb l'església una bona relació. Esteve Maignon fou secretari d'obres de la parròquia dels Màrtirs Sant Just i Pastor, com ja hem dit anteriorment. Participava públicament en celebracions i festes religioses, portant, per exemple, el pas de la Mare de Déu, com a majoral, a la festa de la Mare de Déu dels Dolors, l'any 1834.

L'Esteve Maignon, que apareix esmentat al plànol de Cortina Soler, és l'Esteve Maignon Duran, primer fill de Francesc Esteve Maignon Sargelet i de Madrona Duran (de família pagesa, de Teià).

És plausible pensar que, com s'estilava en aquells temps, els Maignon volguessin donar amb la compra del camp del Fiscal una imatge de solvència patrimonial molt apreciada en el món dels negocis d'aquella Barcelona en ebullició preindustrial.

Era habitual que les grans fortunes adquirissin finques en poblacions del pla de Barcelona. De fet, una jugada similar, l'havia fet Josep Maignon Sargelet a Gràcia, el 1819, amb la compra de Cal Vidrié. I uns quants anys més tard, el 1859, ho faria Evarist Arnús. Eren compres, d'altra banda, molt útils en el sentit que tenir una residència allunyada de la ciutat permetia passar-hi temporades durant l'estiu o refugiar-s'hi, sortint de la gran ciutat, en temps de bullangues o aldarulls, tan propis de la primera meitat del s. XIX.

I un fil que no s'acaba...

L'estudi del plànol de Soler Cortina dona per molt més que aquest modest article. És una eina d'interpretació de la nostra història i de la nostra ciutat, molt potent i una invitació constant a anar estirant fils.

N'apunto uns quants, només.

Hi trobarem Can Gató, potser l'única masia del Baix a Mar (que el 1894 Joan Surroca Viñeta va comprar per instal·lar-hi la seva farmàcia).

Hi descobrirem que teníem un carrer Major, aquell carrer que quasi tots els pobles i viles de Catalunya tenen, menys nosaltres, els badalonins. Soler Cortina apunta: "Calle Mayor o carretera".

Entendrem la preocupació per fer arribar l'aigua a una vila en expansió i la importància de la mina de Badalona.

Coneixerem l'Hort de les Monges abans que l'arquitecte Falqués projectés el carrer del Temple.

Imaginarem la vida del Baix a Mar en els carrers d'en Capidori, o d'en Casalons o d'en Cigala.

Entendrem per què la nostra mal dimensionada plaça de la Vila va néixer amb fòrceps i entre litigis.

Veurem el full en blanc en el qual Villar Lozano va dibuixar la Rambla.

Percebrem com el Dalt de la Vila, inevitablement, començava a perdre la centralitat (i a caure en un oblit que no mereix i que ens hauria d'avergonyar a tots els badalonins).

Tot això. I el que hi vulgui afegir cadascú...

Notes

1. Una esquela al *Diario de Barcelona* del 12 de desembre de 1871 anuncia una missa pel repòs de la seva ànima, a la parròquia dels Màrtirs Sant Just i Pastor, de Barcelona, en ocasió del primer aniversari de la seva mort.

2. El plànol d'en Soler Ferrer tenia una funció vinculada a la recaptació de tributs. El seu autor era mestre de cases del rei. Ho explica bé, Meritxell Gisbert i Traveria a la seva tesi doctoral *Cartografia i transformació del territori a Catalunya entre l'antic règim i la revolució liberal (s. XVIII-XIX): el paper de la família Soler*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 20/6/2017, p. 275.

3. Una de les altres poques excepcions és el plànol de l'arquitecte Francisco Renart Closas, com indica Jordi Gràcia Vila en el seu treball *Cartografia urbana al municipi de Badalona, des de la Restauració fins a la Segona República*. Barcelona: Facultat de Geografia. Universitat de Barcelona, 2015.

4. Una cana eren vuit pams, o sigui un metre i seixanta centímetres, aproximadament. El "pie castellano" era una mesura estranya a casa nostra. És la que es va fer servir, per exemple, per fixar el conegut i autàrquic ample de via ferroviari espanyol (sis "pies castellanos").

5. Per exemple, PANAREDA, Josep i BOCCIO, Maravillas, a "Efectos de la dinámica litoral inducidos por la actividad humana en áreas urbanizadas: el caso del Maresme". *Territoris*, núm. 7, UIB, escriuen: "No fueron raras las formaciones dunares, en especial en el delta de la Tordera, en donde todavía quedan notables testimonios. También se formaron dunas en las proximidades del Besós. Debío haber otros conjuntos dunares en diversos sectores del Maresme, en especial al sur de las desembocaduras de las rieras más caudalosas".

En el mateix sentit, Carla Lozano, en la seva tesi doctoral *Els sistemes dunars de la costa catalana*. Girona: Universitat de Girona, 2019, p. 176 situa a mitjan segle XIX, el punt d'inflexió d'aquells sistemes en el tram de costa en el qual s'enclava Badalona: "A mitjan segle XIX, entre 1848 i 1861, es desenvolupa progressivament la línia ferroviària que s'estendria des de Barcelona fins a Tordera, resseguint tots els municipis del litoral, des de la ciutat comtal a Malgrat de Mar. Aquesta infraestructura es va emplaçar entre la platja i les viles i, molt probablement, hauria estat la responsable de substituir les morfologies dunars existents en alguns municipis afectats".

6. CUYÀS TOLOSA, Josep Maria. *Badalona y el carril de Mataró*. Badalona: Impr. Durán AG, 1948.

7. Folch, sembla que era l'amo d'una casa que quedava per sota dels anomenats Horts d'en Seriol, que hauríem de situar entre l'actual carrer del Museu i la boca de metro de la plaça de Pompeu Fabra, més o menys. Una casa que no sembla distingir-se en el plànol d'en Soler Cortina.

8. Josep M. Sabater, amb l'excusa del centenari d'un dels primers plans urbanístics de la ciutat, el "Pla Pons", ha estudiat molt bé aquest tema. SABATER CHÉLIZ, Josep M. "Els cent anys del Pla Pons". Carrer dels Arbres, núm. 6, 1995, p. 43-58.

“SANT JOAN GLORIÓS”: PASSAR PEL ROURE A LA BADALONA DE MITJAN SEGLE XX*

NIL RIDER ENRIQUE

Historiador i folklorista

Resum

Badalona va ser un dels darrers llocs, si més no l'últim indret on es documenta, a guarir els infants herniats amb el mètode tradicional, que forma part del nostre corpus patrimonial. La nit de Sant Joan, que és quan tenia lloc aquest ritual de guarició, és una nit màgica per excel·lència i, com el foc i l'aigua, les plantes també prenen virtuts. Els roures, en aquest cas, com a arbre sagrat fan la funció guaridora, acompanyada de tot un ritual, tant quan es prepara l'arbre com en el moment clau: les dotze de la nit. Aquest ritual era ben estès a tot el país, de la mateixa manera que a Europa, es va anar perdent amb els anys; fins que quedà reclòs a Can Campmany, a les mans del Pepet Llansó.

Paraules clau

guarició, roures, Canyet, Sant Joan, medicina popular, folklore, patrimoni immaterial.

Si hi ha una cosa que pocs imaginem d'una gran ciutat són els rituals tradicionals, les maneres de fer pròpies de la pagesia, però hi ha una ruralia urbana, com en aquest cas és Canyet, que va mantenir uns costums primitius fins ben entrat el darrer terç del segle xx. En aquest cas se'ns planteja descriure i poder explicar el ritual de “passar pel roure”, però no tan sols la descripció dels segons en què l'infant en qüestió passava pel roure, sinó la preparació de tot el ritual i el seu significat per a la comunitat que el vivia duia a terme. El que tot seguit es documenta és un cas únic, car no hi havia constància de ningú que hagués pogut descriure tot el guariment fins el 1995. Això és possible perquè a Badalona es va practicar aquest guariment fins, aproximadament, el 1970; som testimonis, per tant, del darrer indret documentat on es guaria els trencats. Les descripcions que s'han recollit dels diversos testimonis que havien vist o conegut de prop el ritual coincideixen: el nen trencat presenta un bony exterior. Parlem, per tant, d'una hèrnia. Els metges del moment, tot i que l'operació es practicava des del segle xviii¹ recomanaven posar-hi un braguer, que tendia a ser poc higiènic en un nadó i que, a banda, encetava la pell dels nadons. En l'època que s'estudia ja s'havien inventat uns braguers de plàstic, segons esmenta Enric Llagostera, que, plens d'aigua, funcionaven prou bé. Tot i això,

Pepet Llansó sobre la roureda de Can Campmany. Al fons, s'hi pot identificar l'església nova de Canyet. Arxiu Família Llansó.

també hi havia certs guariments que es deixaven a les mans dels professionals. Un dels darrers indrets on se sap que es passà pel roure a Catalunya va ser Canyet i el darrer responsable en va ser Pepet Llansó. Aquest bon home, com el descriu la gent que l'havia conegut, s'havia responsabilitat de fer passar pels roures de Can Campmany, la masia on residia i on encara habita, majoritàriament, la seva família, els infants trencats que hi acudien la nit de Sant Joan. Mecànic d'ofici, però conscient dels seus orígens i del seu folklore, Pepet, que també va ser dels primers a picar bastons al "típich" Ball de Bastons, va néixer "sota una col", com ell deia, al principi de segle xx i va morir l'any 1995.

Aquests rituals formen part del que actualment anomenem *patri-moni immaterial*, que, com diu Francesc Llop: "costa poc de protegir [...]. Però es tracta d'un patrimoni menor, poc comprès, pitjor protegit, i (quasi) sempre discriminat".² Es tracta del coneixement de la comunitat, que cal recollir en un moment determinat abans que l'evolució el faci desaparèixer, encara que puguin quedar-ne els vestigis. En posarem un exemple. Colin Turnbull,³ en els seus viatges, descriu el *molimo*, una trompeta de fusta sobre la qual havia llegit, però que el 1951 s'havia transformat en un tub metàl·lic que els pigmeus usaven com si fos l'arcaica trompeta de fusta treballada. Aquest fet lliga amb el que defensà Marcel Mauss en

les seves classes, la importància⁴ de documentar qualsevol ofici i qualsevol ritual, de manera que es pogués reproduir en el futur sense necessitat que hi fossin els seus actors principals; els pigmeus usaven el nou *molimo* com si fos el vell, però ben segur que sabien, encara el 2020, fer-ne un de fusta. Al Regne d'Espanya, per posar un cas que tothom conegui, només hi ha un ofici protegit que es mantingui viu: el de forner de calç, però només a Andalusia. Hi ha, però, protegit un ofici desaparegut: el de campaner; que resta a les mans d'aficionats —moltes vegades professionals, entenent la professionalitat com la veritable coneixença de la tècnica—. ⁵ La resta de patrimoni immaterial protegit són festes, que en molts casos no conserven la manufactura, necessària per al desenvolupament de la tradició. Per exemple, la darrera aportació catalana al catàleg de la UNESCO són les falles del Pirineu, una festa que ronda entorn de la primera quinzena de juliol. S'ha protegit la festa i, dins d'aquesta, la manera tradicional de fer les falles com un element indispensable per a la festa. Què passaria si no s'hagués protegit i els catalans trobéssim una manera més ràpida i fàcil de fer-les? Fent servir l'exemple de Turnbull, com els pigmeus han evolucionat a la nova trompeta, la societat que varia en la confecció d'un element patrimonial ha perdut una part del patrimoni immaterial, que és el ritual de construir-lo; fàcil de protegir, ja que, per molt efímer que sigui l'element patrimonial, segur que té ben definits l'espai, el temps i els elements que hi participen: mobles, immobles i personals. ⁶ Però no és de la teoria del que es vol parlar, sinó del guariment del roure la nit de Sant Joan.

La Nit de Sant Joan i els guariments

La Nit de Sant Joan és una nit màgica —encara avui dia— per a la societat. ⁷ Santiago Rusiñol la va batejar, en una obra de teatre, com la “Nit de l'Amor” on els nens canten un vers que reflecteix

el simbolisme de la nit: “cantem i vetllem, que ja dormirem, quan morirem”. ⁸ Són nombroses les tradicions encara vives. Els ciutadans de Badalona van, la matinada del 24 de juny, a la platja a banyar-se —potser sense saber massa per què—, o n'hi ha que salten alguna de les poques fogueres que queden a la ciutat, encara que, el 1979, Miquel Lleonart ja reivindicava que era una tradició que s'estava deixant morir a Badalona. ⁹ De tota manera, fer fogueres dins de les ciutats no és una tradició gaire antiga: se sap que a l'edat mitjana es feien fogueres dalt el campanar de la seu —com també s'esmenten els “focs voladors”— en diverses ocasions, també per Sant Joan i Sant Pere, ¹⁰ però no s'esmenten fogueres populars. Als segles xv-xvi se'n feien fora de Barcelona i se sap que el 1780 es prohibí explícitament fer-ne. ¹¹ Tanmateix la tradició entrà a les ciutats i la mainada s'encarregava de la construcció i protecció del foc ritual a les places ¹² fins, ben bé, la dècada de 1980. Caldria fer una anàlisi més acurada sobre la pèrdua d'aquesta tradició que no estem en disposició de fer actualment. La revetlla és una nit màgica per moltes raons, cal tenir present que socialment és una nit de canvis: el solstici d'estiu. La revetlla de Sant Joan es vincula directament amb la sort i la majoria de tradicions que tenen lloc aquesta diada la busquen i eviten tot el seguit d'éssers místics que surten aquesta nit. ¹³

Sant Joan és el començament de l'estiu, d'aquí que “per Sant Joan el primer bany”, ¹⁴ i és un dels pocs sants hídrics del calendari cristià que es vincula directament amb un ritual de pas: Sant Joan Baptista fou l'encarregat de batejar els nous cristians, fet que simbolitza el canvi, la conversió al camí del cristianisme. I, com tots els sants, ve per suplir un culte pagà anterior, ¹⁵ un culte a l'aigua, que, com tot per Sant Joan, té virtuts màgiques. ¹⁶ A Gandesa, per exemple, tothom qui tenia una malaltia que no curava es dirigia al Santuari de la Fontcalda i allà, oferint una coca

Saltar la foguera a la Badalona de 1951. Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs Tolosa.

al riu, recitava “Déu lo guard sinyor riu, este cóc li donaré, perquè vostè se quedo la mal i a mi me dono lo bé”.¹⁷ El culte a l'aigua dels rius i de la rosada —que tot el que tocava ho feia durar més anys— fou abundant en totes les capes de la societat: un dels testimonis més antics és el del rei Martí I l'Humà que el 1406 trametia, des de València, una carta per saber si els ventalls que havia rebut els havien “fet bateiar a flum Jordà [...] o si'ls havets trets enguany al ros de sent Johan, car tan bells són, que desig havem que servint a nós contínuament, per antiguitat, no perissen”.¹⁸ Actualment són nombrosos els ciutadans que, en algun moment de la revetlla —molts al punt de les dotze—, es banyen al mar tot esperant obtenir sort. Però no tan sols això, n'hi ha que es banyen al riu o

se submergeixen al safareig.¹⁹ Fins i tot n'hi ha que fiquen el cap sota diversos brocs de font per tenir sort i salut.²⁰ Però no sols són aquestes les virtuts aquàtiques de la nit de Sant Joan: les dones d'aigua, els éssers mítics que viuen en estanys, llacs i rius, surten aquesta nit amb la fal·lera de ser mares.²¹

Per contra hi ha la tradició foguera, que segons sembla era anterior al culte cristià, com gairebé tot el que fa referència al folklore.²² L'església es va anar fent seves aquestes tradicions vinculant-les amb els sants. La vinculació del foc amb Sant Joan és bíblica: és el tipus de senyal que fa servir santa Elisabet per indicar a la Mare de Déu que ja ha nascut el seu fill Joan,²³ però aquesta apropiació vingué després que es qüestionés la seva permissivitat en el

Concili de Constantinoble.²⁴ Nogensmenys, el culte foguer de Sant Joan és present a Algèria, per posar-ne un exemple, on es fan fogueres que se salten per tenir bona sort;²⁵ de fet, hi ha una dita segons la qual “el dia de Sant Joan és dia d’alegria, fan festa los cristians i els moros de la moreria”.²⁶ El culte és romà i invocat del déu Janus.²⁷ Saltar el foc per cridar la sort i cremar els mals auguris és una tradició estesa arreu de la Mediterrània, com hem vist: els uns el salten tres vegades;²⁸ d’altres, com els barcelonins, set, tot repetint els versos: “Sant Pere, bon home. Sant Joan, bon sant. Guariu-nos de ronya i de tot altre mal”.²⁹ Alguns pallaresos passen la mainada nou vegades pel foc per desembromar-la³⁰ amb l’oració “bolangera de Sant Joan, *desembroma’t* per tot l’any”.³¹ Però no tan sols servia per tenir bona sort, ja que si hom estava malalt –fins i tot a les portes de la mort– i aconseguia saltar una foguera de Sant Joan ja es podia donar per salvat. També es diu que si una parella salta junta, agafada de la mà, ben segur que es casarà.³² El concepte sagrat del foc de Sant Joan és perquè respon al trasllat del darrer Sol, fins al nou Sol,³³ trasllat efectiu en el foc que es conserva tota la nit a la foguera. Al Pallars i l’Aran es fan les falles, que recullen dalt un cim el darrer raig de Sol, encenent una foguera. Aquest sol el baixen, o bé corrent o bé caminant, per un recorregut establert –amb camí o sense– fins al mig del poble. A Isil, en arribar, els reben exultants: són els herois que porten el foc sagrat de la muntanya, els que baixen el darrer Sol,³⁴ i un cop al poble dansen tota la nit custodiant el foc.³⁵ Aquest foc protegirà els habitants de Les tot l’any, sempre que prenguin un bocí de la fusta de l’*haro*, una gran falla de pi negre. És important aquest bocí, ja que el poble queda desprotegit fins a Sant Pere, quan planten el nou *haro*.³⁶

Però no tan sols hi ha purificació en l’aigua i en el foc, sinó que les plantes prenen certes virtuts màgiques aquesta nit: a Euskal

El sol viatjant sobre la terra. Auca Setcentista. *Costumari Català*, vol. IV, p. 27.

Dibuix i cançó sobre *desambromà's*. *Costumari Català*, vol. IV, p. 44.

Herria, la flor del card daurat posada la nit de Sant Joan a la porta de les cases protegeix de les bruixes aquella llar tot l'any.³⁷ Aquella matinada, arreu del país es passejaven grups de persones a la recerca de diverses plantes que els allunyaven els mals esperits i les bruixes: la ruda a casa impedia que entressin.³⁸ I, per si de cas entraven, algunes famílies es feien escombres de bedoll –també tallat la nit de Sant Joan– que tenien la virtut de poder escombrar els embruixaments i els mals donats.³⁹ És conegut, també, algun ritual que es feia dansant entorn d'algun arbre, un dels més coneguts és el de l'Hospitalet de Llobregat, on es dansava al voltant del pi d'en Cartró amb l'esperança de la bona sort. Es diu que si algun malalt s'hi refregava, acabava guarit. Amb aquest esperit de la guarició, hi ha diversos testimonis que parlen de recollir diversitat d'herbes aromàtiques amb propietats remeieres; una d'aquestes plantes pren el nom del dia en què floreix: l'herba de Sant Joan, que collida aquella revetlla serveix per guarir berrugues, entre altres coses.⁴⁰ A Reus, per exemple, també les guareixen enterrant una poma sota un arbre, del qual guarden un tros de l'escorça fins que desapareix la berruga.⁴¹ I no són els únics guariments que hi ha per Sant Joan, les ferides de les mans també sanen amb una mena d'ungüent fet amb les cendres de la foguera de Sant Joan⁴² i a l'Urgell, per posar un darrer cas, fan servir les darreres brases per coure una cabeça d'all que, un cop ingerida els guarirà de la sarna.⁴³

La conjuració, que és del que es pretén parlar, s'entén com "l'aplicació d'una força misteriosa, vinculada a certs ritus o fórmules, gràcies a la qual hom obtindria efectes col·locats fora de la normalitat".⁴⁴ El practicant, però, és un professional que coneix una tècnica que, d'una manera o altra, guareix el malalt; ja que generalment –més enllà de les ofrenes votives– tota guarició prové del coneixement d'algú que amb la creença –o fe– en el

guariment aconseguix aquest fi.⁴⁵ Aquests coneixements Josep Martí⁴⁶ els va classificar en quatre models segons la pràctica que se'n fa. El primer d'aquests és el model additiu,⁴⁷ caracteritzat pel guariment amb un element extern a l'individu: bé sigui perquè l'ingereix –com ara una infusió o un aliment–, bé perquè s'aplica –cataplasmes, banys–, o bé perquè són pròxims –generalment elements religiosos. En el model mecànic⁴⁸ també es fomenta la guarició per un element extern, però les propietats són físiques, aplicades per l'acció de l'element. Ras i curt: posar una moneda al cap de l'individu que s'ha donat un cop perquè no aflori el nyanyo. El penúltim model de guarició és el personal; en el qual s'atribueix una força mística a un individu,⁴⁹ sigui humà o celestial: els sants. El model expressiu,⁵⁰ que és aquell en què es pot inserir la cura dels trencats pel pas del roure, fa recaure l'acció guaridora en el ritual: en el contingut simbòlic del que es fa i/o diu, sempre tenint en compte les circumstàncies que l'envolten.

Ja es recull arreu la tradició de la cura de les hèrnies la nit de Sant Joan amb diverses oracions i rituals. Fora de Catalunya es recull a Larraun. Cal que hi intervinguin dos Joans, que es passen la criatura amb l'oració "To, Juan. Arzac, Juan" ("Té Joan. Rep Joan"), repetint el ritual tres vegades.⁵¹ Ramon Violant no recull en cap moment que s'hi posi roba dins a diferència d'Aézcoa, on es fica la camisa de l'infant. A Ansó els oficiants han de ser un Pere i un Joan, que passen l'infant tres vegades per dins del roure repetint el diàleg-oració de "Toma Pedro. Trae Juan". La més llarga, i complexa, de les que s'observen és la de Gitsaín: dos germans bessons havien de passar el trencat per l'escletxa del roure set vegades abans de la matinada de Sant Joan repetint l'oració: "Toma, Juan. Trae Pedro. Toma, Pedro. Trae Juan. Que San Juan y San Pedro lo curarán". El que no conclou si tota l'oració és una vegada o van repetint el "toma-trae" set vegades i conclouen amb el colofó.⁵²

A Catalunya, Violant i Simorra ho descriu a Sort i al Ripollès. En el primer, passaven el nadó nou vegades pel forat del roure mentre Joan i Pere —obligatòriament se n’havien de dir, com a Ansó—se’l passen amb l’oració de: *Teniu, Pere: aquí us dono una criatura trencada. Teniu, Joan: aquí us la torno curada.* Al Ripollès són el pare i la mare els que passen l’infant pel roure.⁵³ Cels Gomis també ho apunta pel que fa a l’anomenada *Catalunya Nova*, al Baix Camp: per “guarir una criatura de la trencadura, se la fa passar per entremig del tronc esberlat d’un roure tendre” entre un Joan i un Pere.⁵⁴ Salvador Palomar, en una fitxa de camp que s’ha pogut consultar, recull de Ramon Argany, d’Albarca, va afirmar que havia tallat un roure que “havia estat partit” i seguidament va explicar la mateixa tradició que s’ha anat descrivint tot dient que es passava l’infant trencat tres vegades entre el roure badat, tot dient l’un: “Pere, salta al darrere. Joan, cógelo al davant / Pere, salta al darrere. Joan, agafa’l pel davant”, a la qual cosa l’altre contestava: “Joan, agafa’l pel davant. Pere, salta pel darrere”⁵⁵. Argany, de Cal Bonet, va afegir que “això ho podia fer qualsevol de la família, o un amic. Ho feien els homes”, per tant, no es restringia a Peres i Joans. Cels Gomis també recull la tradició a Mataró i la Garrotxa apuntant que es fa amb una alzina jove i, esmenta igualment, que a la Costa de Llevant es fa el ritual, en aquest cas entre un Joan i una Maria.⁵⁶ En tots els casos es resa l’oració i es relliga l’arbre esperant que curi perquè l’infant es guareixi.

Les dades més antigues que s’han pogut recollir són del final del segle XIX. Carles M. de Esteve escrivia a *La Campana de Gràcia* com el 1886 havia pogut observar a Jafre el ritual de guariment. Passant per un roure badat, del gruix d’una cama i amb l’oració de “Trencat te’l dono. Curat te’l prenc”. S’esmenta una oració final dels agents del ritual que diu: “Cristo és nat. Cristo és mort.

Cristo és ressuscitat. Feu que aquest trencat quedi curat, com les llagues de Cristo crucificat”.⁵⁷ Quatre anys més tard, Francesc Carreras Candi també ho descriu a *La il·lustració catalana* tot especificant, per primera vegada, que ho podien fer el pare i la mare o el padrí i la padrina, sense presència de cap Joan ni cap Pere; també esmenta una oració que, en aquest cas, es recitava mentre tenia lloc el ritual: “Sant Joan Baptista, apòstol y evangelista; per la virtut que Déu vos ha donat, guariu lo noy de trencat ben aviat!”.⁵⁸ José María Iribarren descriu el ritual de Lobera de Onseña⁵⁹ com el més pur de tots. En aquest poble de les comarques de Saragossa hi ha una ermita dedicada a Sant Joan Baptista on la nit de Sant Joan s’obrien els roures perquè els infants curessin el trencat. Llavors, cap a la mitjanit, amb el so de les campanes, el mossèn revestit entonava la Salve a Sant Joan que la cantaven tots els assistents abans d’anar en processó a la roureda on es feien els rituals de pas. Els malalts anaven despullats i mentre un home subjectava la branca oberta, Joan i Pere s’anaven passant l’infant amb el diàleg-oració propi del llogarret: “Tómalo, Juan. Dámelo, Pedro. Roto te lo doy. Sano te lo devuelvo”. En acabar, es procedia a tancar la branca, resar l’oració i esperar que l’arbre no morís. Iribarren recull que els vells diuen que mai hi han faltat els curiosos, fins i tot gent de França. Els Joans, Peres i Maries mai havien cobrat res per fer la tasca de curació, era comunitària.⁶⁰

Nogensmenys, aquesta tradició és ben present a tota la península Ibèrica i arreu d’Europa. A tota la zona pirinenca —País Basc, Navarra, Aragó i Catalunya— es feia majoritàriament amb roures. Al País Valencià, Múrcia i Andalusia es fa amb la figuera borda,⁶¹ a les Canàries amb el drago, el seu arbre sagrat. Es diu que al sud de la península també s’havia fet amb vimer i amb gavarrera. Però no acaba aquí aquesta tradició, que és d’origen indoeuropeu: els

francesos i els alemanys també la fan amb roures o alzines i els anglesos amb el freixe.⁶² Un altre dels arbres sagrats, com ja s'ha dit, és el vimer. Aquesta tradició es viu a Manacor, on la família Sureda encara la practica a "s'Hort des Correo".⁶³ La família de Magí Sureda fa aquest ritual sanador a les cinc de la matinada del dia de Sant Joan; són ells qui passen els infants. Sureda conta que només passen els nens menors de 14 anys i que, en acabar de passar per l'arc que es fa amb les branques, se'ls frega la panxa

amb la saba. El ritual conclou quan lliguen —amb fil d'empeltar— les branques i cobreixen el tall amb fang i tros de roba de color de l'infant, per identificar cada branca amb el nen: si se solda, es guarirà de l'hèrnia. Cap de les trenta famílies que passen cada any pel vimer manacorí consideren el ritual art de màgia o bruixeria.⁶⁴

Per guarir adults de trencadura no hi ha cap mena de ritual com els que s'han descrit, però se'n coneixen alguns altres. Per Sant Joan, al Pirineu, es confia en el model personal: en passar

IRRIBARREN RODRÍGUEZ, José Maria (1942): "El folklore del dia de San Juan". *Príncipe de Viana*, núm. 7.

el recaptador, la família de l'herniat ofereix el pes exacte de la persona en blat. Si pesava més o menys el malalt no es guaria.⁶⁵ Oleguer Miró recull una altra tradició per als adults: el 1906 anà a visitar dos malalts d'hèrnia i va saber que un remei que s'usava sovint era col·locar “una gallina morta a sobre, ab plomes y tot, y allí hi havia de restar per espay de nou dies, passats els quals havia d'estar curada la trencadura, o almenys quedar reduïda”.⁶⁶ Tanmateix, a banda de les tradicions guaridores, hi ha alguns sants protectors front les trencadures; Sant Baldiri és un cas d'aquests, se l'anomena *de les faixes* perquè aquesta peça de roba era la que es feia servir abans dels braguers per guarir les hèrnies.⁶⁷ Un altre és Sant Protasi, a qui com a tradició se li ofereixen les venes o faixes amb les quals s'havia mirat de contenir la trencadura.⁶⁸ Tot són advocacions personals a la imatge, i es deixa la guarició en les capacitats d'altri. Cal afegir que la canalla també tenia un altre sant guaridor de la trencadura: sant Pere. S'ha documentat, més marginalment, el ritual de pas pels roures la nit de Sant Pere. Tot i això, és possible que fos una segona oportunitat per als que no pogueren assistir-hi la nit de Sant Joan.⁶⁹

El roure com a arbre sagrat

Aquesta tradició de passar pels roures està estesa a tot Catalunya. En estudis històrics de diferents masies s'esmenta com, a les seves rouredes, s'hi guarien els trencats. Nogensmenys, per si els nombrosos exemples que precedeixen no són prou, podem exposar-ne algun més proper a casa nostra, com el de Santa Perpètua de Mogoda, on hi ha recollit que es va fer en una de les masies més antigues del poble: Can Oller. La importància a Catalunya del roure és cultural i pot venir d'herència carolíngia, si no anterior, ja que el culte al roure està molt estès al nord i centre del continent, tot i que es defensa que sigui d'origen

indoeuropeu.⁷⁰ L'escocès James Georges Frazer⁷¹ fou el primer a parlar d'aquest culte a l'arbre i va dedicar-hi tot un capítol de la seva obra. Frazer defensa que aquesta concepció com a arbre sagrat pels europeus pot venir de cultes celtes i preromans, però que va ser vinculat a Zeus-Júpiter i arran d'aquí per la cultura medieval, que el feia servir per al guariment de malalties comunes, com ara la febre.⁷² També es diu que el vesc de roure recollit amb la lluna nova sense fer servir ferro⁷³ servia als pagesos del Piemont per fer un “olio di San Giovanni”, que guaria els talls amb rapidesa,⁷⁴ vinculant, casualment, el roure amb Sant Joan. Una festa, encara viva a diversos pobles és el *mayo*: el tall d'un pi alt que es planta al mig de la plaça i es venera durant tota la festa: una de les tradicions més sonades és haver de pujar a la copa del pi pel tronc ensabonat.⁷⁵ Aquest pi simbolitza l'arribada de la primavera. Tanmateix, hi ha testimonis d'aquest arbre plantat per Corpus o per Sant Joan;⁷⁶ fins i tot la mateixa festa es fa a Mallorca per Sant Antoni Abat. Pels volts de Sant Joan, tot i que no és un *mayo*, encara es planta l'*haro-faro*⁷⁷ als pobles del Pirineu central –Aran, Pallars– que durarà fins a la revetlla de l'any següent al mig de la plaça. L'antropòleg escocès exposa que aquestes festes entorn d'arbres eren comunes a tot Europa i que generalment eren al voltant de roures.⁷⁸

Aquesta consideració sagrada del roure feu que arreu d'Europa se li generés cert culte i un imaginari entorn del seu creixement i cicle com, per exemple, “a Pulverbatch (Shropshire), encara es recorda la creença que el roure floria la vigília del solstici d'estiu i que les seves flores s'assecaven abans que les il·luminés el llum de dia”,⁷⁹ que torna a lligar la màgia de l'arbre amb la nit de Sant Joan. No és tan sols això: el culte a l'arbre era tant que si un delinqüent s'atansava al tronc quedava indultat de la pena gràcies als dots de l'arbre. D'aquí diu Joan Amades que prové l'expressió

de “tocar fusta”.⁸⁰ No s’ha d’oblidar que un badaloní conegut com a Zam tenia al seu mas de Santa Coloma de Gramenet un roure sota el qual es va reunir el govern de Catalunya el 1651 en plena Guerra dels Segadors.⁸¹ Potser es van reunir sota l’arbre per les seves propietats? Joan Amades recull que era habitual fer les *juntes d’arbre* sota un arbre secular considerant tota decisió com a sagrada, i, per tant, irrevocable. Durant la invasió napoleònica se’n van fer diverses. És possible que es fessin més assíduament en temps de crisi, a causa del valor que prenien les seves decisions.⁸² Com a arbre sagrat, el roure tenia altres funcions, a banda de la guaridora. Per exemple, gràcies al seu vincle directe amb Zeus-Júpiter,⁸³ el roure atrau el llamp, però la fusta d’un roure ferit per aquesta tallada la nit de Sant Joan l’allunya.⁸⁴ També es diu que els tions de Nadal han de ser de la fusta sagrada d’aquest arbre, vinculant-lo amb un altre ritus de pas com és el solstici d’hivern. I també es recull que les dones amb ànsia per ser mares s’havien

Pepet Llansó mirant-se un roure, cercant la cicatriu que devia deixar el fet d’obrir-lo per Sant Joan. Arxiu Jan Grau.

d’abraçar a la soca d’un gran roure per quedar-se en estat de bona esperança. Aquest culte de l’arbre sagrat també va sentir la crida celestial, ja que moltes rouredes van ser lloc d’aparicions marianes al llarg de la història: potser amb la intenció de l’Església d’apropriar-se del culte sagrat de l’arbre associat a ritus pagans.

Badalona i els roures

A Badalona es compta amb el valuós testimoni de Pepet Llansó, que ho va estar fent fins al final de la dècada de 1960. Judit Barrera recull que el darrer any que tingué lloc el guariment dels roures fou el 1963,⁸⁵ però Pepet Llansó assegura que ben bé durà fins al final de la dècada dels seixanta. Es corrobora aquest apunt amb el testimoni d’Enric Llagostera, segons el qual mínim durà un any més, ja que el seu fill, Manel, passà pels roures de Can Campmany el 1964. La tarda de Sant Joan, en Pepet plegava una mica abans de la feina i es dirigia a la roureda que hi ha al sot de Can Campmany per preparar els roures que calia per a aquella nit. Assegura que ho va fer unes catorze o quinze vegades, passant pels roures cada vegada “dos o tres *nanos*”. La preparació dels arbres era una feina delicada. Primer de tot calia triar l’arbre, que no podia ser massa prim ni massa gruixut, un roure d’aproximadament 15 anys, esmenta que era l’ideal: feien una mica més de la meitat d’un pam. Hi va haver vegades que en tot el terreny que tenien a la masia no en trobava cap i havia de demanar a algun veí que li fes el favor de deixar-lo anar a la seva masia: la vida a pagès era així, es donava per quan s’havia de rebre. Especialment, recorda un any, que van haver d’anar a Can Parrot, masia situada al camí del Torrent de l’Amigó.

El roure “s’obre tenint pràctica”, així de fàcil ho esmenta en Pepet. Un cop triat, clar! El primer que feia era lligar, amb uns

filferros, el tronc de l'arbre. Aquests filferros servien com a topall perquè no s'esberlés l'arbre en obrir-lo. El següent pas era començar a obrir-lo amb una destral, per acabar-ho feia servir uns tascons metàl·lics com els que es fan servir per partir llenya. Els tascons, un de més gros que l'altre, els picava —amb cura— amb una maça de fusta. En tenir oberta una esquerra prou llarga,⁸⁶ calia badar l'arbre: a l'interior del forat hi posava una pedra i uns bastons —transversals al tronc— que acabaven d'obrir l'arbre. Hem de pensar que quedava una forma afusada del roure. Aquesta obertura feia un mig metre d'ample, ja que en Pepet afirma que hi “podia passar pel mig”. Tot era una operació delicada, si s'esqueixava el roure calia buscar-ne un altre i, depèn de la gent que hi hagués, potser no acabava de trobar-ne algun prou a prop. L'arbre quedava amb una mida de dos o tres dits d'amplada per banda. En Pepet, curós, polia una mica l'interior de l'arbre per no esgarrinxar cap criatura en passar. En acabar

Pepet Llansó a la roureda de Can Campmany. Arxiu Jan Grau.

aquesta feina, es tractava de preparar el material per al ritual: una galleda d'argila i “unes cordetes, *gruixudetes*”, per tancar el roure en acabar. Aquesta feina, en Pepet la va aprendre del seu pare, però desconeix si el seu avi l'havia fet. Ben segur que podem comptar amb un centenar d'anys de roures prenyats a Can Campmany, segurament amb menys assiduitat que els darrers anys, on la pràctica havia quedat restringida als coneixements d'en Pepet Llansó.

En Pepet apunta que majoritàriament les criatures trencades eren nens i, de fet, no recorda cap nena.⁸⁷ Quan arribaven, les famílies entraven al rebedor de la casa i despullaven el nadó, l'embolicaven amb una manta i baixaven per algun corriol als roures que en Pepet havia preparat. Prou junts per escoltar les indicacions que els donava. Ell “no feia res”, només ho preparava tot perquè, en arribar, estigués tot fet i explicava el que havien de dir i fer. Al punt de la mitjanit, cal suposar que baixaven una estona abans, des del Turó d'en Boscà, en Pepet escoltava les campanes de Santa Maria i en començar a tocar els quarts cridava “atenció!” perquè tothom estigués preparat, ja que en sonar la primera campanada de les dotze, amb un tret d'escopeta, feia el senyal perquè comencés el ritual. A Badalona els encarregats de fer el guariment eren els padrins, tinguessin l'edat que tinguessin —cosa que fomenta uns records que perduren tota la vida, com els de Joan López que, amb set anys, va ser l'encarregat de passar-hi el seu fillol. Els padrins,⁸⁸ situats a banda i banda del roure, es passaven el nen per dins de l'obertura amb l'oració de “Sant Joan Gloriós, trencat te'l dono”, a la qual l'altre responia “Sant Joan Gloriós, curat te'l prenc”, mentre el passava per fora del roure per repetir l'operació un total de tres vegades.

El ritual acabava amb una oració ben simple per part dels pares: “Sant Joan gloriós, per la gràcia que Déu t'ha donat, cura'm el fill

ben aviat”. En Pepet prenia la roba que l’infant portava quan havia arribat a casa —no sabem que se’n feia des que el despullaven fins al final de l’operació—⁸⁹ i la posava dins del roure. Llavors treia els topalls —les pedres i els bastons— i tancava els roures amb un cordill, hi col·locava el bolquer de l’infant i cobria tota la part oberta amb argila. En Pepet diu que, en passar, hom diria “sembla mentida que això hagi estat obert”. En acabar pujaven de nou a Can Campmany on es vestia el nadó amb roba nova i ja només quedava esperar. L’èxit o el fracàs de l’operació depenia de la vida del roure: si l’arbre vivia, el nen es curava; si l’arbre moria, el nen no perdia l’hèrnia. L’arbre es va tancant i va curant la cicatriu, desintegrant la roba —que abans era feta de fibres vegetals— i absorbint-la dins l’organisme. “Sembla mentida que pugui passar una cosa així, la gent no s’ho creia”. El guariment, segons contenen els testimonis, era total: de la nit al dia desapareixia l’hèrnia. Els metges ho atribuïen al braguer, però els testimonis tenen clar que fou el pas pel roure. El que acaba de confirmar-ho és la sensació estranya que patiren; Enric Llagostera i la Sra. Enseñat, fan esment que, per molt que intentaven fer memòria, no recordaven mirar com estava el nen de l’hèrnia fins que un dia, feien cap i ja no existia. A Manacor, Magí Sureda⁹⁰ esmenta com hi ha infants que han hagut de passar diverses vegades pel vimer abans de guarir-se, perquè la branca no s’acabava de tancar i moria. Nogensmenys, Pepet Llansó només recorda un infant que no es curés. L’any 1957 una de les dues famílies “feien juega” durant la cerimònia. En Pepet recordava tan bé aquella situació que, fins i tot, sabia quin era el roure on es van col·locar.

La fe en aquests tipus de rituals és important. Hom pot creure o no en aquest tipus de fets. Com ja s’ha apuntat, els manacorins no ho reconeixen com a cap acte de màgia o bruixeria. Tot era molt solemne, el mateix Pepet no ho acabava de creure, però ell

ho feia i “si em deien que s’havia curat, jo content”. Però la manca de fe personal no implica falta de respecte a la fe col·lectiva; i no és que s’hi guanyessin la vida, no es cobrava res per fer el servei, era una tasca comunitària.⁹¹ Però era important el silenci, trencador, només se sentia la oració; o més ben dit, només s’havia de sentir l’oració, perquè cadascú podia prendre-s’ho com volgués, la família “de la juega, vinga riaies, vinga broma i tot riaies”.⁹² Eren nombrosos els canyetencs que cada vigília de Sant Joan s’acostaven a Can Campmany per veure aquell ritual, i “a alguns els queien les llàgrimes” de la sensació impactant, del silenci rigorós només trencat per l’oració —per imaginar-ho, podem pensar en la nit del Dijous Sant pels carrers de Dalt de la Vila i el tradicional *Record i memòria*. Enric Llagostera explica que, amb el seu segon fill, va baixar a veure el guariment el taxista que havia pujat la seva família fins a Canyet; cosa que ens fa pensar en la descripció de la festa a Lobera de Onsella. Tothom, però, amb un gran respecte pel moment cerimonial.

Conclusions

La medicina popular és, com ja s’ha esmentat, un conglomerat de tècniques, coneixements i creences, encara vives dins la societat catalana: només cal passar per segons quines parades de metro i llegir amb detall la propaganda que es reparteix. No cal, moltes vegades, més que creure-s’ho; les societats antigues —i les que no ho són tant— confiaven en els remeis per guarir-se de les malalties més comunes que venien amb el temps. Aquests remeis i guaricions són vius encara, alternatius a la medicina. El cas del vimer de Manacor n’és un clar exemple. Les hèrnies s’operen, però encara hi ha una societat que creu en el coneixement de Magí Sureda: de la mateixa manera que ben segur s’operava l’hèrnia als anys seixanta, però se seguia anant a Can Campmany

per evitar aquest tràngol a l'infant. Calia conèixer l'entorn, era una qüestió de supervivència. Altres vegades potser no era un remei, sinó que era un ritual, tan dispers com es vulgui, i alhora tan concret.⁹³ El pas pels roures és un ritual que es fa la nit màgica de Sant Joan: anomenat el Nadal d'estiu. La majoria de tradicions que tenen lloc aquella nit responen al canvi i a les esperances enfront d'una nova etapa. És potser Sant Joan, un cap d'any popular als Països Catalans? No seria una animalada defensar que, en el passat, amb uns calendaris poc establerts, ja que la datació variava, el ritual de canvi d'any tingués lloc per Sant Joan. El ritual de pas, de canvi, és on s'engloba el guariment dels roures, una tradició estesa per tot Europa des de l'època romana.⁹⁴ Només cal fixar-se en qualsevol roureda per veure si hi ha algun senyal: a vegades el plec de les robes de la criatura fa agafar formes estranyes als roures. El bosc màgic de Savassona està ple d'arbres amb formes estranyes, també hi ha algunes pedres on es diu que les bruixes anaven a fer sacrificis i *akelarres*. Hi trobem, doncs, més relació del guariment amb Sant Joan. De fet, de totes les tradicions recollides, només hi ha una cosa que és gairebé inqüestionable: el dia i l'hora, les dotze de la nit; l'hora en què se suposa que va néixer Sant Joan. Els arbres, o la manera de passar l'infant, o qui el passava, quantes vegades i, fins i tot, l'oració són variables, difícils de trobar idèntics en un mateix indret.

Aquests fets demostren que Badalona ha mantingut un folklore viu durant segles. El que succeïa el primer moment del 24 de juny a la roureda de Can Campmany era el darrer testimoni d'una pràctica que avui dia només se sap que es mantingui a Manacor; una pràctica que a Lobera de Onsella reconstrueixen històricament, com si fos un espectacle. Al cap i a la fi, en Pepet —com els altres testimonis bibliogràfics— ho reconeixen, que

tenia el seu punt d'espectacle, però hi havia una feina, una dedicació i una creença: un saber fer. Podem afirmar que a Canyet, i Badalona, per tant, va ser un dels darrers llocs on es va fer; i que fos a escassos deu quilòmetres del centre de Barcelona sobta: demostra que la proximitat a la gran ciutat no és cap mena d'obstacle per tenir un folklore viu: que hi ha una perifèria rural que és capaç de protegir els costums i una societat clarament urbana que els consumeix; com els badalonins de tota la vida, als anys seixanta, anaven a Can Campmany per guarir els seus fills.

La tradició badalonina, com no podia ser menys, difereix de la resta en un seguit de qüestions. La primera és l'oració. De totes les que s'han anat recollint és l'única que no esmenta Sant Pere, cosa que té relació directa amb el fet que no hi hagués cap Joan ni cap Pere com a oficiants, sinó que hi hagués els padrins, sempre els padrins. Tanmateix, l'oració final que reciten els pares —“Sant Joan gloriós, per la gràcia que Déu t'ha donat, cura'm el fill ben aviat”— no es recull enlloc. Sí que hi ha altres oracions per l'estil recollides al segle XIX, però no s'esmenten a les recerques de principis del segle XX. Badalona va ser fidel a una tradició oral que hem de relacionar amb les darreres dècades del segle anterior. La presència dels padrins apareix en algunes tradicions, especialment barcelonines, on es diu, sobretot, que acompanyen el Joan i el Pere.⁹⁵ Posar la roba de l'infant dins l'arbre és també una de les variants que es pren a Canyet, com passar-lo tres vegades; però no és tan única com les anteriors, sinó una variant de les diferents que es recolliren a Badalona. Una Badalona on Lluís Domènech i Montaner va fer envoltar l'escut per una branca de roure. Una Badalona que havia conegut el ritual a les mans d'en Pepet Llansó, que el va aprendre del seu pare, i tot i que no pogué

Can Campmany de Canyet. Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs Tolosa.

afirmar si el seu avi l'havia fet, sí que havia sentit a dir que altres masies de Canyet l'havien practicat. És possible, per tant, que s'estigui parlant d'una tradició més que centenària a la ciutat: cal tenir en compte que van mantenir viva l'oració per tradició oral i cal comptar, també, que als llibres de batejos de la parròquia de Santa Maria⁹⁶ s'esmenten dos infants amb el cognom Llansó el 1808. Amb en Pepet acabà una manera de fer; era el darrer testimoni d'un patrimoni immaterial, d'un

coneixement que es va perdre amb ell —perquè obria i tancava els roures, els deia què havien de fer i com ho havien de fer i també els deia el que havien de dir; tot i que negava fer res en la cerimònia, tan sols avisar. Aquestes diferències del pas del roure que s'assenyalen del ritual badaloní o de Can Campmany —perquè no podrem saber mai si a les altres masies es feia de la mateixa manera o no— formen part de la nostra cultura, són úniques i ens identifiquen.

Bibliografia

AMADES i GELATS, Joan. *Costumari Català. El curs de l'any*, 5 vol. Barcelona: Salvat Editores i Edicions 62 (edició facsímil 1956), 1982.

AMADES i GELATS, Joan. *Danses de la terra. Música i dansa tradicional de les comarques de Barcelona*, volum 2, edició a cura de Jan Grau i Lluís Puig. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1956.

AMADES i GELATS, Joan. *Les diades populars catalanes II*. Barcelona: Editorial Barcino, 1935.

BARRERA MEYA, Judit. *Canyet: un vell poble*. Badalona: Museu de Badalona, 2001.

BONNÍN, Margalida. "El ritual màgic del vimer torna per l'albada de Sant Joan. 43 nins i nines van a s'Hort des Correu de Manacor per curar-se del «trencat»", *Arabalears* (24 juny 2015). <<http://www.arabalears.cat>> [Consulta: 11/2/2021]

CAPMANY i FARRÉS, Aureli. *Costums i tradicions catalanes*. Barcelona: Laie, 1982.

CARRERA i ESCUDÉ, Manel. *Calendari de festes amb aigua*. Barcelona: Botarga Produccions, 2016.

CARRERAS CANDI, Francesc. "La nit de Sant Joan a Catalunya y'l solstici d'estiu", *Il·lustració Catalana*, 30 juny 1890, núm. 239, p. 190-191.

ESTEVE, Carles M. de. "Original remei per a curar els trencats". *La Campana de Gràcia*, 23 octubre 1920, núm. 2680, p. 3.

FARNÉS, Sebastià. "Sant Joan, bon sant". A: *Arxiu de tradicions populars. Recollides a Catalunya, València, Mallorca, Rosselló, Sardenya, Andorra i terres aragoneses de parla catalana Vol. 1*. Barcelona: Imprempta de la Casa Provincial de la Caritat, p. 11-12.

FRAZER, James George. *La rama dorada. Magia y religión*. Madrid: EFE, 1993.

GARRIDO, Carlos. *Mallorca màgica*. Palma de Mallorca: Diari de Mallorca, 1996.

GIRONA LLAGOSTERA, Daniel. "Itinerari del Rey En Martí (1403-1410)". A: *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans MCMXIII-XIV*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1915, p. 515-654.

GOMIS i MESTRE, Cels. *Botànica popular catalana*. Besalú: Edicions Sidillà, 2015.

GRAU i MARTÍ, Jan. "Nit de foc". *Ara Lleida* (1994), núm. 7.

– *La nit de Sant Joan*. Barcelona: Columna, 1995.

– "Focs de Sant Joan". *II Congrés de Cultura popular i tradicional catalana 1195-1196*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1996, p. 219-226.

– «Honorem el Sol sota el nom de Joan». *Fogall* (2002), p. 16-17.

HERMANT, P. i BOMANS, D. *La Médecine Populaire*. Brussel·les: Broché, 1928.

IRRIBARREN RODRÍGUEZ, José María. "El folklore del dia de San Juan", *Príncipe de Viana*, núm. 7, 1942, p. 201-217.

LLEONART i CASADEVALL, Miquel. "Les Fogueres de Sant Joan", *Carrer dels Arbres*, núm. 2, 1979, p. 21-22.

LLOP i BAYO, Francesc. "Un patrimonio para una comunidad: estrategias para la protección social del Patrimonio Inmaterial". *Patrimonio cultural de España*, núm. 0 (2009), p. 133-144.

– «De la leve existencia (incluso legal) del Patrimonio Inmaterial», *Erebea. Revista de Humanidades y Ciencias Sociales*, núm. 8, 2018, p. 9-22

MARTÍ PÉREZ, Josep (1988): "La medicina popular en Cataluña", *Anthropologica. Revista de etnopsicología y etnopsiquiatria*, núm. 3, p. 69-89.

– "La guarició de l'hèrnia a Manacor", dins d'*Estudis Baleàrics*, núm. 6, 1989, p. 57-63.

MARTÍNEZ i MARTÍNEZ, Francesc. "Sant Joan a Altea". A: *Arxiu de tradicions populars. Recollides a Catalunya, València, Mallorca, Rosselló, Sardenya, Andorra i terres aragoneses de parla catalana Vol. 7*. Barcelona: Imprempta de la Casa Provincial de la Caritat, 1935, p. 41.

MAUSS, Marcel. *Manual de etnografía*. Mèxic: EFE, 2007.

MIRÓ, Oleguer. "Folklore mèdic català", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. XVI (1906), p. 182-186.

OBRADOR, Tomeu. Adió a las hernias tras el paso mágico por el «vimer» de Manacor el día de Sant Joan. <<http://www.diariodemallorca.es>> [Consulta: 24 juny 2018].

PERARNAU i ESPELT, Josep. «Activitats i fórmules supersticioses de Guarició a Catalunya en la primera meitat del Segle XIV», dins *Arxiu de textos catalans antics*, núm. 1. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1982, p. 47-78.

PRATS PIJOAN, Joan de Déu. *Llegendes de Barcelona*. Esplugues de Llobregat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007.

SOLER i AMIGÓ, Joan. *Enciclopèdia de la fantasia popular catalana*. Barcelona: Editorial Barcanova, 1998.

TURNBULL, Colin. *La gente de la Selva*. Santander: Milrazones, 2011.

VILADOMIU CANELA, Àngels. BAUMKUNST. *L'Arbre com a objecte, subjecte i territori d'experimentació en l'art contemporani*. Tesi inèdita (doctorat). Barcelona: Universitat de Barcelona, 2006.

VIOLANT i SIMORRA, Ramon. *El Pirineo Español. Vida, usos, costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenaria que desaparece*. Madrid: Plus Ultra, 1949.

Notes

*Agraïm la cessió del material original a Jan Grau, que va enregistrar l'any 1994 Josep, Pepet, Llansó a la seva casa pairal, Can Campmany. Pepet Llansó tenia uns forts i sans 91 anys. També cal agrair la informació facilitada per l'amic Salvador Palomar, la desinteressada ajuda de Carles Lorenzo, i –sobretot– la de Jan Grau en la confecció d'aquest article. Jo en soc, però, l'únic responsable dels errors que es puguin cometre.

1. MIRÓ, Oleguer. "Folklore mèdic català", dins del *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. XVI (juny 1906), p. 184. Recull que anà a visitar dos malalts de trencadura per convèncer-los que s'operessin: el que ho feu se salvà.

2. LLOP i BAYO, Francesc. "De la leve existencia (incluso legal) del Patrimonio Inmaterial", *Erbea* 8, 2018, p. 9. Ens hem pres la llibertat de traduir la citació de l'original, en castellà.

3. TURNBULL, Colin. *La gente de la Selva*. Santander: Milrazones, 2011.

4. MAUSS, Marcel. *Manual de etnografía*. México: EFE, 2007.

5. LLOP i BAYO, Francesc. *Op cit*, 2018.

6. LLOP i BAYO, Francesc. "Un patrimonio para una comunidad: estrategias para la protección social del Patrimonio Inmaterial". *Patrimonio cultural de España*, 2009, p. 134.

7. Si es fa una cerca per internet encara es poden trobar nombrosos articles a la premsa –nacional i local– referint-se a la nit de Sant Joan com la nit més màgica de l'any.

8. CAPMANY i FARRÉS, Aureli. *Costums i tradicions catalanes*. Barcelona: Laie, 1982, p. 82.

9. LLEONART i CASADEVALL, Miquel. "Les fogueres de Sant Joan", *Carrer dels Arbres*, núm. 2, 1979, p. 22.

10. GRAU i MARTÍ, Jan. *La nit de Sant Joan*. Barcelona: Columna, 1995, p. 43. Les diferents cerques als llibres de comptes de l'Obra de la Catedral conservades a l'Arxiu Capítular de Barcelona així ho demostren, la gran despesa era, sobretot, per Sant Pere.

11. AMADES i GELATS, Joan. *Costumari Català. El curs de l'any*, vol I. Barcelona: Salvat Editores i Edicions 62, 1982 (edició facsímil 1956), p. 33.

12. *Ibidem*.

13. CAPMANY, *Op. cit.*, p. 83.

14. AMADES i GELATS, Joan. *Les diades populars catalanes II*. Barcelona: Editorial Barcino, 1935, p. 107.

15. *Ibidem*, p. 121.

16. CARRERA i ESCUDÉ, Manel. *Calendari de festes amb aigua*. Barcelona: Botarga Produccions, 2016, p. 70.

17. AMADES i GELATS, Joan. *Op. cit.*, vol. IV, 1982, p. 110 i CARRERA i ESCUDÉ, Manel. *Op. cit.*, p. 72.

18. GIRONA LLAGOSTERA, Daniel. "Itinerari del Rey En Martí (1403-1410)". A: *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, MCMXIII-XIV. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1915, p. 515-654

19. AMADES i GELATS, Joan. *Op. cit.*, 1935, p. 120.

20. VIOLANT i SIMORRA, Ramon. *El Pirineo Español. Vida, usos, costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenaria que desaparece*. Madrid: Plus Ultra, 1949, p. 593.

21. CARRERA. *Op. cit.*, 2016, p. 71; SOLER i AMIGÓ, Joan. *Enciclopèdia de la fantasia popular catalana*. Barcelona: Editorial Barcanova, 1998, p. 224; GRAU i MARTÍ, Jan. *Op. cit.*, 1995, p. 59.

22. AMADES i GELATS, Joan. *Op. cit.*, 1935, p. 108.

23. CAPMANY i FARRÉS, Aureli. *Op. cit.*, 1982, p. 84.

24. GRAU i MARTÍ, Jan. "Honorem el Sol sota el nom de Joan". *Fogall*, 2002, p. 16-17.

25. SOLER i AMIGÓ, Joan. *Op. cit.*, 1998, p. 681.

26. FARNÉS, Sebastià. "Sant Joan, bon sant". A: *Arxiu de tradicions populars. Recollides a Catalunya, València, Mallorca, Rosselló, Sardenya, Andorra i terres aragoneses de parla catalana Vol. 1*. Barcelona: Impremta de la Casa Provincial de la Caritat, p. 11-12.

27. GRAU i MARTÍ, Jan. *Op. cit.*, 1995, p. 7 i GRAU i MARTÍ, Jan. *Op. cit.*, 2002, p. 17.

28. VIOLANT. *Op. Cit.*, 1949, p. 590.

29. AMADES i GELATS, Joan. *Op. cit.*, 1935, p. 108.

30. Fer fora els mals del cos.

31. VIOLANT. *Op. cit.*, 1949, p. 591.

32. AMADES, Joan. *Op. cit.*, vol. IV, 1982, p. 43-44.

33. GRAU i MARTÍ, Jan (2002). *Op. cit.*, p. 16.

34. GRAU i MARTÍ, Jan (1994): "Nit de foc". *Ara Lleida*, núm. 7.

35. GRAU i MARTÍ, Jan. "Focs de Sant Joan". *II Congrés de Cultura popular i tradicional catalana 1195-1196*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1996, p. 222.

36. GRAU i MARTÍ, Jan. *Op. cit.*, 1994 i GRAU i MARTÍ, Jan. *Op. cit.*, 1995, p. 43.

37. *Ibidem*, p. 510.

38. AMADES, Joan. *Op. cit.*, vol. IV, 1982, p. 92.
39. *Ibidem*, p. 94.
40. AMADES, Joan. *Op. cit.*, vol. IV, 1982, p. 87. A Mataró, la col·locaven sota el lilit amb una ceba per prevenir el mal de queixal tot l'any.
41. MARTÍ PÉREZ, Josep. "La medecina popular en Cataluña", *Anthropologica: Revista de etnopsicología y etnopsiquiatria*, núm. 3, 1988, p. 69-89.
42. AMADES. *Op. Cit.* 1935, p. 109 i VIOLANT. *Op. Cit.* 1949, p. 592
43. VIOLANT i SIMORRA, Ramon. *Op. Cit.* 1949, p. 592.
44. PERARNAU i ESPELT, Josep. "Activitats i Fórmules supersticioses de Guarició a Catalunya en la primera meitat del Segle XIV". A: *Arxiu de textos catalans antics*, núm. 1. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1982, p. 48.
45. Actualment –primavera del 2020– es pot analitzar una fe cap als coneixements mèdics i científics. Sense ànims de desmerèixer, el poble advoca l'optimisme en la creença que s'arribarà a trobar una vacuna per la pandèmia que ens assota, cosa que podria ser equiparable a la que tenen els pares dels infants que cada nit de Sant Joan s'acosten a Manacor per passar pel vimer. No creuen en la màgia, ni en cap força sobrenatural, sinó en els coneixements de Magí Sureda.
46. MARTÍ PÉREZ, Josep. *Op. cit.*, 1989, p. 72.
47. *Ibidem*, p. 71.
48. *Ibidem*, p. 81.
49. *Ibidem*, p. 83.
50. *Ibidem*, p. 77.
51. IRIBARREN RODRÍGUEZ, José María. "El folklore del día de San Juan", *Príncipe de Viana*, núm. 7, 1942, p. 209.
52. VIOLANT. *Op. cit.*, p. 595.
53. *Ibidem*, p. 596
54. GOMIS i MESTRE, Cels. *Botànica popular catalana*. Besalú: Edicions Sidillà, 2015.
55. Arxiu Privat de Salvador Palomar Abadía. Fitxa de camp de l'estiu de 1984. Ramon Ardany, d'Albarca, 81 anys.
56. GOMIS i MESTRE, Cels. *Op. Cit.* p. 62, 2015.
57. ESTEVE, Carles M. De "Original remei per a curar els trencats". *La Campana de Gràcia*, núm. 2680, 23 octubre 1920, p. 3.
58. CARRERAS CANDI, Francesc. "La nit de Sant Joan a Catalunya y'l solstici d'estiu". *La Il·lustració Catalana*, núm. 239, 30 juny 1890, p. 190-191.
59. IRIBARREN RODRÍGUEZ, José María. *Op. Cit.* 1942, p. 209.
60. MARTÍNEZ i MARTÍNEZ, Francesc. "Sant Joan a Altea". A: *Arxiu de tradicions populars. Recollides a Catalunya, València, Mallorca, Rosselló, Sardenya, Andorra i terres aragoneses de parla catalana Vol. 7*. Barcelona: Impremta de la Casa Provincial de la Caritat, 1935, p. 41.
61. MARTÍ PÉREZ, Josep. *Op. cit.*, 1989, p. 81.
62. FRAZER, James George. *La rama dorada. Magia y religión*. Madrid: EFE, 1993, p. 765.
63. BONÍN, Margalida. El ritual màgic del vimer torna per l'albada de Sant Joan. 43 nins i nines van a s'Hort des Correu de Manacor per curar-se del 'trencat'. <<http://www.arabalears.cat>>. [consulta: 24 juny 2015] i OBRADOR, Tomeu (24 de juny de 2018): Adiós a las hernias tras el paso mágico por el "vimer" de Manacor el día de Sant Joan.]<<http://www.diariodemallorca.es>> [consulta: 24 juny 2018].
64. GARRIDO, Carlos. *Mallorca màgica*. Palma: Diari de Mallorca, 1996.
65. VIOLANT i SIMORRA, Ramon. *Op. cit.*, 1949, p. 555.
66. MIRÓ, Oleguer. *Op. cit.*, juny 1906, p. 184. També esmenta que si la gallina es posava sobre la trencadura s'asseguraven la guarició del malalt.
67. AMADES i GELATS, Joan *Op. cit.*, vol. III, 1982, p. 646.
68. *Ibidem*, vol. III, p. 901.
69. AMADES i GELATS, Joan. *Op. cit.*, vol. IV, 1982, p. 276.
70. IRIBARREN RODRÍGUEZ, José María: *Op. cit.*, 1942.
71. FRAZER, James George. *Op. cit.*, 1993, p. 616. S'esmenta que lligant un manyoc de cabells a una branca del roure i estirant, la febre quedava enganxada a l'arbre per aquell foc que s'arrencava del cap.
72. FRAZER, James George. *Op. cit.*, 1993.
73. Aquesta forma de collir el vesc és molt coneguda i forma part de l'imaginari col·lectiu dels europeus gràcies a la mà de René Goscinny i Albert Uderzo, el darrer traspasat el mes de març del 2020 mentre s'estava escrivint aquest text.
74. FRAZER, James George. *Op. cit.*, 1993, p. 743.
75. Aquesta tradició es manté viva a Cornellà de Terri, Dosrius, Folgueroles, Igualada, Matadepera, Òrrius, Sant Llorenç Savall, Santes Creus i Vallfogona de Balaguer, tot i que havia estat estesa per tot el país.

76. VIOLANT i SIMORRA, Ramon. *Op. cit.*, 1949, p. 587. AMADES (1935). *Op. cit.* p.119 També parla de les tradicions d'anar a tallar arbres per Sant Joan, com a *mayo* i els vincula directament amb els *haro-faro*.
77. GRAU i MARTÍ, Jan. *Op. cit.*, 1996, p. 222 i VIOLANT i SIMORRA, Ramon. *Op. cit.* (1949), p. 590. En un programa de TV3 van dedicar un capítol sobre la nit de Sant Joan a Les on es pot visualitzar el que representa aquest arbre per a la comunitat que la celebra i l'atracció turística que genera.
78. FRAZER, James George. *Op. cit.*, 1993, p. 747.
79. *Ibidem*, p. 791.
80. AMADES i GELATS, Joan. *Dances de la terra. Música i dansa tradicional de les comarques de Barcelona*, volum 2, edició a cura de Jan Grau i Lluís Puig. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1956, p. 130.
81. PRATS PIJOAN, Joan de Déu. *Llegendes de Barcelona*. Esplugues de Llobregat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, p. 143.
82. AMADES i GELATS, Joan. *Op. cit.*, 1982, vol. I, p. 326 i VILADOMIU CANELA, Àngels. *BAUMKUNST. L'Arbre com a objecte, subjecte i territori d'experimentació en l'art contemporani*. Tesi inèdita (doctorat). Barcelona: Universitat de Barcelona, 2006.
83. FRAZER, James George. *Op. cit.*, 1993.
84. SOLER i AMIGÓ, Joan. *Op. cit.*, 1998, p. 653.
85. BARRERA MEYA, Judit. *Canyet: un vell poble*. Badalona: Museu de Badalona, 2001.
86. No s'ha pogut identificar la llargada que obria, però sí que sabem la mida aproximada del forat final, per tant, proporcionalment podem establir que l'obertura inicial feia entre un metre i un metre i mig.
87. IRIBARREN RODRÍGUEZ, José María. *Op. cit.*, 1942. Apunta que només eren nois els que assistien a la Salve de Sant Joan de Lobera de Onseilla. Les consultes a diferents professionals sanitaris apunten que les hèrnies inguinals són més abundants en nens que en nenes, sobretot si són prematurs. També confirmen que hi ha més nombre de casos en homes que en dones, però que la diferència no és tanta.
88. BARRERA MEYA, Judit. *Op. cit.*, 2001. Apunta que eren el pare i el padrí, però Enric Llagostera en l'entrevista diu clarament que ell no va fer res. AMADES i GELATS, Joan. *Op. cit.*, vol IV, 1982, p. 90, apunta que a Barcelona era comú que fossin els padrins els que acompanyaven Joan i Pere. També esmenta que segons si el trencat era nen o nena el padrí o la padrina –respectivament– acompanyaven Joan. GOMIS i MESTRES, Cels (2015): *Op. cit.*, p. 351, apunta que a Galícia també era comú que els padrins fossin els encarregats de fer passar l'infant pel roure.
89. AMADES i GELATS, Joan (1982). *Op. cit.*, vol. IV (1982), p. 90. Esmenta que la roba de l'infant havia d'estar amagada perquè el roure no la veiés.
90. GARRIDO, Carlos. *Op. cit.*, 1996.
91. IRIBARREN RODRÍGUEZ, José María. *Op. cit.*, 1942; VIOLANT i SIMORRA, Ramon. *Op. cit.*, 1942. De la mateixa manera que ho diu Pepet Llansó i ho corroboren els testimonis que hi havien estat, com el ja esmentat Enric Llagostera.
92. No s'ha pogut explicar la iodització de Pepet Llansó per cap fenomen lingüístic comarcal.
93. MARTÍ PÉREZ, Josep. *Op. cit.*, 1989, p. 69.
94. HERMANT, P. i BOMANS, D. *Op. Cit.* 1928.
95. AMADES i GELATS, Joan. *Op. cit.*, vol. IV, 1890, p. 90 i CARRERAS CANDI, Francesc. *Op. cit.*, 1890.
96. ADB, *Arxiu Parroquial Santa Maria de Badalona, Batejos, 1806-1824*.

MÀRIUS DÍAZ BIELSA. UNA PEÇA CLAU EN LA BADALONA DEMOCRÀTICA

MARIA JULIÀ I FERNÁNDEZ

Graduada en Humanitats

Resum

Màrius Díaz Bielsa fou el primer alcalde democràtic de la ciutat de Badalona després de la Guerra Civil. L'objectiu del present article és aprofundir en la persona del batlle que va estrenar la democràcia a l'esmentat municipi. El seu carisma i la feina ben feta van aconseguir que la seva ciutat adoptiva cregués en ell i en el seu projecte. Va ser, i ho segueix essent, un home compromès amb la societat en la lluita cap a la democràcia i la igualtat, així com una persona d'acció. Avui dia, passats gairebé quaranta anys, quan es parla de Màrius Díaz Bielsa a Badalona, tothom té unes paraules de lloança i fins i tot de nostàlgia. Quan estudiem l'evolució històrica dels fets i dels protagonistes, veiem com de rellevant va ser Màrius Díaz Bielsa en tot aquest procés. En resseguir la seva vida, doncs, veiem també la nostra història.

Paraules clau

Democràcia, Màrius Díaz Bielsa, PSUC, Ajuntament, Badalona.

El 28 de febrer de 2020 Màrius Díaz Bielsa fou nomenat oficialment fill adoptiu de la ciutat de Badalona.

Nascut a Barbastre, de ben jove ja va conèixer Badalona en primera persona. I s'hi va quedar. Va fer-hi arrels i va construir-hi vincles. Màrius Díaz va aprendre a estimar Badalona i Badalona també l'ha estimat des de llavors.

La primera nota de premsa en la qual es proposava el nomenament de Màrius Díaz Bielsa com a fill adoptiu de la ciutat es va emetre el 18 de novembre de 2019. Aquest nomenament es va aprovar en el Ple extraordinari del 26 de novembre i en el Ple del 26 de gener de 2020 es va fer l'acte protocol·lari per fer saber al poble que aviat es concediria aquesta condició a Màrius Díaz. El 28 de febrer de 2020 va ser el dia del nomenament. Entre la gent que l'esperava hi havia alguns dels seus regidors, polítics de la Transició a Barcelona, amics i familiars. Quan va arribar, va anar saludant tothom i gairebé no podia entrar a l'Ajuntament perquè tothom volia saludar-lo i abraçar-lo.

A part d'aquest acte del consistori, un grup d'amics de Màrius Díaz va organitzar un acte més personal, amb un aire menys institucional, que es va celebrar al Teatre Principal (actualment Margarida Xirgu).

Màrius Díaz entre els seus companys: Pedro Jesús Fernández i Manuel Armentero, minuts abans que fos nomenat fill adoptiu de Badalona. Fotografia: Maria Julià.

Festa d'homenatge a Màrius Díaz al Teatre Principal (Badalona). A l'escenari: Enric Juliana, Lídia Heredia, Màrius Díaz Bielsa i Màrius Díaz Lleal. Fotografia: Maria Julià.

De ciutadà nouvingut a badaloní compromès

Màrius Díaz Bielsa va néixer a Barbastre (Osca) el 6 d'agost de 1933, fill d'un directiu de la CAMPSA, i va viure la guerra i la repressió. El lloc on va néixer va ser escenari d'innombrables execucions entre els anys 1936 i 1945. En un primer moment el bàndol republicà va ser l'executor, però a partir del 1938 van ser els que s'havien revoltat els que van començar a portar a terme execucions en massa. En aquest ambient va viure Màrius Díaz els seus dies d'infantesa. El seu amic i posterior company de govern, Jaume Solà, explica que, de petit, Màrius i els seus amics jugaven amb els *sesetes* que trobaven a la paret, que eren les restes dels cervells dels que havien estat afusellats. Probablement el nen

Màrius ja va retenir a la memòria la importància de la convivència entre les persones.

Quan tenia 17 anys, concretament al mes de juny de 1950, el jove es va desplaçar a fer un examen a la Universitat de Barcelona. Un cop fet, va tornar a Barbastre a passar l'estiu. A l'octubre d'aquell mateix any, va anar a Badalona per quedar-s'hi a viure. En un primer moment, va residir al carrer 27 de Enero (ara Francesc Macià), a casa d'uns parents, i després va estar vivint a diferents domicilis, però sempre a prop de carrer de Mar, la zona més concorreguda de la ciutat.

Màrius Díaz va néixer a Barbastre però, com ell mateix expressa, després d'acabar el batxillerat, el seu pare, que era molt pro

Catalunya i atret per Barcelona, el va enviar a Badalona. Era un asturià de Gijón amb bons amics a Catalunya, que van aconsellar-li que enviés el jove a estudiar a Catalunya. El pare volia que fos enginyer, però Màrius volia ser mariner com els seus avis i rebesavis. Ell havia vist moltes cartes de navegació del nord d'Àfrica i del Carib a la casa de Barbastre. Aquest fet el va marcar de petit per decidir el seu futur.

Va començar a estudiar a l'Escola Nàutica de Barcelona. Als matins estudiava i a les tardes es relacionava amb els seus amics del Centre Aragonès de Badalona. Tal com el mateix Màrius relata, la seva primera feina en aquesta ciutat va ser d'aprenent a la foneria Vilallonga. També explica que el primer dia que va veure la fumera de la foneria es va sentir com el protagonista de *Cien años de soledad*, el coronel Aureliano Buendía, quan relata el moment en què el seu avi el va dur a veure un escamot d'afusellament.

Màrius explica que a ell li va passar el mateix. Aquell dia, en veure la fumera que sortia de la foneria, va pensar que era un gran incendi. No sabia què era una foneria. En apropar-s'hi, va veure que de la fumera sortia una cosa vermella. Es va quedar mirant fixament i es va adonar que allò era ferro líquid. Com en la novel·la citada, aquella imatge el va atrapar, en veure el ferro fos, i va tenir clar que volia treballar allà.

L'any 1955 va començar a treballar a la foneria, que era al carrer de Francesc Macià, de Badalona. Li agradava la feina, i gràcies a la seva habilitat i destresa, en poc temps va començar a fer feines tot sol, i en un any ja va ser encarregat. Més tard, li van oferir ser cap que gairebé era com ser director. Màrius, un jove espavilat i treballador, s'estaria a la foneria fins a l'any 1960. En aquell moment, va decidir muntar un taller pel seu compte i deixar els estudis. Així ho explica el seu amic Jaume Solà: "En Màrius era un *tio* molt espavilat amb una gran habilitat manual i una gran decisió personal".

Màrius era, doncs, un noi jove que estudiava i treballava, i es guanyava la vida a la foneria Vilallonga. Com ell mateix diu, amb 18 anys guanyava 1.000 pessetes al mes i això era bastant per a un jove. El pare li pagava els estudis. Les millores econòmiques el van dur a fer un canvi d'habitatge a un lloc més espaiós, i així successivament fins que, cap als anys seixanta, va acabar vivint de lloguer en un pis a la Rambla, una de les zones més preuades de la ciutat. Li agradava aquella zona, de la qual no es va moure mai, fins, com veurem més endavant, després de la seva jubilació.

Un dia va veure un anunci en el qual es demanava un enginyer per a una empresa hidrometal·lúrgia. Màrius no n'era, però el seu caràcter, segur d'ell mateix, no li va impedir presentar-s'hi. Hi havia enginyers que optaven al lloc, però Màrius tenia un punt a favor: havia estudiat nàutica i coneixia molt bé com es fabricava un vaixell. El van contractar en un primer moment a Badalona i poc temps després va haver d'anar a Gavà a muntar la fàbrica. Un cop acabada, li van oferir el lloc de director, que va desenvolupar fins que va ser alcalde de Badalona. Es tractava d'una empresa anglesa anomenada Damper Ibèrica, i que tenia moltes seves al món. Allí va conèixer al capità Francesc Lleal, el pare de la seva futura dona.

Curiosament, tot i haver estudiat nàutica, va embarcar només un cop, de Cartagena a Palma de Mallorca. Així i tot, va dedicar la seva vida professional a muntar quilles i altres peces per a vaixells. Tal com el mateix Màrius relata, un cop es va endinsar en el món laboral, va freqüentar menys el Centre Aragonès i es relacionà més amb els cercles de gent de Badalona. Va aprendre català per convicció perquè, segons les seves paraules, era una cultura que el va captivar i no tenia res a veure amb les coses que li havien dit.

Màrius fa amics nous, com el dibuixant Enric Sió i la seva dona la Glòria Boada. A l'octubre de 1959 Màrius Díaz Bielsa entra al

PSUC (Partit Socialista Unificat de Catalunya), juntament amb una noia que havia conegut. Es deia Teresa. Ells quatre formen la primera cèl·lula estable al centre de Badalona. Organitzar-se en un partit polític clandestí no era gens fàcil. Temps enrere, relata Màrius, Enric Sió i ell ja parlaven del PSUC. Màrius no en sabia gaire o gens, del partit. Va haver de passar un temps fins que van estar preparats per organitzar-se i fins que els van avalar per poder-hi entrar. S'havien de conèixer les persones, com pensaven i la vida que portaven. Si no es feia així, podia ser perjudicial per al partit.

De les persones que van formar les cèl·lules, Màrius Díaz recorda Abilio Campos. Dels altres no en vol parlar, no està segur que vulguin desvetllar-ho. Abilio va entrar amb ells a la cèl·lula del centre de Badalona, i Sió i Glòria Boada van passar a Barcelona. Recorda també que en van formar una de fins a vuit persones, fins que la van subdividir per motius de seguretat. Entre ells, hi havia els companys de partit, Josep Gual Lloberes i també Manuel Moreno Mauricio, a qui van tenir a casa i a la cèl·lula.

Explica Màrius Díaz: “La formació política dins de les cèl·lules era contínua, cada dia parlaven de política, però cada dia, cada dia. En comptes de veure la televisió o els programes escombraria, discutíem de política i de tot, i llegíem productes francesos... Jo en aquells moments era solter i tenia il·lusió per parlar i discutir de tot, Rambla amunt Rambla avall”.

Tenien inquietuds de saber. Fins i tot quan Teresa estudiava a la facultat, ell l'anava a buscar per poder escoltar el seminari del professor Sacristán. Era obert i es podia fer. Així i tot, s'hi va matricular, ja d'adult, per poder anar a les classes que li agradaven. Eren persones amb l'esperit contínuament obert al coneixement i a la discussió.

Màrius treballava, es guanyava bé la vida. Gràcies al seu caràcter inquiet i afable va començar a fer amics. Els diumenges es trobaven al Fillol per fer el vermut, i va establir contacte amb entitats culturals del centre de Badalona, com les Joventuts Musicals.

En aquell moment Màrius ja havia muntat el seu propi taller, ell ja estava organitzat al PSUC i dins del taller, amagada en una doble paret, hi tenia una màquina ciclostil, amb la qual imprimien els fulls de propaganda del partit. Eren moments perillosos i de forta repressió si et descobria la policia del règim franquista.

L'any 1963 es va casar amb Teresa Lleal, la filla de Francesc Lleal, que era capità de vaixell, una gran persona. Sogre i gendre havien tingut enormes discussions, discussions molt franques. Com eren tots dos: gent molt franca i directa.

I van anar a viure a la Rambla, al carrer de Santa Madrona, núm. 50. El fet de tenir casa pròpia, a la parella els va permetre poder fer reunions clandestines del partit. No perdien el temps i, tal com Màrius relata, tenien dues portes. Una donava a la Rambla i l'altra, al carrer de Sant Pau. En aquells moments la policia vigilava i ells aprofitaven per entrar o sortir segons els convenia, per no ser vistos. Un cop van començar a venir els fills i l'espai els quedava petit, es van traslladar al carrer de Sant Joaquim, núm.9, on van residir tota la vida.

La cèl·lula estava al servei del partit i la formaven quatre o cinc persones. Quan es feia més gran, es dividia per tornar a ser quatre. D'aquesta manera, si la policia els agafava, era més difícil desorganitzar l'engranatge. A Badalona en aquell moment hi podia haver unes 200 persones organitzades en aquest format. Estem parlant dels primers cinc anys de la dècada dels seixanta. Màrius Díaz recorda al centre tres o quatre cèl·lules, al barri de Sant Crist, també a Morera, a Llefia, a Canyet (l'Oliva) i altres àrees. Després

es va formar Comissions Obreres (CCOO) i amb el seu suport es van poder crear més cèl·lules.

Tenia una gran complicitat amb Teresa, tots dos eren persones compromeses, empàtiques i amb molta cultura. Un cop van tenir els fills, la parella va continuar amb la seva lluita antifranquista al costat del PSUC. Màrius recorda quan Teresa amagava els fulls que acabaven de sortir del ciclostil sota el cotxet del petit Màrius per anar a deixar-los a Barcelona, a la vora de la plaça de Palau. Mai no sabien qui era el receptor, els deixaven en una adreça i algú els recollia. Així es funcionava en temps de clandestinitat. Era la manera que si t'agafaven no poguessis descobrir altres cèl·lules.

Eren valents. Un cop Màrius va tenir cotxe, anaven a Barcelona, a la ronda Universitat cantonada amb el carrer de Balmes, a comprar molts fulls de paper. Després es convertiren en fulls de mà, que imprimien en el taller que Màrius es va muntar un cop va sortir de la foneria de Badalona. El va tenir des del 1960 fins al 1964 i, en part, era una tapadora per poder imprimir i després distribuir aquestes *octavilles*.

La seva inquietud també el va dur a muntar una llibreria, Al Vent, amb la seva cunyada, Neus Ronda. Tot i que ell mateix coneixia editorials i distribuïdores de llibres semiclandestines, reconeix que es va sorprendre el dia que va entrar a Rodes, una d'aquestes llibreries. Màrius Díaz recorda que hi havia una habitació gran i que estava plena de llibres prohibits, com ara d'editorials sud-americanes, franceses o llibres de la Unió Soviètica. Anys més tard recordaria, en llegir *L'ombra del vent*, de Carlos Ruiz Zafón, haver tingut la mateixa sensació que va experimentar el protagonista en veure una habitació plena de llibres, però sobretot, plena de llibres prohibits. Aquell panorama era una meravella des del punt de vista ideològic, cosa que aquí, ni a Espanya ni a Catalunya, no

era fàcil de veure. Com podeu comprendre, el soci de Neus Ronda va portar aquestes obres a la nova llibreria de Badalona.

La llibreria la van posar perquè no n'hi havia gaires, a Badalona. Es van fixar en les idees de les llibreries de França, es van associar i hi venien llibres de tota mena, també de política i temes socials. Van tenir molta ajuda d'alguna distribuïdora per dur llibres que venien d'Amèrica del Sud que parlaven de política i que aquí no estaven permesos.

Neus Ronda explica que, gràcies a ell i als seus contactes, es van poder dur a la llibreria volums que no es veien per Badalona, que provenien del propietari de la llibreria El Cinc d'Oros, de Barcelona, Pablo Bordanova; o d'alguna altra també de Barcelona, com la de les Punxes. Neus no sabia ben bé com Màrius Díaz tenia aquests contactes, però hi eren, i els llibres prohibits arribaven a Al Vent. Llibres com *El Capital*, de Karl Marx o el *Llibre Roig*, de Mao. Eren coses que no es parlaven, explica la Neus, però d'alguna manera Màrius Díaz tenia aquests contactes. Neus Ronda moltes vegades havia de redistribuir els llibres a les prestatgeries perquè no es veiessin tant si entrava la policia.

Pere Ruzafa, Toni Gual, fill de Josep Gual o Emili Muñoz eren clients assidus de la llibreria, gent de Badalona, els "progres", com deia Neus. Van aconseguir que hi anés el dibuixant Perich, i és que també hi feien tertúlies. Com hem dit abans, no era una llibreria com les que hi havia a l'Espanya de l'època. Feien presentacions de llibres, cosa impensable als anys setanta. També hi anà Vargas Llosa, que semblava una persona d'esquerres en aquell moment, tot el contrari que ara, segons exposa Neus Ronda.

Ella explica una anècdota molt divertida perquè ens adonem del caràcter de Màrius Díaz. Una vegada, les dues parelles i els nens van anar a Turquia en cotxe. Van fer nit en un poble i, quan es

van despertar, Màrius no hi era. Es veu que havia fet relacions amb gent del poble, i fins i tot els havien convidat a tots a un casament. Així era Màrius Díaz, un home afable que es feia amb tothom, encara que fos a l'altra banda del món.

De la seva època a la clandestinitat, Màrius Díaz estava a l'aparell de propaganda, que era relativament important. Ell mateix explica que si queia ell, tot un seguit de gent queia a continuació i aquest fet era molt perillós, ja que l'aparell de propaganda funcionava molt bé a Badalona. Hi treballava gent de valent i quan es demanava alguna cosa, l'endemà ja estava feta. La seva consigna era no interferir en res d'allò que feien els altres companys. A banda de ser una característica de com es treballava en temps de clandestinitat, també comenta que ell era un director de fàbrica, que alhora era soci-proprietari de la llibreria i conegut a Badalona. De fet, quan més tard va ser alcalde, molta gent se sorprenia que Màrius Díaz hagués estat al PSUC. Tot i ser sempre militant de base, creu que va ser discret, i per això va sorprendre molta gent, que sabien que era d'esquerreres, però ser del PSUC, era diferent.

Situant-nos a l'època, un cop els partits polítics van entrar en la legalitat, es va fer una reunió amb amics i veïns per fundar l'Associació de Veïns del Centre de Badalona. Anteriorment, ja hi havia hagut converses amb Jaume Solà i Francisco Padrós entre altres. Tots eren persones actives en l'associacionisme: Joventuts Musicals i Centre Excursionista de Catalunya. També recorda que es va fundar la revista *Comarca Expres*. En aquella reunió no es va fundar l'associació perquè Màrius, amb el seu caràcter intens i aclaparador, va estar explicant el seu viatge a Cuba i no van poder avançar. Així, doncs, va ser a la setmana següent i va ser ell mateix, amb Josep Zamora, el que va escriure els estatuts fundacionals, que va copiar de l'Associació de Veïns de Sabadell, molt activa durant l'època de la Transició.

Cal comentar que bona part de la connexió de Màrius Díaz amb la gent del centre de Badalona li va venir per mitjà del seu casament amb Teresa Lleal, una dona molt potent intel·lectualment i a la vegada molt activa en els moviments associatius del centre de la ciutat, una dona a la qual se li hauria d'escriure una biografia, com constata Margarida Abras.

El govern de Màrius Díaz

Per parlar del govern de Màrius Díaz és important, en primer lloc, anar una mica enrere i veure com des del PSUC li proposen de ser el candidat a l'alcaldia. I com, després de tota la feina feta, rep el suport dels ciutadans de Badalona per convertir-se en l'alcalde de la ciutat. A continuació, mirarem la figura de Màrius Díaz com a alcalde i persona.

Per començar, doncs, Màrius Díaz va semblar el candidat idoni per encapçalar la llista del PSUC a les eleccions de 1979 per moltes raons. D'entrada, era un home que parlava bé, tenia arrelament al PSUC i a les associacions veïnals. Era una persona agradable i amb carisma, amb bona planta, no tenia cap passat franquista, tenia perfil de líder.

A part de les seves característiques personals i particulars, encarnà un perfil de persona emigrant, arrelada al centre de Badalona. Això li aportà una connexió amb la gent de fora alhora que tenia complicitat amb la gent de Badalona de tota la vida. A més, estava casat amb Teresa Lleal, de família ben coneguda a la ciutat.

Cal tenir en compte també que Màrius Díaz era un tècnic directiu amb nivell, que tenia capacitat intel·lectual, directiva i de gestió. Era un home molt executiu, més d'acció que de pensament. També fou un home reflexiu, però que de seguida volia passar a l'acció, a fer les coses.

Màrius recorda aquells moments. Era un militant de base juntament amb Teresa. Quan al partit i la Comissió Política local van pensar en ell, Alfredo Amestoy i la seva dona van anar a casa de Màrius i li van proposar de ser cap de llista. Va haver de reflexionar i valorar les conseqüències personals i professionals que tenia el fet d'acceptar el repte. A més, pensava que hi havia altres persones al partit més mereixedores d'aquest privilegi, com algunes figures històriques del PSUC que havien lluitat més en moments difícils. Tot i haver viscut la clandestinitat, Màrius creia que hi havia gent que havia sofert represàlies i que s'havien exposat més.

Emili Muñoz, militant i posteriorment secretari polític del PSUC, recorda que el partit buscava algú que no fos vist com un home de barri, sinó que tingués atractiu per a les forces econòmiques. Bé és cert, com apuntava Màrius mateix, que hi havia altres candidats. Manuel Armentero, un home important i prestigiós als barris de la Salut i Llefia; Alfredo Amestoy, que tenia molt reconeixement en els moviments socials; també gent de CCOO molt activa a les fàbriques. Però si es volia guanyar l'alcaldia, havia de ser una persona ben vista per altres sectors i no únicament pels del partit. Jaume Solà i algun altre company també el van animar i quan Alfredo Amestoy va tornar a proposar-li-ho, va acceptar. Va sorprendre a molts que Màrius Díaz anés de cap de llista del PSUC a Badalona, però no va sorprendre aquells que ja el coneixien, per exemple, per haver muntat l'Associació de Veïns del Centre. Es va proposar el seu nom al Comitè Local i es va aprovar.

El perfil de la candidatura encapçalada per Màrius Díaz va donar la imatge volguda. Ja no era una candidatura dels comunistes, sinó que era una candidatura ciutadana, de progrés, catalanista, molt oberta. La meitat dels onze candidats eren independents, com ara Joan Soler Amigó, Jaume Oliveras o Jaume Solà. Per aquest motiu, i per l'arrelament als barris i a peu de carrer, l'eslògan en

aquells moments fou molt net i molt clar: "Ja ens coneixes!" No calia explicar gaire més, feia molt de temps que treballaven als barris, a les associacions de veïns, a les entitats culturals.

La competència era dura, el PSC presentava una candidatura molt atractiva i amb gent molt activa. El cap de llista era Joan Blanch, home del centre de Badalona i ben vist per la gent de negocis. Això posava les coses més difícils al PSUC.

La primera campanya electoral del PSUC es va gestar des de la direcció del partit a Barcelona. Va tenir un equip de dissenyadors molt interessant. Tothom va estar d'acord en el fet que la campanya va ser impressionant, amb un eslògan impactant: "Vota PSUC, ja ens coneixes". Hi havia il·lusió per part dels militants i tots recorden amb emoció l'enganxada de cartells.

El mateix Màrius Díaz recorda que van fer moltíssimes coses per tal de recaptar diners. Recorda que en aquell moment hi havia mil militants al PSUC, l'aportació d'ells també va ser important, tots aportaven una part del seu salari. El partit va haver de demanar crèdits i es van recollir molts diners a Badalona. Moltes aportacions provenien d'una part de la dreta civilitzada del franquisme, industrials o comerciants, i Teresa era l'encarregada de recollir els diners que aportaven cada mes. Molts no eren votants del PSUC, però sí que recolzaven Màrius Díaz com a alcalde. Aquest fet és indicatiu de la personalitat del polític i de la confiança que donava fins i tot a persones alienes al seu tarannà ideològic.

Un dels encerts del PSUC en presentar la llista electoral va ser que estava formada per persones molt vàlides i molt ben situades arreu. Eren persones implicades en la societat i molt compromeses en la vida de ciutat. La confecció de les llistes la va elaborar la comissió de política local. Van prendre les decisions que van creure més encertades, com apostar pel potencial de Màrius Díaz

Mural campanya electoral. Josep Cortinas. Museu de Badalona. Ar. Fons Josep Cortinas.

o considerar que Jaume Oliveras, tot i no ser en aquell moment del PSUC, havia d'ocupar un dels primers llocs a la llista.

Màrius Díaz recorda que no estava convençut que guanyarien. Tenien molta il·lusió i molta energia, però tot estava per decidir. Aquell vespre del 3 d'abril de 1979, Jaume Solà, Jaume Oliveras i Màrius Díaz es van trobar al local. Jaume Solà i Jaume Oliveras li van donar la notícia: havien acabat de comptar els vots i havien guanyat. Màrius Díaz va sentir un cert rubor.

Van anar cap a l'Ajuntament, van pujar les escales i allà els va rebre el secretari de la corporació. Després, Màrius Díaz ja recorda de sobte la plaça plena de gom a gom. Havien guanyat! De la llista presentada, onze candidats entrarien a formar part del govern, a més, és clar, de Màrius com a alcalde.

De la petita burgesia catalanista del centre de Badalona va acabar obtenint molts vots, encara que era un sector que tradicionalment hauria votat PSC o CiU. Això també és una mostra de la repercussió de la proposta del PSUC.

Per fer-se càrrec del govern de la ciutat, PSUC, PSC i CiU van signar el Pacte de Progrés. Encapçalat per Màrius Díaz com a alcalde, hi havia, segons *Revista de Badalona* del 18 i 21 d'abril de 1979, tres tinentes d'alcalde adjunts: Alfred Amestoy (PSUC), Joan Blanch (PSC) i Pere Sió (CDC). Pel que fa al primer equip de govern, que ben aviat començaria a patir variacions, estava format per: Enric Flò (PSC) a la Regidoria d'Hisenda, amb Jaume Oliveras (PSUC) al capdavant de la Regidoria Adjunta de Patrimoni; Jaume Solà (PSUC) a Urbanisme i Obres amb Ferran Bello (PSC) a la Regidoria Adjunta d'Habitatge; Justo Pageo (PSC) com a responsable de Serveis Municipals, amb dues adjuntes, Pilar Cantero (PSC) a Mercats i Lluïsa Longas (PSUC) a Transports; Joan Soler Amigó (PSUC) era el regidor d'Ensenyament i Cultura amb

la Regidoria Adjunta d'Escoles a càrrec de Pedro Jesús Fernández (PSUC); Antoni Barbarà (PSUC) era el responsable d'Ecologia i Medi Ambient; Joan Monés (CDC) de Sanitat, amb la Regidoria Adjunta de Serveis Socials a cura de Maite Arqué (PSC); Juan Felipe Ruiz (PSC) encapçalava Règim Interior amb la Regidoria adjunta d'Estadística a càrrec de Josep M. Boada (PSUC); Manuel Armentero (PSUC) era el regidor de Descentralització, Participació i Promoció Ciutadana; Cipriano López (PSC) tenia la Regidoria de Treball i Foment, amb l'adjunta d'Atur a càrrec de Juan Gómez Alba; Julio Molina portava Joventut i Esplai; i la Regidoria d'Esports tenia com a responsable Desideri León.

Com hem apuntat, durant l'etapa 1979-1983 va haver-hi diverses modificacions en algunes regidories obtingudes pel PSUC. Al març del 1980 Alfredo Amestoy va plegar per anar al Parlament de Catalunya (en haver-se produït les primeres eleccions autonòmiques el 20 de març de 1980) i va entrar en el seu lloc Àngel Navarro.

Joan Soler Amigó, independent dins la llista del PSUC, regidor de Cultura, va dimitir a l'abril de 1981 per anar a l'Hospitalet de Llobregat, al Departament d'Ensenyament. En el seu lloc, va entrar Joan Antoni Hurtado. Al febrer, Julio Molina havia dimitit per anar al servei militar, i al seu lloc entraria Miguel Guerrero. El 1982, l'escissió del PSUC va provocar l'expulsió de Juan Gómez Alba i Miguel Guerrero Sánchez que van haver de dimitir per donar pas a Juan Cabello i Berta Guirao. També aquell any va plegar Antoni Barbarà, i al seu lloc va entrar Jordi Pérez Sabaté.

Pel que fa als regidors del PSC, Justo Pageo va dimitir per motius personals i el va substituir José Herrero.

Tots aquests canvis van comportar variacions i reestructuracions en el cartipàs municipal, als quals cal sumar que el 1981, després

de les eleccions al Parlament de Catalunya, CiU va passar a l'oposició, de manera que el govern de la ciutat va quedar en mans del PSUC i el PSC.

Emili Muñoz recorda que políticament es va fer un pacte, que el primer any va tenir lloc a tots els ajuntaments: hi havia l'acord del PSUC, PSC i CDC (o CiU) de començar amb pactes de govern entre totes tres formacions. Eren els primers partits democràtics antifranquistes, i es van dir pactes de progrés per la democràcia. Els programes eren molt bàsics: eliminar la corrupció que hi havia, fer les obres i actuacions més bàsiques que durant anys i panys no s'havien fet, i sanejar al màxim la hisenda. A Badalona el pacte es va complir amb un alcalde comunista, un primer tinent d'alcalde socialista, Joan Blanch, i un segon tinent d'alcalde de Convergència i Unió, Pere Sió. Aquests pactes van durar fins que al març del 1980, quan es van fer les primeres eleccions a la Generalitat, va guanyar Convergència i Unió. Un cop constituït el primer govern de Convergència, la decisió de Jordi Pujol i de Convergència va ser trencar aquells pactes de progrés, ja que volien fer electoralisme, fer les seves campanyes i no volien compartir els governs municipals amb socialistes o comunistes. Així —sempre segons Emili Muñoz— va començar una etapa negra en relació amb la Generalitat, un pols que va durar fins que va ser president Pasqual Maragall.

El 8 de maig de 1983 es van celebrar les segones eleccions en democràcia. La participació va ser d'un 61,39 % i s'hi van presentar vuit formacions. El PSC, amb Joan Blanch al capdavant, va treure 12 regidors; el PSUC, amb Màrius Díaz, 11; Convergència amb Josep Serra, 3, i la coalició AP-PDP-UC, amb Jordi Calvet, 1 regidor.

El PCC, que va ser el sector que es va escindir del PSUC un cop es va celebrar el V congrés, no va treure cap regidor. Així es va

perdre l'oportunitat, diu Emili Muñoz, que un partit líder en la lluita obrera continués al capdavant de la defensa dels drets dels treballadors, i a la vegada es va perdre l'oportunitat que un home íntegre i d'acció seguís governant la ciutat de Badalona. L'única cosa que va aconseguir l'escissió del PCC va ser apartar del mapa polític els comunistes, és a dir aquells que li feien ombra al Partit Socialista Obrer Espanyol.

Màrius Díaz com a alcalde (1979-1983)

El dia 19 d'abril de 1979 Màrius Díaz Bielsa va ser investit alcalde. Començava així una etapa democràtica a la ciutat de Badalona. Diferents col·laboradors i amics parlen de Màrius Díaz, de l'home i de l'alcalde.

El que va ser segon tinent d'alcalde i regidor de Cultura, Jaume Oliveras, recorda que amb Màrius Díaz es van conèixer després d'unes festes del PSUC. En recorda els moments inoblidables de concerts, parlaments i altres activitats.

En aquell moment Jaume Oliveras es convertí en coordinador del grup comunista de l'Ajuntament i en portaveu municipal. Arran d'això comenta que cada matí es reunien ell, l'alcalde i dues persones més per confeccionar el programa del dia. Recorda que va ser una etapa molt engrescadora de fer política, tot estava per fer i res no era impossible. Oliveras constata que van voler canviar els fonaments de la ciutat, en el món associatiu, en el món veïnal. Es tractava de trenar totes aquestes col·laboracions per lligar-les entre elles i poder treballar per una ciutat millor. Ells van creure que era possible.

Per aconseguir aquest treball conjunt, hi va haver dos elements fonamentals que jugaven a favor de Màrius Díaz: la seva personalitat i l'estructura del PSUC a la ciutat. Ell tenia molta capacitat

Acabat el Ple del 19 d'abril del 1979, l'alcalde i els regidors surten al balcó a saludar. Se celebrava la formació del primer ajuntament democràtic. Genís Vera. Museu de Badalona. Al. Fons Genís Vera.

d'arribar a la gent, tenia una personalitat molt empàtica i comunicativa, anava pels barris a fer els mítings, la gent li acostava les criatures perquè els fes un petó, entre altres fets. Així ho recorda el mateix Jaume Oliveras. En segon lloc, el PSUC tenia presència a tota la ciutat: a les associacions de veïns, als moviments cristians i culturals, i això també feia que s'apostés per aquest treball conjunt proposat.

Jaume Solà recorda que Màrius Díaz era un líder natural, que arrossegava la gent per la seva manera de fer i de ser, no tenia afany de protagonisme, sinó que era el protagonista, embadalia la gent.

Deia de Màrius Díaz que ho raonava tot amb una paciència infinita i que anava a tot: mítings, assemblees, etc. S'exposava a tota mena de reunions, abans, durant i després de la seva època d'alcalde. En paraules de Jaume Solà: "En Màrius era una persona fonamentalment especial i rellevant. D'aquestes persones a les quals, analitzant la seva vida, t'adones que tenia un gran magnetisme personal, amb una gran noblesa de caràcter, tenia molt present l'acció. No tenia mai dubtes. Si li deia 'N'estàs segur?' i ell deia "Anem", ja hi era. Creava un magnetisme important.

Neus Ronda, que, com hem dit, va fundar amb ell la llibreria Al Vent, diu: "En Màrius era molt valent i la gent el seguia, i ho feia perquè ell anava endavant, és el paper del líder. La gent sabia que ell no deixava mai la gent a l'estacada".

Josep Guardiola, amic personal de Màrius Díaz, el recorda com un tòtem, un líder natural i, segons ell, encara ho és. Va saber envoltar-se de gent molt capacitada i el PSUC va buscar en la figura de Màrius Díaz una persona pública i amb empenta. Si no hagués estat per l'escissió del PSUC, segurament haurien continuat governant en el mandat següent. També recorda que a l'època en què Màrius Díaz va ser alcalde, ningú no sabia fer política, però

entre ells hi havia bons tècnics, advocats, etc. Un, Jaume Solà, era una persona molt organitzada, com a enginyer que és.

Màrius era un home d'acció. A tall d'exemple, Emili Muñoz recorda que en els primers mesos del seu mandat, es va presentar amb la policia municipal i un notari a l'escorxador municipal a fer una investigació i una acta de totes les irregularitats que hi havia a dintre: sanitàries, tècniques, de la situació dels animals i de personal. Va fer un informe que va ser demolidor per a unes quantes carnisseries de Badalona que tenien nom i prestigi. Aquesta acció a l'escorxador significava que volien actuar de manera seriosa i van començar allà perquè se sabia que hi havia moltes irregularitats.

Una altra mostra de la capacitat d'acció que tenia Màrius Díaz va ser amb l'Hospital de Can Ruti. Feia tres anys que estava acabat: amb tota la maquinària, quiròfans equipats, calefacció funcionant i, fins i tot, els llits fets. Però per tràmits burocràtics, desídia, i perquè faltava una claveguera, no s'obria. En dues o tres setmanes va fer la gestió. Se'n va anar a Madrid i sense parar i en un no-res es va obrir l'hospital. La inauguració de Can Ruti es produí dins la legislatura de Màrius Díaz.

Ell mateix va fer també una acció a l'Hospital de Badalona. Es va assabentar per evidències i explicacions de gent de la seva confiança que el director de l'hospital era un corrupte. I el va fer fora.

Ja hem dit abans que com a persona, era directa i empàtica, bon comunicador. Emili Muñoz recorda que era una persona a qui et creies. Anava pels bars, pels barris, ho explicava tot a la gent. Confessava que moltes coses les copiava de Julio Anguita, que va ser alcalde de Còrdova molts anys i que tenia un estil molt directe.

Per exemple, anava amb una pissarra i explicava les coses a la gent, cosa que va fer també Màrius Díaz.

Totes aquestes vivències i experiències ja ens fan entreveure que Màrius Díaz va ser un alcalde com n'hi ha hagut pocs al llarg de la història.

Canvis a Badalona en el seu mandat: 1979-1983

Quan van arribar a l'Ajuntament, el primer que calia fer era seguir una de les consignes del partit. El secretari i l'interventor de l'antic l'Ajuntament havien de sortir i calia nomenar-ne uns altres, però Màrius Díaz va conservar-los tots dos. Cert és que va trobar algunes irregularitats en l'interventor, però va saber reconduir-les i així van poder treballar junts durant tot el mandat. Dels funcionaris de l'antic Ajuntament, en van marxar pocs, menys de deu persones dels 800 o 900 que hi havia treballant. La resta de persones van ser noves incorporacions.

Molts van ser els grans canvis que va experimentar la ciutat durant el govern de Màrius Díaz. Badalona era una ciutat desvertebrada i molt mal comunicada, la seva situació geogràfica no ajudava a estructurar els diferents barris, era una ciutat amb moltes mancances, moltes cicatrius. Hi havia carrers sense asfaltar, sense clavegueram o en mal estat.

L'equip de govern, amb Màrius Díaz al capdavant, va empatitzar molt amb la ciutadania. Fos on fos que hi havia un conflicte, ja hi havia un parell de regidors presents i disposats. Treballaven de valent i sense cap altre interès que tirar endavant el seu projecte.

Des de Cultura, la regidoria que assumí Jaume Oliveras, també es van fer diverses obres. Una de les més emblemàtiques va ser canviar el nom de molts carrers, recollint una reivindicació del poble badaloní que volia eliminar el nomenclàtor franquista de la ciutat. En el Ple del 27 d'abril del 1979 ja es va determinar

canviar el nom de més de trenta carrers i places. Tota aquesta feina havia estat iniciada per la Taula de Cultura, que funcionava abans de proclamar-se el primer Ajuntament democràtic. A partir d'aquell moment, la Taula de Cultura, l'organisme que feia el seguiment dels temes culturals, va deixar d'existir per tal que l'Ajuntament n'assolís la gestió.

D'altra banda, també des de la regidoria de Cultura, les festes de la ciutat van ser repensades i modernitzades. El consistori va donar molta importància a les Festes de Maig, que se celebren al voltant de la figura del patró, Sant Anastasi, i que es van transformar en Festes de Primavera. També es van redefinir altres celebracions importants, com Sant Jordi, el cicle de Nadal, el Carnestoltes i les festes de barri, que eren les petites festes majors de cada barri.

Un altre àmbit en què es va treballar va ser la defensa del patrimoni. L'any 1980 es va aprovar el Catàleg de Patrimoni i es van rehabilitar dues masies que eren propietat del municipi: Can Miravitges i Can Cabanyes. D'altra banda, es va potenciar el Museu amb el retorn de peces d'època romana que havien estat espoliades per la Falange l'any 1940. En són mostra, la Venus de Badalona, un símbol de la ciutat, o la *tabula hospitalis*, document en una taula de bronze que data de l'any 98 dC. El 19 d'octubre de 1980 es va celebrar el retorn d'aquestes i altres peces, que fins aleshores havien estat al Museu Arqueològic de Barcelona.

Quant a la llengua, es va fer una gran tasca en la immersió lingüística. Es va dur a terme a les escoles i en paral·lel l'ensenyament de català per a adults. En els diferents barris hi havia gent que, a banda de no saber català, no sabia llegir ni escriure. Es va aconseguir que el català fos la llengua d'ús. Es portava el veïnat a veure actes culturals, com al teatre, i després ho comentaven.

La mesa durant el primer Ple, el 27 d'abril de 1979, Pavelló de La Plana. Màrius Díaz Bielsa davant del micròfon. Genís Vera. Museu de Badalona. Al. Fons Genís Vera.

S'incentivava la lectura en català per també poder comentar-la en grup. Tota aquesta participació de la gent, a part de fer possible que aprenguessin català, també va fer que coneguessin la cultura catalana. El teixit associatiu va ajudar-hi molt. Es va aconseguir que es creés una federació d'associacions de veïns; d'aquesta manera es podia treballar i avançar conjuntament. Es va actuar molt en aquest sentit.

En l'àmbit cultural, un dels aspectes del qual Màrius Díaz se sentia molt orgullós va ser el fet que, en el seu mandat, l'Escola de Música es convertís en Conservatori Professional. Llavors el

Conservatori Professional de Música de Badalona era, possiblement, un dels millors d'Espanya. Gràcies a un estudi econòmic, es va veure que amb el pressupost de què disposaven, sortien més músics professionals que d'altres conservatoris d'Espanya. També se sentia satisfet de les persones que hi havia i dels que el dirigien.

En un altre àmbit, en el dels mitjans de comunicació, es va promocionar una revista d'informació municipal, que incorporava la llengua catalana. També es va crear l'emissora Ràdio Ciutat de Badalona i, més endavant, una televisió local, Televisió de Badalona-canal 21.

L'any 1981, durant el període de les Festes de Maig, en un programa molt estudiat, tot aprofitant les festes, Màrius Díaz va voler fer una emissió televisiva. L'assumpte no era fàcil. En alguns municipis molt petits, s'havia creat una televisió local, però l'Estat no va tolerar que es fes en un gran municipi com Badalona. Era un acte delictiu, ja que la televisió era un monopoli de l'Estat, i van forçar la llei. El fet consistia a enregistrar un vídeo durant les celebracions i fer una emissió per televisió. Tot i les dificultats tècniques i que havia de ser una cosa molt artesanal, ho van voler provar. Quan van voler fer el programa, els van detenir.

Enric Juliana creu que aquesta resposta va ser una decisió política per part del ministre Jorge Fernández Díaz, de la UCD. Aquell dia durant unes hores els van tenir aïllats en una habitació de la comissaria de Badalona i després van acabar tancats al Palau de Justícia bona part de la nit. Finalment, van comparèixer davant del jutge de guàrdia, els van obrir diligències i van decretar la llibertat provisional sense fiança.

Els regidors que van estar presos aquella nit van ser, a banda del mateix Màrius Díaz; M. Luisa Longas, de l'Àrea de Serveis Municipals; Jaume Oliveras, de Cultura; Manuel Armentero, de Participació Ciutadana i Juan Felipe Ruiz, d'Interior. El Govern Civil va demanar el tancament de la Televisió el 27 de maig de 1982.

Aquella nit, la plaça de l'Ajuntament de Badalona estava plena de gent. La ciutadania estava mostrant una gran empatia cap a l'alcalde Màrius Díaz i li mostrava el seu suport.

De les grans fites aconseguides per l'equip de govern de Màrius Díaz, també n'hi va haver de relacionades amb l'ensenyament. L'alcalde va convocar una manifestació el 26 de maig de 1979,

que va ser la més important dels anys de la Transició a Badalona. Volien expressar públicament al Ministeri d'Educació la queixa per la seva falta de resposta a la greu manca d'equipaments escolars que patia Badalona. A la capçalera hi anava la Taula d'Ensenyament, que demanava més escoles públiques. Després d'aquesta manifestació, explica el regidor Pedro Jesús Fernández, que van anar a Madrid a demanar diners per construir escoles. Els van aconseguir. També van formar una coordinadora amb altres poblacions per treballar conjuntament, i van convocar una altra gran manifestació, el 27 de setembre del 1979, a Montjuïc, amb altres municipis, que va ser memorable.

La situació era molt crítica. Quan va venir a Badalona el subsecretari del Ministeri d'Educació i Ciència des de Madrid per veure què passava a Catalunya, el van dur als barris de Badalona. Al de la Pau hi havia un edifici semiconstruït i als baixos hi havia una escola, era el Col·legi Popular Assembleari. Hi havia nens i dues o tres persones que impartien classes: eren voluntaris. El subsecretari no va voler entrar i és un fet que exemplifica la manca d'escoles públiques als barris. A més, la ràtio era de quaranta-cinc nens per classe. El primer que van fer va ser abaixar la ràtio a trenta i fins i tot a vint-i-cinc alumnes.

També en l'ensenyament hi havia corrupció, fruit de l'especulació i el benefici personal. A la zona de Can Ruti hi havia tres escoles que funcionaven i els nens de diversos barris havien d'anar-hi en transport escolar. El govern franquista hi havia especulat. Però no tenia sentit que hi hagués tres escoles allà dalt, i menys quan hi havia espais als barris. Per portar els nens a aquestes escoles, un transportista de Badalona, propietari de l'empresa TUSA (Transportes Urbanos, SA), cobrava del Ministeri d'Educació per aquest servei i també de l'Ajuntament. La regidoria d'Ensenyament li va tallar el subministrament, ja que

l'obligació era del Ministeri. La voluntat del govern de Màrius Díaz era que els nens poguessin estudiar als seus barris.

Davant la manca de places escolars, un dia van portar mobles, pupitres i cadires al carrer i van fer classe a l'aire lliure. Alguns mestres que no tenien feina van començar allí a ple aire lliure.

Des de l'Ajuntament van treballar moltíssim per trobar solars i els cedien al Ministeri d'Educació. D'aquesta manera, ells els construïen les escoles. Gràcies als Plans de Reforma Interior van aconseguir que en alguns solars de Llefà destinats a la construcció d'habitatges s'hi poguessin fer escoles.

A part de tots aquests canvis, també es van reduir les línies en cada centre, van nomenar directors alliberats per treballar en la gestió de l'escola, i van aconseguir que hi hagués un professor només de català. També van incorporar les escoles d'estiu que, de fet, van ser les primeres que es van portar a terme. També es va crear el primer centre d'educació ambiental de Catalunya (l'Escola de Natura), que va inaugurar la pedagoga Angeleta Ferrer a Can Miravitges (Pomar), de propietat municipal.

El primer Ajuntament democràtic de Badalona va fer molta pressió en el tema de l'educació, en profunditat. Un cop es van transferir les competències d'educació de Madrid a Catalunya, aquest tema va ser el més ràpid a solucionar-se. En acabar el mandat, havien aconseguit tenir vint-i-set escoles públiques a la ciutat. Aquest assoliment va tenir lloc gràcies a la lluita de la regidoria d'Ensenyament de l'Ajuntament, al suport de la gent i a les associacions de veïns.

En l'àmbit d'Urbanisme i Obres Públiques, Jaume Solà va estar al capdavant de la regidoria. La seva formació era d'enginyer industrial i de l'equip de Màrius Díaz era la persona que millor podia entendre la problemàtica d'urbanització. El seu paper

va ser molt tècnic. Jaume Solà recorda i lloa la tasca del gran equip que formaven. A la regidoria d'Urbanisme es van aconseguir molts canvis bons per a la ciutat en els quatre anys que van ser-hi. Jaume Solà va ser un regidor amb molta capacitat. Es reunia amb les associacions de veïns i discutien. Ell aportava dades sobre les previsions de creixement dels solars i ells li deien allò que el barri necessitava. Hi havia espais que clarament havien de ser edificables, però entre la tasca del regidor, que els escoltava, i les peticions de les associacions de veïns, arribaven a un consens. Jaume Solà presentava els Plans de Reforma Interior perquè fossin aprovats i d'aquesta manera tinguessin zones per a equipaments als barris.

Es va fer algun enderrocament i es va aturar o evitar la construcció d'edificis aixecats il·legalment, derivats de la mala praxis del govern anterior. Van ser accions que van provocar molta oposició d'alguns grups de ciutadans i fins i tot alguna acció violenta.

L'actuació més espectacular va ser l'enderrocament de l'edifici d'habitatges que s'havia construït sobre valuoses restes arqueològiques, entre els carrers del Temple i Termes Romanes. Els veïns van denunciar aquesta construcció i van aconseguir que fos declarada fora de la legalitat pel Tribunal Suprem. L'edifici va ser enderrocat a finals de l'any 1981.

Els grans projectes de ciutat, com va ser el del port i l'especulació que l'anterior govern pretenia fer a Montigalà, van acabar transformant-se en projectes molt diferents gràcies a l'acció del govern de Màrius Díaz.

A part dels enderrocaments i de la reordenació urbanística, es va construir un col·lector transversal a la platja. Fins aleshores les clavegueres desembocaven al mar i quan plovia hi havia molts

problemes a la costa. El nou col·lector anava des de Montgat fins a una depuradora del Poblenou. En quatre setmanes la platja va quedar neta.

Una altra mostra del compromís democràtic de Màrius Díaz va ser la gestió de diferents esdeveniments polítics, com per exemple el del cop d'estat del 23 de febrer de 1981. El consistori va fer un manifest en favor de la democràcia i es calcula que uns 30.000 badalonins van assistir a la manifestació del dia 28 de febrer a Barcelona en contra del cop.

També hi hagué reacció des de l'Ajuntament quan es va iniciar el procés perquè Espanya ingressés a l'OTAN. El 25 de setembre de 1981 hi va haver una moció al Ple i una manifestació el 17 d'octubre del mateix any.

Màrius Díaz Bielsa va saber fer seus els grans projectes de ciutat, i va tirar endavant projectes col·lectius nascuts dels diferents grups associatius de la població. Amb el seu carisma i el fet de ser una persona molt receptiva i molt sensible davant les injustícies, generava empatia amb tothom. Màrius ho solucionava tot amb l'acció.

Darrera etapa política

Ultimant l'etapa del primer govern democràtic a Badalona, cal subratllar que Màrius Díaz sempre va ser una persona coherent amb les seves idees.

En els resultats de les eleccions generals del 28 d'octubre de 1982 a Catalunya les posicions dels partits van ser les següents: PSC, CiU, AP i PSUC, fet que molts analistes polítics van explicar perquè la gent va optar pel vot útil, a favor dels socialistes.

El final del seu mandat com alcalde fou per les eleccions municipals del 8 de maig de 1983, en les quals el PSUC no va sortir-ne guanyador. Diferents van ser les raons que van portar a aquest fet. D'una banda, hi havia hagut el trencament del PSUC amb el PCC, que captaria 3.000 vots que van ser decisius per impedir repetir l'èxit de les eleccions anteriors. A més, Convergència i Unió havia trencat el pacte de govern municipal i també cal tenir en compte que el PSUC i el PSC havien acabat el mandat amb grans desavinences. Però si no hagués estat per l'escissió i la consegüent creació del PCC, mirant el nombre de vots, veiem que el PSUC hagués revalidat la confiança de la majoria. Màrius Díaz tornava a encapçalar les llistes.

A la mateixa època, Màrius es va presentar a les llistes pel Parlament de Catalunya. No tenia pas la idea d'accedir-hi, però va resultar que sí i va ser-ne diputat. Entre el novembre de 1987 i l'abril de 1988 va alternar el lloc al Parlament amb el de regidor a l'oposició a Badalona.

A les eleccions de 1991, de les quals va resultar alcalde Joan Blanch, que ja ho havia estat el 1983, Màrius Díaz va ser-hi dins Iniciativa per Catalunya-Els Verds i van ser les darreres a les quals es va presentar. En els últims temps, el PSUC va perdre molta força i poc després Màrius Díaz es va jubilar.

Mirant enrere veiem com, de mica en mica i sense haver-ho imaginat mai, la seva vida professional es va anant polititzant fins a la seva jubilació. Llavors es va retirar a viure a Pineta, el seu racó, on encara resideix. Allí el visiten els seus quatre fills i els amics, i segueix la seva vida a la terra que el va veure néixer.

Màrius Díaz Bielsa ens recorda que la política és un servei al poble. Que mai no ho oblidem.

Bibliografia/Webgrafia

ABRAS, Margarida; CARRERAS, Montserrat; NIETO, M. Dolors. *Tots els carrers de Badalona*, Badalona: Museu de Badalona, 2003.

ABRAS POU, Margarida. *Entrevista realitzada per M. Abras a Màrius Díaz*. Enregistrament sonor no publicat cedit per Margarida Abras Pou, 2004.

GIRALT I PAULÍ, Enric. "La Transició a Badalona 1975-1979". *Carrer dels Arbres. Revista anual del Museu de Badalona* [en línia]. Badalona: Museu de Badalona, 1998, núm. 9, p. 69-80. Disponible a: www.raco.cat/index.php/CarrerArbres/article/view/294569/383078. [Consulta: 14 de febrer de 2020].

JULIÀ FERNÁNDEZ, Maria (2020): *Màrius Díaz Bielsa: Una peça clau en la Badalona democràtica*. [Treball de Final de Grau, Història, publicat] Grau en Humanitats. Universitat Oberta de Catalunya. <http://hdl.handle.net/10609/128448>

Revista de Badalona 18 i 21 d'abril de 1979.

VILLARROYA I FONT, Joan (dir.). *Història de Badalona*. Badalona: Museu de Badalona, 1999.

